

Pekkala Hanna

”Ei sitä kaivannu ennää mithän muuta ku olis vain rauha”

– Lapin sodan vaikutukset lapsuuteen ja lasten toimijuuteen pohjoissuomalaisten muistoissa

Pro gradu -tutkielma
KASVATUSTIETEIDEN TIEDEKUNTA
Luokanopettajan koulutus
2020

Oulun yliopisto

Kasvatustieteiden tiedekunta

”Ei sitä kaivannu ennää mithän muuta ku olis vain rauha” – Lapin sodan vaikutukset lapsuuteen ja lasten toimijuuteen pohjoissuomalaisten muistoissa

Hanna Pekkala

Pro gradu -tutkielma, 83 sivua

Huhtikuu 2020

Tässä pro gradu -tutkielmassa tutkin Lapin sodan vaikutuksia lapsuuteen ja lapsen toimijuuteen pohjoissuomalaisten muistoissa sodan aikana ja sitä seuranneena jälleenrakennusaikana. Huomio fokusoituu tutkittavien oman kerronnan sisältöön ja kerronnasta välittyvään lapsen toimijuuteen. Tämä tutkielma pohjautuu yhteiskuntatieteellisen lapsuudentutkimuksen kentälle, jonka mukaan lapsuus on yhteiskunnallinen konstruktio, joka on ilmiönä aika- ja paikkasidonnainen. Yhteiskuntatieteellisen lapsuudentutkimuksen keskeisimpiin käsitteisiin lukeutuu lapsen toimijuus. Lapset eivät ole passiivisia sosiaalisten prosessien ja rakenteiden kohteita, vaan he ovat oman elämänsä ja yhteisönsä aktiivisia toimijoita. Yhteiskuntatieteelliselle lapsuudentutkimukselle tyypilliseen tapaan tarkastelen muisteltua lapsuutta kontekstisidonnaisesti sota-ajan lapsikäsitteiden ja kasvatuksen kautta. Sota-ajan kasvatusta oli ankaraa, jolloin lasten odotettiin pärjäävän omaehtoisesti ja huonosta käytöksestä usein rangaistiin fyysisesti kurittamalla.

Tämä tutkielma on toteutettu laadullisin menetelmin kerronnallista tutkimusotetta hyödyntäen, jossa tutkittavien ääni pääsee kuuluviin alkuperäisessä muodossaan. Tutkielma pohjautuu tutkittavien henkilöiden muistitietoon. Muistitieto on muistelutilanteissa tuotettu konstruktio ja tutkimus on siitä edelleen tutkijan tuottama rekonstruktio. Tiedon tuottajina toimivat muistelijat. Muistitietotutkimukselle tyypilliseen tapaan aineisto tuotettiin teemahaastattelun puitteissa. Teemahaastattelut tuotettiin yhdessä viiden eri haastateltavan kanssa keväällä 2019, jossa haastattelua ohjaavat pääteemat olivat sodan aika ja sodan jälkeinen aika.

Tutkimustuloksia tarkasteltaessa kerronnasta nousevat keskeiset aiheet ovat arki, työ, vapaa-aika, perhe ja ihmissuhteet, sodan käsitteleminen, pula-aika ja lapsuuden tarkastelu nykypäivän aspektista. Näiden aiheiden sisällä lasten toimijuus näyttäytyy paikoin passiivisena ja paikoin aktiivisena. Sodan aikana evakossa ollessa lasten toimijuus ei juuri toteutunut ja lapset olivat riippuvaisia lähimmäisistä aikuisista. Sodan jälkeen jälleenrakentamisen aikana lapsen toimijuudelle oli tilaa ja lapset muokkasivat arjen tilanteita omalla toimijuudellaan. Tämä tutkielma on toteutettu luotettavuuden ja eettisyyden tarkoituksella noudattaen.

Avainsanat: Lapin sota, evakuointi, jälleenrakentaminen, lapsuus, toimijuus, kerronnallinen

Sisältö

1	Johdanto	4
2	Tutkielman historiallinen tausta	7
2.1	Lapin sota: syyt ja seuraukset	7
2.2	Väestön evakuointi.....	12
2.3	Paluu kotiin	17
3	Tutkielman teoreettiset lähtökohdat.....	22
3.1	Yhteiskuntatieteellinen lapsuudentutkimus.....	22
3.2	Lasten toimijuus.....	23
3.3	Sota-ajan kasvatus ja lapsuus	25
3.3.1	<i>Vaiettu sota lapsen näkökulmasta</i>	<i>28</i>
4	Tutkielman toteutus	30
4.1	Tutkielman tavoitteet ja tutkimuskysymykset.....	30
4.2	Muistitieto ja muisteltu lapsuus	30
4.3	Kerronnallinen tutkimusote.....	33
4.4	Teemahaastattelu.....	35
4.5	Aineiston tuottaminen ja tutkittavien taustat.....	36
4.6	Tutkimusaineiston analyysimenetelmät	37
5	Tutkimustulokset.....	43
5.1	Sodan aika.....	43
5.2	Sodan jälkeen.....	48
5.2.1	<i>Kasvatus ja tutkittavien suhteet omiin vanhempiin</i>	<i>50</i>
5.2.2	<i>Vaiettu sota ja käsittelemättä jäänyt kokemus.....</i>	<i>55</i>
5.2.3	<i>Lapsen arki: ensin työ, sitten huvi.....</i>	<i>56</i>
5.2.4	<i>Pula-aika lapsen silmin.....</i>	<i>59</i>
5.2.5	<i>Oman lapsuuden tarkastelu tänä päivänä.....</i>	<i>61</i>
6	Pohdinta	63
6.1	Tutkimustulosten yhteenvedo ja pohdinta	63
6.2	Lapsuus Lapin sodan kokeneiden muistoissa.....	69
6.3	Tutkielman luotettavuus ja eettisyys	71
6.4	Jatkotutkimusehdotus ja loppusanat.....	75
	Lähteet	77

1 Johdanto

Ensin oli talvisota, sen jälkeen jatkosota. Ja sitten vielä Lapin sota.

(Kivimäki 2012, 483.)

Kun muualla Suomessa oli jo rauhallista ja jälleenrakennusurakka alkanut, Lapilla oli vielä pahin edessä. Monissa historian esityksissä sota-aika päättyy syksyllä 1944 solmittuun välirauhansopimukseen. Lapin sota ja sitä seurannut jälleenrakennusurakka jäävät helposti unohduksen varjoon. Saksalaiset joukot tuhosivat Lapin infrastruktuurin lähes kokonaan. Evakkoon lähteneet palasivat kotiensa savuaville raunioille. (Tuominen 2016, 40, 55–59.)

Lapin sota käytiin entisten aseveljien eli Suomen ja Saksan välillä syksystä 1944 kevääseen 1945 Neuvostoliiton pakottamana (Kulju 2013, 11, 37). Suomi ja Neuvostoliitto solmivat aselevon syyskuussa 1944, jonka myötä Suomen tuli poistaa kaikki saksalaiset sotajoukot alueiltansa. Suomen oli toteutettava tämä tehtävä Neuvostoliiton painostuksesta, muutoin Neuvostoliitto olisi tullut niin sanotusti avuksi, mikä käytännössä tarkoitti Lapin miehittämistä neuvostojoukoin. Saksalaisjoukot käyttivät vetäytyessään poltetun maan taktiikkaa tuhoten lähes kokonaan Lapin rakennuskannan, tiet ja sillat. Lapin sota oli konkreettinen päätös Suomen ja Saksan sotilaalliselle yhteistyölle. (Ahto 1980, 36, 105–149.) Lapin väestö oli evakuoitava sodan alta. Osa väestöstä evakuoitiin Ruotsiin, osa muualle Suomeen. (Ursin 1980, 29–31.) Lapin sodan päätyttyä suomalaiset palasivat hävitetyille kotiseuduilleen. Tuhotuille kodeille palaavien oli aloitettava uusi elämä tyhjistä. Evakkotaival oli raskas ja alueen jälleenrakennus vielä raskaampi, mutta Lapin kansa kesti kaiken ihailtavalla sisukkuudella. (Tuominen 2016, 40, 55–59; Tuominen & Löfgren 2018, 25.)

Lapin sota on yksi historian merkittävimmistä tapahtumista Pohjois-Suomen alueella. Tutkielmani käsittelee Lapin sodan vaikutuksia lapsuuteen ja lapsen toimijuuteen pohjoissuomalaisten muistoissa sodan aikana ja sitä seuranneena jälleenrakennusaikana. Kiinnitän huomioni tutkittavien oman kerronnan sisältöön sekä kerronnasta välittyvään lapsen toimijuuteen. Tutkimustulosten pääpaino on sodan jälkeisessä ajassa, joskin on mielenkiintoista luoda silmäys koettuun evakko aikaan, joka samalla toimii taustoituksena jälleenrakentamisen ajalle. Tämän tutkielman tavoitteena on saada laajempi ymmärrys menneisyyden muokkaamasta Lapista ja sodan kokeneesta sukupolvesta. Suurilla

tapauksilla on tapana siirtyä ketjussa yli sukupolvien (Näre 2010, 7), mikä tekee tutkimisesta omalta osaltaan merkittävää. Lisäksi aihe on erityisen tärkeä siksi, koska usein suomalaisista sotamuistelmista unohdetaan Lapin sota tyystin ja keskitytään ainoastaan historiapuheessa vakiintuneeseen käsitepariin ”talvi- ja jatkosotaan” (Ahto 1980, 7; Tuominen 2016, 40; Talvi- & jatkosota ks. esim. Ahto & Sinerma 1998). Lapin sota esiintyy usein jonkinlaisena jatkosodan jälkinäytöksenä. Lisäksi Lapin jälleenrakennukseen liittyvät materiaaliset ja henkiset erityispiirteet ovat jääneet vähemmälle huomiolle. Monet suomalaiset eivät edelleenkään tiedä Pohjois-Suomen kärsimistä tuhoista ja hävityksistä. (Tuominen 2016, 42.)

Vaikka Lapin sota on historiaa, ovat sota, evakkoon lähtö ja kodin tuhoutuminen silti tämän päivän karua todellisuutta. Evakkoilmiö on aina ajankohtainen ja globaali ilmiö maailmalla jylläävien sotien ja katastrofien vuoksi. Tämän päivän pakolaislapsilla ja maahanmuuttajilla on paljon yhteneväisiä kokemuksia tuon ajan pohjoissuomalaisten evakolasten kanssa. Lapin sodan kokeneiden lasten muistelmät auttavat ymmärtämään, millaisena sota ja sen aiheuttamat vaikutukset näyttäytyvät lapsen silmin. (Paksuniemi 2014a, 84; Paksuniemi 2014b, 28–29.) On tärkeää tutkia tätä aihetta ja tuoda esiin helpommin samaistuttavaa lähihistoriaa. Emme saa unohtaa Ruotsin auttavaa kättä hätämme keskellä. On tärkeää, että pyrimme itse toimimaan samoin. Tällä tutkielmalla voi osallistua siihen keskusteluun, mitä ja miten sota-alueilla tulisi toimia, ja parhaimmassa tapauksessa tuoda siihen keskusteluun kokonaan uusia näkökulmia.

Tämän tutkielman lähtökohdat pohjautuvat henkilökohtaiseen kiinnostukseeni tutustua omiin juuriini ja selvittää kotiseutuni historiaa, koska olen kotoisin Rovaniemeltä. Pääaineeni on kasvatustiede ja pitkänä sivuaineena opiskelen historiaa. Tuntui luontevalta lähteä miettimään poikkitieteellistä aihetta pro gradu -tutkielmaani. Omat pohjoiset juuret ohjasivat minua suuntaamaan katseeni Lapin historiaan, jolloin aihe löytyi suhteellisen vaivatta. Tutkielmani rakentuu yhteiskuntatieteellisen lapsuudentutkimuksen lähtökohdista ja sen näkökulmiin lapsesta ja lapsuudesta. Lapsuudentutkimuksen ydinkysymykset pohjautuvat lapsiin tutkittavana sosiaalisena ryhmänä ja lasten toimijuuteen. (Alanen 2009, 9–10.) Käytän tutkielmassani evakuoidusta väestöstä termiä evakot. Usein rinnalle heijastetaan termi siirtoväki, eikä eroa näiden termien välille tehdä yleiskielessä. Evakoilla ja siirtoväellä on kuitenkin käsitteellinen ero: evakot usein pääsevät palaamaan takaisin kotiinsa, kuten tässä

tapauksessa evakot poltettuun Lappiin, kun taas siirtoväki puolestaan menettää kotiseutunsa pysyvästi ja joutuu sopeutumaan uuteen elämään uudella alueella. (Oksanen 2010, 64.)

Aloitan tutkielmani avaamalla tutkielman historiallista taustaa, jossa etenemistapa on kronologinen. Taustoitustilanteen keskiössä ovat itse sota ja sodan aiheuttama evakkoajka, jonka jälkeen siirryn tarkastelemaan kotiinpaluuta ja sodan jälkeistä jälleenrakennusurakkaa läpi 1940-luvun puolaikaa. Evakkoajkaa tarkastellessani kohdistan päähuomioni Ruotsiin evakointiin muualle Suomeen evakuoinnin sijaan, koska tähän tutkielmaan osallistuneista suurin osa sijoittui Ruotsin puolelle. Sen jälkeen esittelen tutkielman teoreettiset lähtökohdat, joita tarkastelen systemaattisesti. Sen jälkeen kerron tutkielman metodologiasta ja toteutuksesta. Tämän jälkeen siirryn tarkastelemaan tutkimustuloksia, jossa johtava etenemistapa on kronologinen. Tutkimustulosten jälkeen vuorossa ovat pohdinta ja lopputarkastelu, jotka päättävät tämän tutkielman. Tutkimuskirjallisuutena olen hyödyntänyt sekä kotimaisia että ulkomaisia artikkeleita ja teoksia. Sisällytin historialliseen taustoittamiseen mukaan valokuvia, joiden tarkoituksena on syventää autenttista lukukokemusta sodan ajasta. Käyttämäni valokuvat ovat valittu huolella ja lähdekriittisyyttä silmällä pitäen, koska luonnollisesti en ole niitä itse voinut olla valokuvaamassa kyseisenä ajankohtana.

2 Tutkielman historiallinen tausta

2.1 Lapin sota: syyt ja seuraukset

Lapin sota käytiin suomalaisten ja saksalaisten – entisten aseveljien – välillä 1944–1945 Neuvostoliiton pakottamana. Se oli Neuvostoliiton sota, jossa Suomi ja Saksa molemmat hävisivät. (Kulju 2013, 11, 37, 55.) Lapin sodan juuret yltävät toisen maailmansodan alkuvuosiin, kun Suomi aloitti sotilaallisen yhteistyön Saksan kanssa. Sotilaallisen yhteistyön myötä jatkosodan aikana Pohjois-Suomeen asettui yli 200 000 saksalaista sotilasta asemasotaan. (Thomas & Koskinen-Koivisto 2016, 62; Rautio 2004, 13.) Suomen ja Saksan aseveljeys sai konkreettisen päätöksen, kun Suomi allekirjoitti välirauhansopimuksen Neuvostoliiton kanssa 19. syyskuuta 1944. Suomella ei ollut muuta vaihtoehtoa kuin hyväksyä kohtuuton, pitkälti Neuvostoliiton sanelema sopimus, koska Suomi ei olisi pystynyt puolustautumaan Neuvostoliiton hyökkäyksiltä loputtomiin jatkosodassa. Lopulta jatkuvat hyökkäykset olisivat johtaneet Suomen miehittämiseen neuvostojoukoin. Välirauhansopimuksella saatiin edes pieni mahdollisuus säilyttää itsenäisyys, vaikka se tarkoitti sotaa entistä aseveljeä vastaan. (Ahto 1980, 127–128.)

Ennen välirauhansopimuksen allekirjoittamista Neuvostoliitto asetti Suomelle ennakkoehdon, joka Suomen tuli toteuttaa, jotta Neuvostoliitto edes harkitsisi välirauhansopimuksen solmimista Suomen kanssa. Ennakkoehtoon kuului julkinen välien katkaiseminen Saksaan sekä saksalaisten sotilasjoukkojen karkottaminen Suomesta syyskuun 15. päivään mennessä. Tämä ennakkoehto astui voimaan syyskuun 1944 alussa, joten aikaa ehdon täyttämiseen oli vain kaksi viikkoa. Annetun päivämäärän 15. syyskuuta 1944 jälkeen Suomeen jääneet saksalaiset olisi vangittava ja luovutettava Neuvostoliitolle. (Ahto 1980, 57.) Neuvostoliitolle oli epätavanomaisen tärkeää, että Suomi katkaisee suhteet Saksaan julkisesti. Suhteiden katkaisu oli totaalinen: Suomesta ei saanut lähettää Saksaan edes kirjeitä tai sähköitä noin kolmeen vuoteen. Neuvostoliiton tarkoitusperänä oli saada Suomesta mahdollisimman suuri henkinen yliote. Myös yksi tärkeä motiivi suhteen julkiseen päättämiseen oli osoittaa muulle maailmalle, että Neuvostoliitto oli saanut yhden lenkin murtumaan vihollisarmeijoistaan. (Erkkilä & Iivari 2015, 76.)

Ennakkoehto oli kohtuuton. Saksan armeijan yli 200 000 sotilaan ja suuren sotilaskaluston vetäminen Suomen Lapista Pohjois-Norjaan olisi ollut mahdoton tehtävä jopa rauhanomaisissa olosuhteissa. Saksalaisia sotilaita oli Lapin maakunnassa yli kaksi kertaa enemmän kuin kantaväestöä. Ennakkoehto merkitsi uutta sotaa Suomelle juuri, kun edellisestä oltiin pääsemässä eroon. Tällä ehdolla luotiin pohja aseveljien välisen sodan syttymiselle, mikä oli Neuvostoliiton todellinen tarkoitusperä. Kahden viikon aikarajassa pysyminen ei ollut mahdollista, mutta samalla oli selvää, ettei yksikään saksalainen sotilas antaisi taisteluita ja vapaaehtoisesti vangita itseään sotavankeuteen Neuvostoliitolle. Suomen oli tästä huolimatta toteutettava tämä tehtävä Neuvostoliiton painostuksesta. Muutoin Neuvostoliitto olisi tullut niin sanotusti avuksi, mikä käytännössä tarkoitti Lapin miehittämistä Neuvostoliiton sotilasjoukoilla. (Ahto 1980, 36, 58–59.)

Suomi olisi halunnut poistaa saksalaiset rauhanomaisesti ilman väkivaltaa. Suomi oli kuitenkin sitoutunut internoimaan saksalaiset joukot, mitä Neuvostoliitto valvoi tarkalla silmällä. Sota oli väistämätön paha, mikä oli toteutettava. Aluksi suomalaiset ja saksalaiset kävivät valesotaa yhteisestä sopimuksesta, koska kumpikin halusi säästyä turhalta verenvuodatukselta. Suomi ja Saksa sopivat, etteivät suomalaiset joukot ahdistelisi saksalaisia, vaan he seuraisivat päivittäin pohjoiseen vetäytyviä joukkoja sopivan matkan etäisyydeltä. Näin suomalaiset saivat tyhjentyvät alueet haltuunsa. Saksalaisille annettiin lupa tuhota tiettyjä siltoja sekä tieosuuksia turvataksaan selustansa ja saadakseen sodan näyttämään aidolta valvontakomission neuvostotarkkailijoiden silmissä. Evakoille tärkeitä siltoja sen sijaan oli säästettävä. (Tuominen 2005, 148–161; Rautio 2004, 15, 20.) Valesodan nimissä saksalaiset joukot miinoittivat teiden varsia, mutta merkitsivät niiden sijainnit huolellisesti suomalaisille joukoille (Erkkilä & Iivari 2015, 247). Siviiliväestön ja saksalaisten sotilasjoukkojen vetäytyminen sujuivat yhteisymmärryksessä syyskuun loppupuolelle saakka. Ulospäin Suomi tosin antoi kuvaa, että välit Saksaan oli katkaistu. (Rautio 2004, 20.)

Pian Neuvostoliitto äkkäsi valesodan ja vaati saksalaisten joukkojen todellista internoimista sekä konkreettista näyttöä tästä. Neuvostoliiton painostuksesta Suomi yllätti Saksan Tornion maihinnousulla 1. lokakuuta 1944. Tämä maihinnousu oli erittäin uhkarohkea ja se yllätti saksalaiset täydellisesti. Se johti suomalaisten ja saksalaisten todellisiin konflikteihin ja Lapin sodan kiivaimpiin taisteluihin, eikä Saksakaan enää kunnioittanut omaa sopimuksen puoltaan olla käyttämättä poltetun maan taktiikkaa. Tornion maihinnousu oli niin sotilaallisesti kuin poliittisesti ratkaiseva sotatoimi. Sen myötä Suomi pystyi antamaan konkreettista näyttöä

Neuvostoliitolle siitä, että Suomi pitää kiinni solmimastaan välirauhansopimuksesta. Näin ajaututtiin sotaan, jossa saksalaisjoukot tuhosivat suuren osan Lappia. (Ursin 1980, 24–26; Rautio 2004, 20.)

Tornion maihinnousun jälkeen saksalaiset muuttivat suhtautumistaan Lapissa suoritettaviin hävityksiin. Alun perin tarkoituksena oli ollut hävittää vain tiettyjä siltoja ja tieosuuksia, kuten suomalaisten kanssa oli sovittu. Maihinnousun jälkeen saksalaiset alkoivat pitää Suomea vihollismaana, eikä heillä ollut enää intressejä pitää kiinni sopimuksesta. Vetäytyessään pohjoisen kautta Norjaan he käyttivät poltetun maan taktiikkaa tuhoten lähes kokonaan Lapin rakennuskannan ja infrastruktuurin. (Ahto 1980, 215.) Saksalaiset kertoivat omasta näkökulmastaan tekevänsä palveluksen pyrkiessään hävittämään mahdollisimman paljon asumuksia ja infrastruktuuria, ettei neuvostotunkeilijat voisi käyttää niitä hyväkseen. Yhtäältä Suomi ymmärsi tämän näkökulman, toisaalta se näki asiassa myös saksalaisten katkeruuden. (Erkkilä & Iivari 2015, 317.) Kuljun (2013, 267) mukaan Lapin polttaminen oli pitkälti kostotoimenpide Tornion maihinnousun jälkeen. Saksalaiset lähtivät erikseen polttamaan syrjässäkin sijaitsevia kyliä ja asutuksia koston merkeissä. Joissain tapauksissa suomalaiset löysivät irvailevan tylyjä viestejä aseveljeyden pettämisestä. (Kuva 1.)

Kuva 1. Saksalaisten jättämä jäähyväiskyltti poltettuun Muonioon saapuville suomalaisjoukoille: *"Kiitokseksi osoittamatta jääneestä aseveljeydestä."* (SA-Kuva.)

Viimeiset saksalaiset joukot vetäytyivät Kilpisjärveltä Norjaan 27. huhtikuuta 1945. Taistelut päättyivät ja suomalaiset saattoivat juhlallisesti nostaa Suomen sotatipun salkoon kolmen valtakunnan rajapyykillä. (Kuva 2.) Näin päättyi toinen maailmansota Suomen osalta. Suomi jäi suomalaisten haltuun. (Kulju 2013, 340–341.) Sama päivämäärä symboloi yhä tänä päivänä Lapin sodan ja Suomen toisesta maailmansodasta irtaantumisen päivämäärää. Päivämäärä vahvistettiin Suomen hallituksen toimesta kansalliseksi veteraanipäiväksi vuonna 1986. Vaikka sotatilan katsotaan päättyneen tuolloin, ei Lapin sota koskaan saanut virallista päättymisajankohtaa. Tämän vuoksi Suomen ja Saksan välistä rauhansopimusta ei solmittu. Rauhansopimuksessa olisi voitu käsitellä muun muassa siviili- ja sotavankien palauttaminen, maiden välinen liikkumiseen ja yhteydenpitoon liittyvät kysymykset sekä korvaussaatavat ja elatusmaksuasiat. Koska rauhansopimusta ei solmittu, edellä mainitut asiat jäivät järjestämättä ja lopulta raukesivat ajan myötä. (Erkkilä & Iivari 2015, 246.)

Kuva 2. Suomen sotalipun nostaminen kolmen valtakunnan rajapyykillä 27.4.1945.
(Sotamuseo.)

Lapin sota on siitä erikoinen sota, että se aloitettiin ilman varsinaista sodanjulistusta, joten sodan alkamishetken määrittelystä esiintyy monia mielipiteitä. Sota julistettiin varsinaisesti vasta puoli vuotta taisteluiden alkamisesta maaliskuussa 1945. Saksalle ei voitu julistaa sotaa heti syyskuun puolivälin tienoilla, koska sen ajateltiin asettavan Lapin väestön vaaraan. Koska saksalaiset olivat siviilien keskellä asemasodan johdosta, sodanjulistus olisi voinut merkitä valtavia omaisuuden menetyksiä ja pahimmassa tapauksessa kuolemantuomiota alueen asukkaille. Sodanjulistus olisi voinut asettaa myös eteläisen Suomen Saksan ilmapommituksille. (Erkkilä & Iivari 2015, 243.) Lapin sotaa voidaan tarkastella yhtenä osana toisen maailmansodan aikaista sotiemme ketjua, joka alkoi talvisodasta (Kivimäki 2012, 483). Lapin sota oli aivan erityinen niin taustaltaan, luonteeltaan kuin tapahtumiltaan. Kaksi sodan jo hävinnyttä valtiota – Suomi ja Saksa – pakotettiin sotimaan keskenään. Se oli sota, jossa häviäjät oli määrätty jo etukäteen. (Erkkilä & Iivari 2015, 410.)

2.2 Väestön evakuointi

Evakkoon joutuminen omasta kodista on raskas ja kuluttava kokemus. Perheet revitään erilleen olosuhteiden asettamasta pakosta. Koti, kotiseutu sekä kotimaa on jätettävä taakse, eikä varmaa tietoa takaisin paluusta ole. Ulkopuoliseen apuun turvautuminen ja sijoittuminen vieraaseen ympäristöön on yksilöille ja yhteisöille sekä sosiaalinen että psyykkinen järkytys. Suomi tarvitsi Ruotsin apua evakuoinnissa, koska sillä ei ollut resursseja evakuoida koko Lapin väestöä Etelä-Suomeen. Yli 100 000 Pohjois-Suomen asukasta evakuoitiin Ruotsiin ja Suomen Pohjanmaalle. (Rautio 2004, 9, 66, 187; Paksuniemi 2014b, 33–35; Ursin 1980, 31.) Ruotsilla oli omat motiivinsa Suomen auttamiseen. Yhtäältä se halusi auttaa rajanaapuriaan, toisaalta se halusi säilyttää välinsä Saksaan, eikä myöskään ajatus Neuvostoliitosta rajanaapurina Tornionjoen takana houkutellut. (Kulju 2013, 11.) Ruotsin edellytyksenä oli, että evakot saapuvat itse rajan yli Ruotsiin. Se halusi pysyä puolueettomana ja minimoida kaikki mahdolliset riskit, kuten esimerkiksi ruotsalaisten mahdollisen yhteenoton saksalaisten kanssa. (Erkkilä & Iivari 2015, 110.)

Evakuoitavat alueet oli jaettu kiireellisyysluokkiin. Pohjois-Suomen länsiosan evakuointi poikkesi huomattavasti itä- ja pohjoisosien evakuoinnista. Kiireimmin täytyi lähteä itärajalta, kiireettömämmin länsirajalta. Idässä ihmiset saivat vain vähän valmisteluaikaa, mutta lännessä lähtijät saattoivat valmistella lähtöään huolella. Ohjeet sallituista tavaroiden määristä vaihtelivat paikkakunnittain. Yhtenään ohjeet tuntuivat joko väljentyvän tai tiukentuvan. Osa ajatteli, että evakkomatkalle saa ottaa vain sen, mitä pystyy kantamaan käsissään, osa puolestaan lastasi tavaravaunuihin omia huonekalujaan. Kotieläimistä ainoastaan lehmät ja hevoset oli lupa ottaa evakkomatkalle, muut oli teurastettava. Suurin osa evakkoon lähteneistä matkusti määränpäähän junilla ja linja-autoilla. Usein karjaa lastattiin juniin, mutta joissain tapauksissa hyvissä voimissa olevat naiset saattoivat taluttaa lehmät kävellen (kuva 3), mikäli rautateitä ei ollut käytettävissä. Yleensä matkat taittuivat turvallisesti, mutta silloin tällöin saksalaiset saattoivat varastaa karjaa tien sivusta tai yksinäiseltä taluttajalta. (Erkkilä & Iivari 2015, 15, 66–69, 268.)

Kuva 3. Rajanylitys Tornioista Haaparantaan karjan kanssa. (SA-Kuva.)

Syyskuun 1944 aikana saksalaiset jopa autoivat Lapin väestöä evakuoinnissa Ruotsiin ja muualle Suomeen, koska he ajattelivat auttavansa väestöä pakoon Neuvostoliiton aiheuttamalta uhalta (Kulju 2013, 46). Vielä tuossa vaiheessa Neuvostoliittoa pidettiin todellisena vihollisena, jonka pelättiin miehittävän Pohjois-Suomen. Saksalaiset sotilaat autoivat lähtövalmisteluissa ja kuljetuksissa: he lastasivat tavaroita, ohjasivat ihmisiä, autoivat järjestyksen ylläpidossa ja eläinten liikuttamisessa. He pyrkivät helpottamaan suomalaisten siviilien kiireitä, vaikka heillä itselläänkin oli kiire. Myöhemmin tilanteiden eskaloituessa saksalaisten auttamishalu väistyi itsekkäiden pyrkimysten tieltä päästä Suomesta nopeasti pois. Junista ja junanvaunuista saatettiin käydä kiivasta sanaharkkaa suomalaisten siviilien ja saksalaisten sotilaiden kesken. (Erkkilä & Iivari 2015, 8, 67, 115.)

Ruotsin puolella evakkoja vastaanottamassa olivat ruotsalaiset sotilaat, jotka olivat valmistautuneet pahimpaan Suomessa kiristyneen tilanteen vuoksi (Erkkilä & Iivari 2015, 112). Vastaanottopisteet sijaitsivat vakinaisten lauttapaikkojen läheisyydessä ja suojaisilla paikoilla, joita oli vaikea havaita ilmasta. Alueet suljettiin ulkopuolisilta. Haaparanta oli

vilkkein ja laajin vastaanottopiste, mutta muualtakin jokivartta pitkin tehtiin rajanylityksiä. Vastaanottokeskuksissa oli vastaanottopäällikkö, lähettejä, sairaanhoitohenkilöstöä, aluetta vartioivia sotilaita sekä apumiehiä vanhusten ja lasten auttamista varten sekä tavaroiden kuljettamiseen. Lotat olivat pääasiassa vastuussa evakkojen muonituksesta. (Rautio 2004, 69.)

Evakuoitaville jaettiin kirjallisia toimintaohjeita jo ennen rajan ylittämistä, jotta he tiesivät, mikä heitä odottaa (Rautio 2004, 69). Evakuointi Ruotsiin oli järjestelmällistä. Saapuneiden evakkojen lukumäärä kirjattiin tarkasti ylös Haaparannan evakuointitoimiston toimesta. Rajanylittäjien nimet, syntymäajat ja kotipaikkakunnat kirjattiin ylös. Evakoille annettiin hätäpassit henkilöllisyystodistukseksi sekä henkilökohtaiset tunnistenumerot, jotka kulkivat mukana papereissa. Rajan yli tuotu karja ja niiden taluttajat kirjattiin erikseen ylös ja karjalle oli oma karjaleiri parinkymmenen kilometrin päässä Haaparannalta. Vastaanottokeskuksissa evakoiden tilanne kartoitettiin tarkasti ja kysyttiin intiimejä kysymyksiä, kuten onko tämä terve tai tulijalla täitä päässä. Kaikkiin kysymyksiin oli vastattava. Vastaanottopisteillä evakot luokiteltiin kansallisuuksittain. Huomioon tuli myös ottaa, ovatko he yhteistoimintamiehiä, saksalaisia sotilaita, saksalaisia siviilejä tai sotavankeja. Mikäli tulijaa epäiltiin saksalaisten kätyriksi, vietiin tämä erikseen kuulusteltavaksi. (Erkkilä & Iivari 2015, 113.)

Vastaanottokeskusten muodollisuuksien jälkeen evakot ohjattiin oman kylän kyltillä varustettuun teltaan (kuva 4), jossa evakot pääsivät lepäämään. Kaikki eivät kuitenkaan malttaneet pysyä teltoissaan vaan etsiskelivät omaisiaan ja muita tuttujaan. (Erkkilä & Iivari 2015, 113.) Teltaan sijoittumisen jälkeen oli vuorossa saniteettikäsittely, joka sai evakoiden keskuudessa kansankielisen termin täisauna. Täisaunan tarkoituksena oli tuhota evakuoitujen mukana mahdollisesti saapuvat syöpäläiset ja ehkäistä niiden leviäminen. Usein evakot kokivat saunotuksen epämiellyttävänä ja alentavana. Jokaisen täytyi riisua itsensä alasti ja luovutettava päällä olleet vaatteet ruotsalaiselle sotilaille, joka vei vaatteet lämpökäsittelyyn. Tämän jälkeen hiukset pestiin desinfiointiaineella. Saunat olivat usein telttasaunoja, jotka eivät vastanneet lähimainkaan suomalaisten käsitystä saunasta. Telttasaunojen maapohjat olivat kylmiä ja niljakkaita. Yleensä miehille ja naisille oli omat saunaosastot, mutta joissain tapauksissa evakot oli saunotettava samassa tilassa sukupuolta katsomatta. Saunateltan jälkeen siirryttiin peseytymistelttaan tai kuljettiin sotilaiden muodostaman kujan läpi, jossa kaadettiin ämpäreittäin vettä evakoiden päälle. Saniteettikäsittelyä seurasi lääkärintarkastus, jossa tarkastettiin silmämääräisesti iho, hiukset, suu, nielu ja sukupuolielimet syöpäläisten ja muiden tautien varalta. Lisäksi kaikki lapset iältään 11–16 vuotta rokotettiin kurkkumätää

vastaan. Nuorempia rokotettiin vain, jos heidän arvioitiin olevan alttiita tartunnalle. (Rautio 2004, 80–82.)

Kuva 4. Evakkoja omien kylien kyltein varustetussa teltassa. (SA-Kuva.)

Saniteettikäsittelystä epämiellyttävän ja nöyryyttävän teki evakkojen mukaan sen, kun saunottajina toimivat pääasiassa ruotsalaiset sotilaat. Suomalaiset evakot puolestaan olivat etupäässä naisia ja nuoria tyttöjä. Nuoret ruotsalaissotilaat olivat kovasti kiinnostuneita saunomistoimituksesta, eivätkä aina malttaneet käyttäytyä tarpeeksi asiallisesti ja hienovaraisesti. Raution (2004, 81) mukaan jälkikäteen on selvitetty saniteettikäsittelyiden olleen liioittelevaa varovaisuutta ja osoittautui epätarkoituksenmukaiseksi. Se aiheutti turhaan mielipahaa ja nöyryytyksen tunnetta evakoille. Esimerkiksi käytetyt desinfiointiaineet eivät olleet tarpeeksi tehokkaita lyhytaikaisesti käytettynä ja lämpötiloja ei saatu kohoamaan vaadittavan korkealle syöpäläisten tuhoamiseksi. (Rautio 2004, 81.)

Täisaunan ja lääkärintarkastuksen jälkeen evakot jatkoivat matkaa junissa kohti uusia kotipitäjiään. Lapin evakot sijoittuivat pääasiassa Norrbottenin ja Västerbottenin lääneihin. Evakot majoitettiin osaksi yhteismajoitukseen leiriparakkeihin sekä julkisiin rakennuksiin, jotkut pienemmät ryhmät ja perheet pääsivät yksityisiin taloihin. (Ursin 1980, 31.) Majoituskuntiin saapuessa täytyi evakkojen olla karanteenissa kaksi viikkoa, jolloin evakot pidettiin erillään ruotsalaisista. Karanteenia pidettiin välttämättömänä ja sillä varmistettiin, etteivät sairaudet pääse leviämään kantaväestöön ja muiden evakkojen keskuuteen. Karanteeni oli tiukka, eikä omasta karanteenista saanut poistua mihinkään. (Paksuniemi 2014b, 31; Erkkilä & Iivari 2015, 114.)

Evakkoaikana työhön tottuneet suomalaiset halusivat kantaa kortensa kekoon ja osallistua työntekoon. Heistä tuntui oudolta olla toimeettomana. Evakkotyövoima sijoitettiin ensisijaisesti talous- ja sairaanhoitotehtäviin sekä muuhun pakolaishuoltoon. Vanhuksia myöten jokainen osallistui esimerkiksi talon töihin kykyjensä ja voimiensa mukaan. Työ houkutteli ajankulun lisäksi mahdollisuutena ansaita rahaa ja siten päästä ostoksille ruotsalaisiin kauppoihin. Sota-ajan pulaan tottuneet suomalaiset näkivät ruotsalaisten tavaravalikoimat, mainosvalot ja näyteikkunat suorastaan tarumaiselta. Hyvin suuri osa evakoista oli lapsia, joten kouluikäisiä riitti. Evakon venyessä pidemmäksi nähtiin opetustyön käynnistäminen tarpeelliseksi poikkeusolosuhteissa. Kansakoulujen toiminta alkoi heti, kun karanteeni loppui ja oppilaita voitiin koota kouluihin. Koululaisille järjestettiin opetusta yli sadassa koulussa, tosin tilat ja materiaalit olivat hyvin puutteellisia. Koulua pyrittiin silti järjestämään hyödyntämällä kaikkea mahdollista saatavilla olevaa, kuten esimerkiksi sanomalehtiä. Vajavainen koulutyöskentely kantoi hedelmää ja evakossa olleet koulusuoritukset voitiin hyväksyä evakon jälkeen Suomessa ja siten oppilaat pääsivät siirtymään seuraavalle luokalle tulevana syksynä. (Paksuniemi 2014b, 31–33; Rautio 2004, 117–118, 147, 189.)

Ruotsalaisilla oli vilpitön halu auttaa suomalaisia. Lähes poikkeuksetta he kohtelivat suomalaisia ystävällisesti ja vieraanvaraisesti. Ruotsalainen ystävällisyys kumpusi usein ajatuksesta, että Suomen ajateltiin olevan niin sanottu lännen etuvartio, joka piti myös Ruotsin turvassa. Ystävällisyys ja empatia oli monelle suomalaisevakolle yllätys. Erityisesti Pohjois-Ruotsissa ymmärrettiin suomalaisten avuntarve. Tätä perusteltiin suomalaisten ja ruotsalaisten läheisillä suhteilla. Jo vuosisatoja pohjoisen Suomen ja Ruotsin väestön välillä on vallinnut lujat ja sydämelliset suhteet. Naapuruuden ja yhteisen historian lisäksi siihen vaikuttivat

monet sukulaissiteet ja päivittäinen kanssakäyminen naapurien kesken molemmin puolin rajaa. Tämän vuoksi erityisesti Pohjois-Ruotsin väestön ja suomalaisten evakkojen välillä oli nähtävissä aitoa ja syvää yhteenkuuluvuutta, koska siellä ymmärrettiin naapuria parhaiten. Nuorten suomalaisnaisten ja ruotsalaismiesten välille syntyi jopa romanttisia suhteita evakkoaikana. Osa romansseista kehittyi niin pitkälle evakkoaikana, että suomalaistytöjä jäi pysyvästi Ruotsiin avioliiton myötä. (Rautio 2004, 158, 161, 170–172.)

Evakkokokemuksissa on samankaltaisuuksien lisäksi myös huomattavia eroja. Evakuoinnista huolimatta koko Lapin väestö ei lähtenyt evakkoon tai he kävivät evakossa vain lyhyen ajan – joitain yksittäisiä päiviä. Itä- ja pohjoisosista lähdettiin evakkoon kiireesti ja lähes vuodeksi, lännessä useat perheet vain kävivät Ruotsin puolella tai pysyivät kotonaan. Oli joitain kyliä, joista asukkaita ei lähtenyt evakkoon ollenkaan. Usein syrjäkylät jäivät kokonaan evakuoimatta. Länsirajalla oli paikoin mahdollista jäädä jatkamaan lähes normaalia elämää, vaikka se ei olisikaan sijainnut syrjässä ilman tieyhteyttä. Tämän vuoksi kyliä pelastui tuhopoltoilta juuri siksi, että ihmiset jäivät koteihinsa. Saksalaisten tuhopolttoryhmien tullessa asuttuihin kyliin, jättivät he kyläläiset ja heidän talonsa koskemattomiksi. Saksalaisten hyvä kohtelu suomalaisia siviilejä kohtaan oli poikkeuksellista jopa Lapin sodan kireimpinä aikoina. (Erkkilä & Iivari 2015, 142.)

2.3 Paluu kotiin

Sodan aiheuttamista hävityksistä ja haasteista huolimatta moni evakko koki koti-ikävää ja halua palata takaisin Suomeen. Kun tieto Suomen jäämisestä suomalaisten haltuun saavutti Ruotsin ja siellä olevat evakot, alkoivat evakot toivoa kotiinpaluusta ja uudesta elämästä. Lähes kaikki halusivat palata kotiin ja vain harvalla oli halu jäädä Ruotsiin asumaan. (Rautio 2004, 175.) Ensimmäiset evakot palasivat kotiin jo Tornion maihinnousun jälkeen, kun rajaa lähellä asuvat ihmiset halusivat palata koteihinsa sodan väistyttyä pohjoisemmaksi. Ensin kotiin saivat palata työkykyiset ja jälleenrakennukseen kykenevät henkilöt. Työkykyisiksi laskettiin terveet aikuiset ja lapset, joiden ikä vaihteli 13–15 vuodesta ylöspäin. Missään tapauksessa alle 12-vuotiaita lapsia ei saanut laskea työkykyisiksi. Vuoden 1944 loppuun mennessä Suomeen oli palannut noin 1500 henkilöä tilapäisten evakkojen lisäksi. Palautukset keskeytyivät joulun ajaksi. Helmikuussa jatkettiin ja alkoi järjestelmällinen palautus sellaisiin kyliin, jotka olivat selvinneet sodasta vähin vaurioin. Evakkoja palautettiin koteihinsa noin

100 henkilöä päivässä. Huhtikuun puolivälissä palautus keskeytyi huonojen sääolosuhteiden myötä. Tuohon mennessä evakkoja oli saatu palautettua noin 10 000 henkilöä ja 3000 eläintä. Sään parantuessa palautus jatkui taas kesäkuussa. Nyt evakkoja palautettiin noin 600 henkilöä päivässä. Vuoden 1945 syyskuun loppuun mennessä evakkojen palautus oli saatu suoritettua loppuun. Ainoastaan sairaalahoidossa olleet ja asunnon puutteessa olevat sotalesket suurperheineen jäivät vielä Ruotsiin. Joulukuuhun 1946 mennessä loputkin evakot olivat palanneet Suomeen. (Ursin 1980 120–156; Rautio 2004; 179; Paksuniemi 2014b, 33.)

Evakossa olleet ihmiset palasivat kotiensa mustuneille raunioille ja uusi elämä oli rakennettava alusta. Kotona odotti usein lohduton näky evakosta palattua. (Kuva 5.) Koti ja omaisuus oli poltettu tai varastettu. Osa perheistä oli onnekkaita ja löysivät kotinsa sodan tuhoilta säästyneenä ja ehjinä. (Paksuniemi 2014a, 83.) Vaikka suurin osa Lapista oli poltettu maan tasalle, säilyi kaikissa Pohjois-Suomen kunnissa koskemattomia kyliä saksalaisten tehokkaasta tuhopoltosta huolimatta. Tuhopoltetut kylät sijaitsivat lähinnä pääteiden varsilla. Sillat oli tuhottu perusteellisesti (kuva 6), koko Lapin alueelle jäi korkeintaan kaksikymmentä siltaa. (Erkkilä & Iivari 2015, 400.) Kotien mukana tuhoutuivat myös huonekalut, tekstiilit, valaisimet, astiat, kotitaloustyövälineet, kirjat, valokuvat ja leikkikalut. Kodin ja sen irtaimiston, pihapiirien, kylien ja tuttujen maisemien tuhoutuminen merkitsi usein yksilölle materian menetyksen lisäksi tärkeän menneisyysuhteen särkymistä sekä kulttuurin särkymistä. (Tuominen 2016, 54.) Kotien, teiden ja siltojen jälleenrakentamisen lisäksi myös ihmismielet olivat jälleenrakennuksen tarpeessa. Oli katsottava kohti tulevaa ja luoda uskoa huomiseen, jottei koetut kärsimykset olisi olleet turhia. (Tuominen 1994, 224–231.)

Kuva 5. Tuhottu Rovaniemi. (SA-Kuva.)

Kuva 6. Kemijoen ylittävä Ounaskosken rautatiesilta saksalaistuhojen jäljiltä. (SA-Kuva.)

Palaajia odottivat monenlaiset vaarat ja koettelemukset. Miinoja oli raivaamatta, taloja oli poltettu, eikä korvaavia majoituksia heti ollut. Lisäksi tiet ja sillat olivat suurilta osin epäkunnossa. Elintarvikehuolto ei aluksi toiminut kunnolla. Myös tuon ajan kulkurit ja karkurit aiheuttivat oman vitsauksen tekemällä varkauksia. (Erkkilä & Iivari 2015, 327.) Saksalaisten suorittamat miinoitukset osoittautuivat yhdeksi vaikeimmista ongelmista. Saksalaisjoukot olivat miinoittaneet koko Lapin tuhopolton yhteydessä. Muun muassa tuhottujen siltojen, teiden ja rautateiden ympäristöt ja metsät oli miinoitettu. Paikoin oli miinoitettu myös talojen pihoja, lähipeltoja ja veräjiä, mutta tämä oli tehty lähinnä vaikeuttamaan majoitusten käyttöä sotilaallisiin tarkoituksiin. Sodan ollessa ohi ei kaikkia miinoja saatu heti kartoitettua ja teki kotiinpaluusta vaarallista evakossa olleille siviileille. Miinavaara viivytti paluukuljetuksia, jälleenrakentamista ja maataloustöiden aloittamista. Miinat aiheuttivat pahaa jälkeä vielä sodan jälkeenkin: ne aiheuttivat kuolemia ja vammautumisia niin ihmisille kuin eläimille. Miinanraivausryhmät tekivät parhaansa saadaakseen maaston kulkukelpoiseksi ja vaarattomaksi henkensä uhalla. (Ursin 1980, 71–82.)

Aluksi kotiensa raunioille palanneet evakot joutuivat asumaan tilapäisrakennuksissa jälleenrakennuksen ajan. Tilapäisrakennuksina toimivat erilaiset parakit, riihet, aitat, tukkikämpät, puoleksi maahan upotetut korsut ja rakennusten kivijalat. Tilapäisasuntojen käyttö oli hätätoimenpide, jotta väestö pystyi olemaan kotiseudullaan ja aloittamaan jälleenrakennustyön. (Ursin 1980, 178–179; Paksuniemi 2014b, 33.) Sodan jälkeen Lapissa alkoi kaikkien aikojen suurimmat metsähakkuut. Puuta tarvittiin jälleenrakentamiseen ja vielä enemmän sotakorvausten maksamiseen. Poltettujen rakennusten raunioista jouduttiin keräämään nauloja uudelleen käytettäväksi. Naulat olivat keskinkertaisia, koska ne olivat pehmenneet poltoissa ja siten ne kestivät huonosti vasaran lyöntiä. Saksalaisjoukoilta oli tosin jäänyt tavaroita, mitä he eivät olleet kerenneet ottaa mukaan. Joukossa oli rakennustarpeita, joita suomalaiset pystyivät hyödyntämään. Vaikka rakennustarvikkeista oli pulaa, valmistui pysyviä asuntoja huomattava määrä jo vuoden 1945 aikana. (Erkkilä & Iivari 2015, 399–403.)

Sotavuodet jättivät jälkeensä lähes kokonaan tuhotun Lapin. Pohjois-Suomi oli täysin eri asemassa verrattuna Etelä-Suomeen toisen maailmansodan aikana ja sen jälkeen jälleenrakennusvuosina. Etelä-Suomi ei kokenut läheskään yhtä pahaa hävitystä kuin Lappi. (Paksuniemi 2014a, 9.) Vaikka Lapin sota oli suuri tragedia, symboloi se myös uuden elämän alkua. Ihmiset siirtyivät hetkessä toiseen aikakauteen. Moni näki tilaisuuden aloittaa kaikki

alusta, kaikilla oli halu katsoa yhdessä eteenpäin. Huolimatta siitä, että sodalla oli mielialaa laskeva vaikutus ja se erotti perheitä toisistaan, sillä oli myös yhdistävä vaikutus. Sota yhdisti suomalaiset ja ruotsalaiset. Yhteisön tuki oli arvokkaampaa kuin koskaan. (Erkkilä & Iivari 2015, 400–404.) Ruotsalaisten apu yletti pitkälle evakkoajan jälkeen. He tarjosivat apua paluukyytien järjestämisessä, lahjoittivat väliaikaisia asuinparakkeja ihmisille ja eläimille, irtainta kalustoa, lämpimiä vaatteita, ruoka-apua ja karjalle rehuavustusta. Lapin väestön sisukkuudesta ja tulevaisuudenuskosta huolimatta oli ruotsalaisten avulla suuri merkitys hävityksen kokeneiden perheiden elämän uudelleen aloittamiselle. (Rautio 2004, 182–186.) Lapin jälleenrakennus oli valtava urakka. Lappilaisten vahva työeetos, luja side luontoon ja yhteisöllisyys kannattelivat elämäntunteen jatkuvuutta traumaattisten kokemusten jälkeen. Niin tuhkasta nousi uusi Lappi. (Tuominen 2016, 65.)

3 Tutkielman teoreettiset lähtökohdat

3.1 Yhteiskuntatieteellinen lapsuudentutkimus

Yhteiskuntatieteellisen lapsuudentutkimuksen mukaan lapsuus on yhteiskunnallinen konstruktio, joka on ilmiönä aika- ja paikkasidonnainen. Siten lapsuus ei ole yleismaailmallinen tai luontainen, kaikkialla samoin tavoin käsitettävä ja tapahtuva ilmiö. Lapsuus on sosiaalinen muuttuja, aivan kuten esimerkiksi sosiaaliluokka, sukupuoli tai etnisyyden. Lapsuuksia on useita erilaisia, jotka rakentuvat esimerkiksi kulttuuristen, sosiaalisten ja taloudellisten vaikutusten myötä. (Lehtinen 2000, 15.) Esimerkiksi tämän päivän käsitys lapsuudesta on verrattain erilainen muutaman sadan vuoden takaiseen käsitykseen lapsuudesta, jolloin lapsi nähtiin lähinnä pienenä aikuisena. Lapsuus on moniulotteinen ilmiö, joka rakentuu niin yhteiskunnallisesti, sosiaalisesti ja kulttuurisesti. Sille on tyypillistä muuttua ajan saatossa, kuten kaikille yhteiskunnallisille rakenteille. (Alanen 2009, 19.) Nykyinen länsimaalainen käsitys lapsesta ja lapsuudesta alkoi muotoutua 1760-luvulla ilmestyneen Rousseau'n *Émile eli kasvatuksesta* -teoksen (ransk. *Émile ou de l'éducation*) myötä, mikä käsittelee kasvatusta ja lapsuutta (Karlsson 2012, 26–27). Lapsuus on vähitellen alettu näkemään elämän tärkeänä alkutaipaleena, jota on tärkeä suojella, hoivata ja kasvattaa kohti aikuisuutta (Alanen 2009, 15). Yksinkertaisimmillaan lapsuus voidaan määritellä YK:n Lapsen oikeuksien (1989) mukaan siten, että lapsella tarkoitetaan kaikkia niitä henkilöitä, jotka ovat alle 18-vuotiaita.

Yhteiskuntatieteellinen lapsuudentutkimus on moniulotteinen tutkimussuuntaus, joka tarkastelee lapsuutta yhteiskunnallisena ilmiönä. Siihen sisältyy useita erilaisia monitieteellisiä tutkimusintressejä, joille on yhteistä lapsuuden rakentaminen ja sen näkyväksi tekeminen. (Lehtinen 2000, 15.) Yhteiskuntatieteellisen lapsuudentutkimuksen keskiössä on ymmärrys lapsista osana yhteisöjen ja yhteiskunnan jäseninä sekä toimijoina. Se luo perustan nähdä lapsuus yhteiskunnallisena ilmiönä. Sen mukaan lapset ovat sosiaalisia toimijoita ja osallistujia sosiaalisessa maailmassa sekä osa yhteiskunnan järjestelmää. Kuten aikuisilla, myös lapsilla on yhteiskuntaan linkittyviä ansioita ja siten lapset antavat osuutensa yhteiskuntaelämään. Lapsuudentutkimuksen perimmäisenä tarkoituksena on tuoda lasten osallisuutta ja ansioita näkyväksi. Päähuomio on kiinnitettävä siihen, että pelkästään institutionaaliset normit ja käytännöt eivät määritä ja rakenna lapsuutta, vaan lapset itse

rakentavat lapsuutta. (Alanen 2009, 20–23.) Yhteiskuntatieteellinen lapsuudentutkimus kyseenalaistaa sosialisiaation sekä kehitysteorioiden tiedonintressit tarkastella lasta ja lapsuutta ainoastaan niiden näkökulmasta. Yhteiskuntatieteellisessä lähestymistavassa keskiössä ovat lapsen äänen kuuleminen sekä lapsen tunnustaminen aktiiviseksi toimijaksi. Yhteiskuntatieteellisen lapsuudentutkimuksen keskeisiin käsitteisiin lukeutuu lapsen toimijuus, johon palaan tekstissäni myöhemmin. (Lehtinen 2000, 8, 14–15.) Täysin objektiivisen kuvan rakentaminen lasten maailmasta on mahdotonta, mutta keskeistä on ymmärtää ja toteuttaa lapsilähtöisyyttä. Yhteiskuntatieteellinen lapsuudentutkimus rakentaa uudenlaista käsitystä lapsesta ja lapsuudesta yhteiskunnassa. (Prout & James 1997, 8–9.)

Yhteiskuntatieteelliseen lapsuudentutkimukseen verrattuna lapsuus näyttäytyy varsin eri tavoin eri tieteenalojen näkökulmista. Esimerkiksi psykologis-pedagoginen näkemys on pitkään pitänyt valta-asemaa niin lapsitutkimuksessa kuin arkikäsitteissä, mutta yhteiskuntatieteet haastavat vanhat näkemykset etsimällä uusia tapoja lapsuuden käsitteellistämiseksi. (Lehtinen 2000, 14.) Psykologinen näkökulma on ollut vallitseva näkökulma esimerkiksi erilaisten kehitysteorioiden muodossa, jotka ovat rakentuneet osaksi länsimaista kasvatusta ja ajattelutapaa. Nämä kehityopsykologiset teoriat pitävät yllä normittunutta ajatusta lapsen kehityksen kaaresta kohti aikuisuutta. Merkittävämpänä pidetään sitä, miksi lapset ovat tulossa (engl. *becoming*) kuin sitä, mitä he itsessään jo ovat (engl. *being*). Tämä ajatus kehittymisestä on leimannut lapsuuden tarkastelua vallitsevasti aina 1970-luvulle asti. (Prout & James 1997, 10–12.) Yhteiskuntatieteellisen lapsuudentutkimuksen mukaan lapsuus tulisi nähdä yhteiskunnallisen osallistumisen aikana, eikä ainoastaan valmistautumisena aikuisiässä saavutettavaan yhteiskunnalliseen toimijarooliin. Vaikka lapsille osoitetaan rooli vastaanottaa virikkeitä ja huolenpitoa, ovat he silti oman elämänsä ja vallitsevan ympäristönsä aktiivisia toimijoita. (Alanen 2009, 17–18, 22.)

3.2 Lasten toimijuus

Kuten aiemmin mainitsin, yhteiskuntatieteellisen lapsuudentutkimuksen keskeisiin käsitteisiin kuuluu toimijuus (engl. *agency*). Yhteiskuntatieteellisen lapsuudentutkimuksen mukaan lapset eivät ole passiivisia sosiaalisten prosessien ja rakenteiden kohteita, vaan he ovat oman elämänsä ja yhteisönsä aktiivisia toimijoita. (Lehtinen 2000, 8.) Perusajatuksena

on, että lapsi on omaan elämäänsä vaikuttava aktiivinen toimija kasvuympäristöjen kokonaisuudessa. Lapsi nähdään erottamattomana osana sosiaalisia ympäristöjään. (Kumpulainen, Lipponen, Hilppö & Mikkola 2013, 2–3.) Keskeistä on ymmärrys siitä, että lapset ovat sosiaalisia toimijoita, jotka ilmentävät ja kehittävät toimijuuttaan sosiaalisissa, kulttuurisissa, materiaalisissa ja poliittisissa konteksteissa. Lapset vaikuttavat aktiivisesti omaan elämäänsä ja ympäristöönsä. Lasten tarkastelu aktiivisina toimijoina antaa mahdollisuuden tarkastella lasten sosiaalisia maailmoja sekä heidän suhteitaan niin lasten keskinäisiin suhteisiin kuin lasten ja aikuisten välisiin suhteisiin. (Prout & James 1997, 8.)

Sirkko, Kyrönlampi ja Puroila (2019, 286) määrittelevät artikkelissaan, että yleisesti toimijuus voidaan määritellä ihmisen kyvyksi valita, toimia ja vaikuttaa asioihin jokapäiväisessä elämässä (ks. esim. James & James 2012). Usein toimijuus näyttäytyy oman toiminnan luomisena, johon sisältyy myös kyseenalaistamista, vastustamista ja toiminnan muuttamista. (Sirkko ym. 2019, 286.) Toimijuutta tarkastellessa korostuu ihmisen oma käsitys omista mahdollisuuksistaan ja pystyvyydestään. Toimijuus edellyttää valinnan mahdollisuutta. Toimijuus on aina sidoksissa rakenteisiin, paikkaan ja aikaan. Se todentuu vuorovaikutuksessa ja siten muokkaa sekä ympäristöä että osallisia. (Giddens 1979, 96–97.) Lapsen toimijuus voidaan määritellä lapsen omien resurssien kautta, joita lapsella on käytössään eri tilanteissa. Tärkeä osa toimijuudessa on tarkastella myös sitä, millä tavoin lapsi käyttää käytössä olevia resurssejaan. (Lehtinen 2000, 8.)

Gordon (2005, 115–119) kirjoittaa tutkimuksessaan, että toimijuus käsitteenä on moniulotteinen ja osin haastava, koska siihen liittyy yksilöllisyyden ja yhteisöllisyyden välisiä jännitteitä. Toimijuuden käsite pitää sisällään ajatuksen yksilön mahdollisuudesta tehdä päätöksiä ja toteuttaa niitä, minkä vuoksi käsitteeseen sisältyy myös vaikutuksen ja voiman vivahteita. Lasten ja nuorten kohdalla toimijuutta rajaavat kulttuuriset, sosiaaliset ja taloudelliset järjestykset sekä iän tuomat oikeudet ja velvollisuudet. Toimijuuden kautta voidaan tarkastella, mitä resursseja esimerkiksi lapsella on käytettävissä ja miten he hyödyntävät niitä neuvotellessaan eri tilanteista arkielämässä. Sosiaaliset ja kulttuuriset kontekstit vaikuttavat toimijuuteen, mikä tarkoittaa sitä, että jotkut positiot tarjoavat enemmän resursseja toimijuuteen kuin toiset. Lasten ja nuorten toimijuutta tukevat muun muassa perhe, ystäväpiiri ja muut yhteiskunnalliset rakenteet. Lasten toimijuutta voidaan tarkastella esimerkiksi siitä näkökulmasta, mitä päätöksiä he ovat tehneet tai toteuttaneet, mihin he ovat suostuneet ja mistä kieltäytyneet. (Gordon 2005, 115–119.)

Myös Abebe (2019, 12–13) nostaa artikkelissaan esiin, että lapsen toimijuuden tarkastelussa on tärkeää ymmärtää lapset aktiivisina toimijoina, jotka pystyvät tekemään päätöksiä omien resurssien pohjalta omien etujen mukaisesti. Lapsen toimijuus ei ole universaali käsite, vaan se on muuttuva sekä sidonnainen aikaan ja paikkaan. Lapset ovat samaan aikaan sekä itsenäisiä että aikuisista riippuvaisia, joten heidän toimijuutensa muovautuu sen mukaan, missä he ovat, mitä he tekevät ja kenen kanssa he ovat (ks. esim. Esser, Baader, Betz & Hungerland 2016). Lasten toimijuus rakentuu sosiaalisissa yhteyksissä neuvoteltuna sosiaalisen vuorovaikutuksen kautta muiden sukupolvien kanssa. Toimijuuden käsitteen ymmärtämiseksi on tärkeää ymmärtää, että sukupolviin liittyvät käsitteet, kuten lapsi ja lapsuus, ovat olemassa vain tarkasteltuna muihin sukupolvien luokkiin, kuten nuoret, aikuiset ja vanhukset, joiden kanssa lapsen toimijuus neuvottelee. (Abebe 2019, 12–13.)

Kuten Sirkon ja kumppaneiden (2019, 286) tutkimuksessa, myös tässä tutkielmassa tarkastelen lapsen toimijuutta moniulotteisena ilmiönä, joka pitää sisällään jännitteen elementtejä suhteessa muihin toimijoihin, yhteiskunnan rakenteisiin, moraaliin ja valtasuhteisiin. Lehtistä (2000, 20) mukaillen korostan tutkielmassani, että lapsen toimijuuden myötä lapsuus näyttäytyy aktiivisena elämänvaiheena. Lapsuus ei ole passiivista aikaa, jolloin lapsi ainoastaan vastaanottaa aikuisten ja erilaisten yhteiskunnan rakenteiden tarjoamia virikkeitä ja huolenpitoa. (Lehtinen 2000, 20.) Tämä näkökulman muutos on keskeistä lapsuudentutkimuksen kannalta. Tämä uusi näkökulma irrottautuu vallinneesta kehitysajattelusta ja nostaa lapsuuden toimijuuden keskiöön, missä lasten oma toiminta ja sosiaalinen maailma toimivat identiteetin konstruoijina. (James 2009, 34.)

3.3 Sota-ajan kasvatus ja lapsuus

Sodan perintö ulottuu näihin päiviin saakka omilta vanhemmilta perittyjen käyttäytymismallien ja tunnekokemusten kautta. Sodan kokeneet äidit ja isät jättivät usein tunneperintönsä ja opetetut mallit lapsilleen. Nämä toistavat itseään lasten kasvaessa aikuisiksi, etsiessä elämänkumppania ja kasvaessaan vanhemmiksi omille lapsilleen. Hellyys jäi usein vähäiseksi niin puolisoiden kuin lasten ja vanhempien välillä. Tästä seurauksena monien sota-ajan kokeneiden tunne-elämään jäi puutteita, koska lapsen empatian kehittyminen vaatii välittämisen ja rakastamisen ilmapiiriä. Toki oli myös vähemmistö

miehiä, jotka selvisivät sodasta traumoitta, jolloin lasten tunne-elämä pääsi kehittymään turvallisessa ilmapiirissä. (Kujala 2009, 12; Kivimäki 2010, 199–200.)

Lasten odotettiin olevan mahdollisimman huomaamattomia, tottelevaisia ja sopeutuvaisia. Pelon voima oli tavallista lasten kasvatuksessa. Usein tottelemattomuudesta rangaistiin fyysisesti kurittamalla, joskus pelkkä rangaistuksen uhka oli riittävä. Lapsia ei juuri kehuttu, koska kehuilla ajateltiin olevan ylpistävä vaikutus. Ankarasta kasvatuksesta huolimatta vanhemmat rakastivat lapsiaan ja tuon ajan kasvatustieteen taustalla vaikutti ajatus lasten suojelemisesta ja siitä, että lapset oppisivat selviytymään elämän asettamilta pettymyksiltä. (Näre & Kirves 2010, 19–20.) Tuon ajan tyttöjen tuli olla kilttejä ja työteliäitä. Usein tytöt kasvatettiin syyllistämällä, poikien kohdalla samaa asiaa ajoi häpeän tunne. Erityisesti tyttöihin kohdistuu odotukset kiltteydestä ja tottelevaisuudesta. Tytöt näkivät omissa äideissään naisen mallin, joka ei valittanut, oli hiljainen ja uuttera, siirsi omat toiveensa ja surunsa syrjään työn ja huolenpidon tieltä. Äidit pitivät huolen kodeista, lapsista ja isistä. Toisaalta äitien huomattava työmäärä ja vastuunotto näytti tyttölapsille, että naiset pärjäävät siinä missä miehetkin. Usein äiti edusti lapsille turvallista aikuista ja vastuunkantajaa, kun isät olivat pahimmillaan vastuuttomia alkoholinkuluttajia ja sodasta vammautuneita. (Kivimäki 2010, 199–201.)

Isyyteen sota vaikutti monissa tapauksissa negatiivisesti. Jälleenrakennustyöt veivät kaiken ajan, eivätkä isät ehtineet leikkiä lastensa kanssa. Monet isät olivat äkkipikaisia ja kireitä kovien koettelemusten takia, mikä puolestaan heijastui negatiivisena ilmapiirinä kodissa. Isien rooliin ei yleensä kuulunut välittämisen osoittaminen sanoin tai fyysisesti halaamalla. Myös lisääntynyt alkoholinkäyttö vaikutti etäiseen isyyteen. Isien etäisyys vaikutti lasten kehittyvään tunne-elämään ja tämä saattoi heijastua yhä myöhemmässä vaiheessa lapsien itse kasvettuaan vanhemmiksi ja puolisoiksi. Isien etäisyys vaikutti erityisesti poikiin, joille isä oli läheisin roolimalli ja josta otettiin mallia mieheksi kasvussa. (Kujala 2003, 5, 200.) Isiltä opittiin tiukka miehuuden muotti, joka ei sallinut tunteiden tai heikkouden osoittamista. Myös selviytymistarinoita syntyi kaikesta huolimatta. Mikäli vanhempien välillä vallitsi keskinäinen ymmärrys, turvasi se lapsuutta. Vaikka kipeistä muistoista ei välttämättä koskaan puhuttu, saattoi niiden taakka keventyä, kun miehet ja naiset juurtuivat perheeseen ja työhön. Juurtuminen edesauttoi merkityksen löytämisestä elämässä sodan jälkeen. (Kivimäki 2010, 199–201.)

Sota-aikana ja sen jälkeen lasten odotettiin pärjäävän omaehtoisesti. Kasvatuksen keskeisin tehtävä oli työhön kasvattaminen tottelevaisuuden lisäksi. Päämääränä oli kasvattaa lapsista vanhempiensa työn jatkajia, mahdollisimman itsenäisiä työhmiä. Aikainen vastuunotto vei tilaa lapsuuden leikeiltä ja kiirehti vastuuntuntoiseksi aikuiseksi kasvamista. Usein lasten koulunkäyntiä pidettiin turhana etenkin maaseudulla, koska lasten ajateltiin olevan paremmin hyödyksi työtehtävissä kotona. (Näre & Kirves 2010, 15–17, 20–21.) Erityisesti maaseudulla lapset osallistuivat maatilan töihin jo hyvin nuorina. Työntekoa pidettiin suuressa arvossa. Arvostus juonsi juurensa ajatukseen omillaan pärjäämisestä, johon lapset pyrittiin kasvattamaan. (Tepora 2010, 47–48.) Lasten täytyi osallistua kodin töihin jo varhaisessa iässä. Lapset olivat aikuisille voimavara, joiden apua hyödynnettiin heidän omien voimien ja taitojensa rajoissa. Lapset joutuivat ottamaan vastuuta elämästään ja vanhemmat sisarukset huolehtivat nuoremmitaan. Kotitöiden lisäksi lapset kävivät koulua ja heidän tuli huolehtia koulutehtävistään. Tosin heti evakosta paluun jälkeen lasten koulunkäynnin alkaminen ei ollut itsestään selvyys, koska useimmat opinahjut oli poltettu maan tasalle. Lisäksi haasteita tuotti oppimateriaalin ja pätevien opettajien puuttuminen. (Paksuniemi 2014a, 81–82.)

Vaikka työnteolla ja koulunkäynnillä oli suuri rooli lasten elämässä, löytyi leikille silti aikaa. Leikki on lapsen työtä ja se kuuluu lapsen jokapäiväiseen elämään. (Paksuniemi 2014a, 82.) Leikillä on ollut monenlaisia merkityksiä lapsille läpi historian, usein sen kautta käsitellään ajankohtaisia aiheita, kuten esimerkiksi sotaa (Tepora 2010, 35). Leikkiessään lapsi kehittää monipuolisesti elämässä tarvittavia taitoja, kuten esimerkiksi sosiaalisia vuorovaikutustaitoja, empatiaa ja tunteiden säätelyä. Leikkiessä lapset ovat aktiivisia toimijoita ja siten he osallistuvat lapsuuden kulttuuriin ja sen rakentamiseen. (Kalliala 2002, 188.) Lasten leikit suuntautuivat usein ulos. Talvisin lasten leikit olivat pääasiassa mäenlaskua ja hiihtämistä, kesällä muun muassa uitiin ja oltiin piilosilla. Myös joitain leluja oli ja niistä pidettiin hyvää huolta pula-aikana. Usein lelut valmistettiin itse ja kunnostuksen tarpeessa olevat lelut korjattiin uudenveroisiksi. Etenkin maaseudulla lelujen rakennusmateriaalina käytettiin lähiympäristöstä löytyneitä materiaaleja, kuten esimerkiksi käpyjä, kiviä, kaarnaa ja oksia. (Tepora 2010, 33–36.)

Jo sota-aikana niukkuus aiheutti aliravitsemusta etenkin lapsilla. Aliravitsemus puolestaan alensi vastustuskykyä, mikä altisti lapset erilaisille kulkutaudeille, kuten esimerkiksi hinkuuskalle, kurkkumädälle sekä tuhka- ja tulirokolle. Myös tuberkuloosi oli suuri vitsaus, siihen sairastui vuosittain noin 10 000 ihmistä. Vaikka rauha koitti, ei elintarviketilanne

parantunut heti, lisäksi myös vaatteista oli pulaa. Pula-aika vaivasi Suomea läpi 1940-luvun, ruokatarvikkeita jouduttiin säännöstelemään vielä vuosia sodan jälkeen. Käytännössä sota lakkasi vaikuttamasta suomalaisten elämään vasta 1950-luvun alussa, kun sotakorvaukset oli maksettu, eikä elintarvikkeita enää säännöstelty. Niukkuus ja epävarmuus tulevasta opetti lapset arvostamaan elämän perusasioita. Usealle perustarpeiden tyydyttyminen lapsuudessa oli tärkeintä kuten esimerkiksi kylläinen vatsa ja lämpimät, kuivat jalat. Sota- ja pulavuosina varttuneista lapsista kasvoi pärjääviä ja toimeliaita ihmisiä. Vaikka pula ja puute vaivasivat monia suomalaisia perheitä, eivät lasten keinot loppuneet vaikeissakaan tilanteissa. Vaikeat ajat opettivat selviytymään elämässä. (Näre & Kirves 2010, 13–15, 24–25.) Kun kaikesta oli pulaa, oli elettävä säästäväisesti sekä opittava kärsivälliseksi ja kekseliääksi. Vaikeat olosuhteet opettivat sosiaalisia taitoja, kuten yhteistyön tärkeyttä ja toisten ihmisten huomioon ottamista. (Kujala 2003, 102.)

3.3.1 Vaiettu sota lapsen näkökulmasta

Usein suuria tapahtumia tarkastellaan isompana kokonaisuutena ja mikrotason kokemukset jäävät paitsioon (Paul 2018, 64). Yksi helposti unohdettu ryhmä ovat esimerkiksi naiset ja lapset (Väyrynen & Pulkkinen 2015, 7). Näre (2010, 7) tähdentää, että siinä missä aikuiset kantavat huolta ja vastuuta, myös lapset tekevät sen omalla tasollaan. Lasten kokemushistorian ymmärtäminen on tärkeää ylisukupolvisuuden kannalta. Sodan kokeneille lapsille syntyy tunnemuistoja, jotka viitoittavat myös jälkipolvien tunneperintöä yli sukupolvien. Vanhempien alitajunta on osa lasten kasvuympäristöä: vaikka kokemuksista vaiettaisiin, välittyvät tunteet silti seuraaville sukupolville tavalla tai toisella. (Näre 2010, 7–8.) Kun sota oli ohi, yleinen ajatus oli, ettei sodasta ja sen vaikutuksista kannata puhua lapsille. Ajateltiin, että lapset ovat liian pieniä ymmärtääkseen sitä kokonaiskuvaa, mitä on tapahtunut. Todellisuudessa lapset kärsivät sodasta yhtä lailla kuin aikuiset. Sota ja sen aiheuttamat menetykset jättivät pysyvän jäljen lasten myöhempään elämään. (Näre & Kirves 2010, 13.)

Sodasta vaikeneminen tuotti lapsille epätietoisuutta ja huolta siitä, että asiat eivät ole kunnossa. Mikäli lapsen kysymyksiin ei vastattu, hän kuitenkin herkästi aisti oman vanhempansa pahan olon tunteet. Lapsi saattoi jopa sortua syyllistämään itseään sodan syttymisestä: lapsi ymmärsi syyn ja seurauksen suhteen siten, että koska häntä nyt rangaistiin

vaikenemalla, oli hänen täytynyt käyttäytyä huonosti. Aikuiset eivät ymmärtäneet lasten tarvetta käsitellä asioita ja omia kokemuksiaan. Lasten ajateltiin sopeutuvan melkein mihin vain. Oli tapana sanoa, että lyhyt on lapsen suru. Jopa tuon ajan lapsille suunnatussa radio-ohjelmassa painotettiin, että heidän tulisi olla reippaita ja iloisia. Tunteista, peloista ja ahdistuksesta ei rohkaistu puhumaan. Aikuiset halusivat suunnata katseensa kohti tulevaisuutta ja jättää sota menneisyyteen. Vaikka negatiiviset tunnemuistot pyrittiin torjumaan ja unohtamaan, eivät ne kuitenkaan lakanneet vaikuttamasta. Asioista vaikeneminen jätti ahdistavat tunteet käsittelemättömäksi kasaumaksi lapsen sisään, joita hän ei itse pystynyt sanoittamaan ja selittämään. Sanoittamattomat tunteet voivat joissain tapauksissa oireilla joko henkisesti tai fyysisesti vielä vuosikymmenten takaa. Taakan kantajiksi saattavat joutua jopa sota-ajan kokemattomat sotasukupolven lasten lastenlapset, sillä vaietuilla ja nimeämättömillä pahan olon tunteilla on taipumus siirtyä eteenpäin sukupolvien ketjussa. Ketjun katkaisemiseksi sotamuistoista puhuminen ja niiden käsitteleminen on välttämätöntä. (Näre & Kirves 2010, 27–30.)

Sodasta puhuttiin ainoastaan sen kokeneiden miesten kesken, muuten aiheesta vaiettiin. Isien nähdyt ja kokemat kuolemat, vammautumiset ja muut henkiset traumat usein näkyivät heistä rintamalta palattuaan. Isät kokoontuivat miesporukoihin puhumaan sodasta alkoholin ollessa läsnä. Rintamalla miehet olivat tottuneet käyttämään alkoholia niin ikään lääkkeenä ikävystymistä ja koettuja kauheuksia vastaan. Tämä kantautui epätoivottuna tuliaisena kotiin sodan jälkeen. Alkoholin käyttö kotona lisääntyi ja sitä alettiin pitää tavanomaisena. Miesten alkoholin käyttöä pyrittiin ymmärtämään eräänlaisena tunteidenkäsittelyn sallittuna tapana. (Kivimäki 2010, 188, 193, 202.) Vaimot kärsivät miestensä alkoholin liikakäytöstä, mutta silti heillä riitti jaksamista ja ymmärrystä. He ajattelivat, että miehet olivat kestäneet rintamalla, nyt oli vuorostaan heidän vuoronsa kestää taakkaa. Heidän oli tuettava ja ymmärrettävä sodan kokeneita miehiään ja pidettävä huolta arjen pyörittämisestä. Vaikka jotkut miehet välttyivät fyysisiltä vammoilta, leimasivat elämää sopeutumisvaikeudet. Monen miehen mieli jäi eräänlaiseen välitilaan sodan ja rauhan välille. (Nevala & Hytönen 2016, 152.)

4 Tutkielman toteutus

4.1 Tutkielman tavoitteet ja tutkimuskysymykset

Tämän tutkielman ensisijainen tavoite on tutkia Lapin sodan vaikutuksia lapsuuteen ja lapsen toimijuuteen pohjoissuomalaisten muistoissa sodan aikana ja sitä seuranneena jälleenrakennusaikana. Usein vähemmistöjen näkökulma on heikommin tutkittu sotien ja muiden suurten ilmiöiden kohdalla (Paul 2018, 64). Kiinnitän huomioni tutkittavien oman kerronnan sisältöön sekä kerronnasta välittyvään lapsen toimijuuteen. Olen kiinnostunut siitä, millaisia päätöksiä tutkittavat ovat tehneet ja toteuttaneet tai esimerkiksi kieltäytyneet jostain omassa lapsuudessaan (Gordon 2005, 119; Sirkko ym. 2019, 286). Lisäksi on tärkeää saada selvitys siitä, millaisena tutkittavat ovat kokeneet lapsuutensa haastavana ajankohtana: onko lapsuus haastavana ajankohtana ollut mahdollinen voimavara elämän varrella vai jättänyt jäljen lopun elämäksi? Lopuksi tavoitteenani on rakentaa todenperäinen yhteenveto haastateltavien kertomusten pohjalta (Polkinghorne 1995, 15).

Näiden tavoitteiden myötä päättötutkimuskysymykseksi muotoutui:

1. Mitä Lapin sodan kokeneet kertovat lapsuudestaan sodan ja jälleenrakennuksen aikana?

Tutkimusta tukeva alakysymys on:

2. Millaisena lasten toimijuus näyttäytyy Lapin sodan kokeneiden lapsuusmuistoissa?

4.2 Muistitieto ja muisteltu lapsuus

Muistitietoa tarkastelemalla on mahdollista saada tietoa mikrotason ilmiöistä, joita on yleisesti vähemmän tutkittu. Mikrotason tutkimus on kiinnostunut esimerkiksi lasten, alkuperäiskansojen tai eläinten kokemuksista sekä muista ilmiöistä, joista on kiinnostuttu vasta hiljattain. (Väyrynen & Pulkkinen 2015, 7–8.) Lapsuuden tarkastelu on jäänyt tutkimuksissa usein vähemmälle huomiolle, aikuisten maailmassa se on lähes

näkymättömässä asemassa. Usein lapsuutta on pidetty ainoastaan sivujuonteena tai elämäntarinoiden alkuna, ja tähän juontuvat myös aiemmin mainitsemani englannin kieliset termit *becoming* ja *being*. (Korkiakangas 1996, 47; Prout & James 1997, 10–12.) Muistoista rakentuvan lapsuuden tarkastelu on ensiarvoisen tärkeää, koska tämän näkökulman avulla on mahdollista saada enemmän tietoa erilaisista lapsuuksista. On tärkeää antaa puheenvuoro näkymättömiin unohdetuille lapsille ja heidän kokemuksilleen, jotta saamme lisää tietoa. (Bardy 1996, 203–204; Paul 2018, 64–65.)

Lapsuus on osa jokaisen elämää, jota jokainen aikuinen kantaa mukanaan osana henkilökohtaista historiaa. Lapsuus on alituisesti läsnä ja se heijastuu eri tavoin aikuisen arkielämään, vaikka lopulta aikuisen kehittynyt kyky käsitellä ja tulkita asioita estävät täydellisen samaistumisen lapsen kokemusmaailmaan. Muistellessa lapsuuden tapahtumia, ei muistelijakaan ainoastaan muistele mennyttä, vaan sivuaa samalla omia kertomishetken käsityksiä ja tulkintoja lapsuudestaan. Lapsuuden muistot ovat alituudessa muutoksen prosessissa läpi elämän. Ne kietoutuvat kontekstisidonnaisesti sosiaaliseen ja kulttuuriseen paikkaan ja aikaan. Myös lapsuuden olosuhteet ja yhteisöt rakentavat muisteltua lapsuusaikaa yksittäisten mielikuvien lisäksi. Aikuisuudesta käsin tarkasteltuna lapsuus on menneisyydessä ja siten ajankohtaisesti kokemuksellisesti kadotettua, mutta siihen on mahdollista palata hetkittäin tilapäisesti esimerkiksi muistelun ja nostalgian kautta. (Korkiakangas 1996, 11.)

Muistitietotutkimuksessa keskeinen käsite on muisti. Muisti on evoluution kautta kehittynyt ihmisen ajatteluun ja tietämiseen liittyvä kyky (Niiniluoto 2014, 11). Muistia tarvitaan kaikessa ihmisen toiminnassa, joka perustuu tietojen, taitojen ja aiempien kokemusten hyödyntämiseen ja uuden oppimiseen (Kalakoski 2014, 15). Muistellessa tuotettu tieto pohjautuu muistinvaraisuuteen. Muisti toimii valikoiden sekä tietoisesti että tiedostamatta. Valikointiin vaikuttavat esimerkiksi se, kuinka muisto on säilynyt yksilön muistissa ja miten se palautuu mieleen. Muisti tulkitsee ja voi jopa vääristää havaintojamme, mikä kyseenalaistaa muistojen todenperäisyyden. (Rossi 2012, 59–61.) Toinen olennainen käsite on muisto. Muistot ovat muistin sisältöä ja tuotetta. Ne ovat takauksia aiemmin tapahtuneista tilanteista, jopa pitkän ajan takaa. Muistot ovat tärkeä osa yksilön omaa historiaa ja siten oleellinen osa yksilön persoonaa ja identiteettiä. Usein muistot ovat tunnepitoisia ja ne korostavat yksilön omia kokemuksia. (Korkiakangas 1996, 34–37.) Muistot ovat kontekstisidonnaisia, ihmiset muokkaavat jatkuvasti muistojaan peilaamalla niitä

elämäntilanteeseensa. Muisteleminen on tiettyssä ajassa ja paikassa luotu konstruktio eletystä tapahtumasta. (Edwards & Potter 1992, 36–40.)

Muistitieto (engl. *oral history*) määritellään tiedoksi, joka pohjautuu tiedonantajan muistiin kirjallisten lähteiden sijaan. Muistitietoa voidaan pitää luotettavana silloin, kun tiedonantaja kertoo omakohtaisesti kokemastaan. Lisäksi muistitiedon luotettavuuden edellytyksenä on, että tutkittavasta kysymyksestä on saatavilla yhtäpitäviä muistitietoja, toisin sanoen yhtäläisiä todistajanlausuntoja. (Fingerroos & Peltonen 2006, 8.) Muistitieto ei välttämättä ole ainoastaan suullista muistelua, lähteenä voidaan käyttää myös esimerkiksi päiväkirjoja ja kirjeitä. Muistitietotutkimuksen tavoitteena on saada tietoa yksilöiden kokemuksista osana suurempia historiallisia tapahtumia. Tavoitteena on tuoda esille tutkittavien omat näkökulmat tapahtuneista asioista ja menneisyydestä, ei niinkään siitä, mitä todellisuudessa tapahtui. Muistitieto pystyy nostamaan esiin sellaisia kokemuksia ja tapahtumia, jotka viralliset dokumentit ja niihin perustuvat tutkimukset ovat muuten voineet ohittaa. (Salmi-Nikander 2006, 199.)

Muistitieto on muistelutilanteissa tuotettu konstruktio ja tutkimus on siitä edelleen tutkijan tuottama rekonstruktio. Tiedon tuottajina toimivat muistelijat, jotka toimivat tiettyssä kontekstissa tiettyjä tarkoituksia toteuttaen. (Fingerroos & Haanpää 2006, 34.) Muistitieto on aina subjektiivista ja tutkijan on tärkeää erottaa se, mihin ihmiset uskovat muistoissaan ja mitä todellisuudessa tapahtui. Muistitietotutkimus on haastava tutkimuksen kenttä, koska asioita voi unohtua tai muistikuvat muuttua ajan kuluessa. Myös tutkittavan motiivit on otettava huomioon: miksi hän haluaa itseään haastateltavan, haluaako hän tuoda ilmi jotain tiettyä tai vaieta jostain tarkoituksellisesti? Tutkija ei voi täysin heittäytyä tutkittavan kertomuksiin mukaan, vaan hänen tulee säilyttää objektiivinen asemansa lähdekritiikki mielessä pitäen. (Portelli 2002, 67–70.) Tutkimukseen osallistuneet tutkittavat ovat ikäihmisiä, joten on inhimillistä unohtaa tai muistaa väärin tapahtumia, jotka tapahtuivat vuosikymmeniä sitten. Tutkijana minulla on vastuu siitä, miten tulkiten ja analysoin tutkittavien jakamia tietoja.

Muistitietotutkimuksen yleisin aineistontuottamismenetelmä on haastattelu. Haastattelu tapahtuu tutkittavan ja tutkijan yhteisen toiminnan tuloksena. Usein haastattelu on keskustelunomainen, jota osapuolet käyvät omista lähtökohdistaan ja oman esiymmärryksensä pohjalta. Haastattelutilanteen sujuminen ja vuorovaikutuksen edistäminen

on aina haastattelijan vastuulla. Vuorovaikutuksen lähtökohtana on ennen kaikkea tutkittavan menneisyys ja kokemusmaailma, kun taas tutkijan esiymmärrys muodostuu tutkitun tiedon näkökulmista ja tuloksista. Tutkijan tavoitteena on saada esiin muistelijan kokemukset ja tulkinnat tutkittavasta aiheesta ja suhteuttaa ne omaan esiymmärrykseen. Tämän saavuttaakseen tutkijan täytyy kysyä, kuunnella, tehdä tulkintoja ja jopa korjata omaa esiymmärrystään. Kysyminen on tutkijan tärkein työkalu ohjatakseen muistelua ja saavuttaakseen tutkittavan kokemusmaailman. Kysymykset toimivat virikkeinä ja rohkaisuna, jotta tutkittava rohkenee muistelemaan ja jakamaan kokemuksiaan. (Ukkonen 2006, 183–184.) Muistitietotutkimukselle tyypilliseen tapaan haastattelin viittä eri henkilöä, josta kerron lisää luvussa 4.4 *Teemahaastattelu*.

4.3 Kerronnallinen tutkimusote

Tämä kvalitatiivinen tutkielma pohjautuu muistitietoon ja toteutan sen kerronnallista tutkimusotetta hyödyntäen. Kvalitatiivisen eli laadullisen tutkimuksen (engl. *qualitative research*) tavoitteena on ymmärtää tutkittavaa ilmiötä ja saada siitä kokonaisvaltainen ja syvällinen näkemys. Kvalitatiivisen tutkimuksen kiinnostuksen kohteena ovat ihmisten luomat merkitykset ja se, kuinka ihmiset näkevät ja kokevat todellisen maailman. Kvalitatiivisen tutkimuksen vahvuus on sen tarjoama mahdollisuus ilmiön hyvälle kuvaukselle sanallisessa muodossa. Tällä tarkoitetaan ilmiön ymmärrettävää, kokonaisvaltaista ja tarkkaa kuvausta. (Kananen 2017, 32–36.) Kvalitatiivisen menetelmän tarjoama mahdollisuus kuvata ilmiötä sanallisessa muodossa vaikutti päätökseeni toteuttaa tutkielma kvalitatiivisesti, koska tutkimuksen ytimessä ovat tutkittavien omat kerronnalliset muistelut. On arvokasta saada ainutlaatuinen ryhmä kertomaan erityisiä asioita tutkittavasta ilmiöstä ja päästää heidän äänensä kuuluviin.

Kvalitatiivista tutkimusta voidaan pitää tutkijan oppimisprosessina. Tutkijan on tärkeää kasvattaa omaa tietoisuutta tutkittavasta ilmiöstä ja sen mukaan ohjata tutkimusta haluttuun suuntaan. Kvalitatiivisen tutkimuksen voidaan katsoa olevan jatkuva päätöksentekotilanne. On tavallista, että vielä tutkimuksen alkuvaiheilla tutkimuskysymys ei ole vielä täysin muotoutunut lopulliseen muotoonsa, vaan se täsmentyy tutkimuksen edetessä. Tutkittavaan ilmiöön liittyvä ongelma kirkastuu ja selkiytyy vähitellen. Yksi tärkeimpiä asioita kvalitatiivisessa tutkimuksessa on tutkimuksen huolellinen rajaaminen, jottei aihe lähde

rönsyilemään yhden tutkimuksen sisällä. (Kiviniemi 2018, 74–75, 79.) Kvalitatiivisen tutkimuksen pitäminen tutkijan oppimisprosessina tukee päätöstäni toteuttaa tutkielma kvalitatiivisin menetelmin, koska yksi tutkimuksen lähtökohdista on kasvattaa omaa näkemystäni menneisyyden muokkaamasta Lapista ja sen väestöstä. Lisäksi evakkoilmiön ollessa edelleen ajankohtainen maailman sotien vuoksi, antaa tämä prosessi minulle avaimia ymmärtää syy-yhteyksiä pintaa syvemmillä nykyajan globalisoituvassa maailmassa.

Kerronnallisen tutkimuksen (engl. *narrative research*) tarkastelun kohteena ovat yksittäisten ihmisten omat kertomukset. Kertomus on tarina siitä, mitä ja miten tutkittavat ovat kokeneet elämänsä ja mitä asioita he haluavat nostaa esiin. Kertomus kertoo sisällön lisäksi itse kertojasta sekä siitä, miten hän jäsentää ympäristöään. Kerronnallisuus kertoo siten yhtä paljon tutkittavasta itsestään kuin tutkittavasta ilmiöstä. (Creswell 2007, 55.) Kerronnallisuus on ihmislajille tyypillinen ominaisuus. Kertomukset toimivat sekä tiedon välittäjinä että rakentajina. Kerronnallisen tutkimuksen mielenkiinnon kohteena on kertomusten lisäksi koko kerronnallinen prosessi. Kertominen ja kertomusten tutkiminen on luontainen tapa toteuttaa tutkimus, kun halutaan ymmärtää ihmisiä ja heidän toimintaansa. Kerronnallinen tutkimusaineisto on suullisesti tai kirjallisesti esitettyä kerrontaa. Kerronnallisen aineiston käsittely edellyttää aina tulkintaa, eikä sitä voi tiivistää yksiselitteisesti numeroiksi tai kategorioiksi kuten määrällistä aineistoa. (Heikkinen 2018, 170–172, 180.) Valitsin lähestymistavaksi kerronnallisen tutkimusotteen, koska tämän tutkielman keskiössä ovat yksittäisten ihmisten omat kerronnalliset muistelmat. Kerronnallinen tutkimusote antaa hyvät lähtökohdat luoda värikäs, mutta todenperäinen kuva elämästä lapsuudesta.

Kerronnalliselle tutkimukselle tärkeää on tiedon luotettavuuden pohtiminen, kuten myös muissa tutkimuksissa. Kaikkiin kertomusten sisältöihin ei voi luottaa sokeasti, niitä on tarkasteltava kriittisesti. (Heikkinen 2018, 170.) Tämän tutkielman aineisto ei koostu tieteeseen perustuvasta faktatiedosta, jonka avulla yritetään luoda tarkka ja virheetön historiallinen kuvaus. Aineisto perustuu tutkittavien omiin kertomuksiin ja siihen, millaisena juuri he ovat lapsuutensa kokeneet ja miten he tulkitsevat sitä kerronnallisessa muistelussaan. Samat seikat nousevat esiin myös aiemmassa luvussa 4.2 *Muistitieto ja muisteltu lapsuus*, koska muistia ei voi pitää kritiikittömästi luotettavana lähteenä. On täysin inhimillistä ja luonnollista, että muistoissa voi esiintyä aukkoja tai vääristymiä. (Rossi 2012, 59–61.)

4.4 Teemahaastattelu

Haastattelu on tiedontuottamismenetelmä, jossa ollaan suorassa kielellisessä vuorovaikutuksessa tutkittavien kanssa tietoa yhteistyössä tuottaen. Tämä tekee haastattelumenetelmästä ainutlaatuisen. Verrattuna muihin tiedonkeruumenetelmiin haastattelun etuna on se, että aineiston tuottamista voidaan säädellä joustavasti tilanteen edellyttämällä tavalla ja haastateltavaa myötäillen. Haastattelutilanteessa ihminen pystytään näkemään yksilönä, joka on aktiivinen osapuoli merkitysten rakentajana. Haastattelussa on mahdollista nähdä tutkittava sekä tämän eleet ja ilmeet, jotka voivat antaa syvempiä merkityksiä lausutuille sanoille. Tämän vuoksi tutkittava pystyy kertomaan itsestään ja omista ajatuksistaan laajemmin kuin tutkija pystyy ennakoimaan. (Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 2009, 204–205.)

Haastattelutilanteessa on mahdollista syventää ja tarkentaa saatavia tietoja reaaliaikaisesti. Tutkija voi esimerkiksi pyytää perusteluja tutkittavan esittämille mielipiteille ja esittää lisäkysymyksiä, mikä ei taas ole mahdollista esimerkiksi lomakekyselyssä. Lisäksi haastattelun etuna on, että usein tutkittaviksi suunnitellut henkilöt saadaan helpommin mukaan tutkimukseen. Mikäli aineistoa on tarpeen täydentää myöhemmin, ovat tutkittavat helposti tavoitettavissa. Haastatteluiden laatiminen edellyttää aina huolellista suunnittelua ja valmistautumista. Haastattelussa on tärkeää, miten tutkija tulkitsee tutkittavan vastauksia. Esimerkiksi kulttuuriset merkitykset ja muut merkitysmaailmat on otettava huomioon. Haastatteluaineisto on aina konteksti- ja tilannesidonnaista. Tämä tarkoittaa sitä, että tutkittavat saattaisivat vastata eri tavalla toisena päivänä toiselle tutkijalle. Konteksti- ja tilannesidonnaisuus on otettava huomioon tuloksia tulkitessa, eikä lähteä liiaksi yleistämään saatuja tuloksia. (Hirsjärvi ym. 2009, 206–207.)

Haastattelulajeja voidaan erotella sen mukaan, kuinka strukturoitu ja tarkasti säädely haastattelutilanne on. Hirsjärvi kollegoineen (2009, 208) jaottelee haastattelut karkeasti kolmeen seuraavaan lajiin: strukturoitu haastattelu eli lomakehaastattelu, puolistrukturoitu haastattelu eli teemahaastattelu ja avoin haastattelu. Strukturoitu haastattelu on tarkkaan säädely, jossa ennalta laaditut kysymyssarjat esitetään tietyssä järjestyksessä. Avoin haastattelu on strukturoidun haastattelun vastakohta, missä tutkijalla on mielessään vain tietty aihe tai alue. Keskustelu käydään vapaasti rönsyillen ilman tarkkoja kysymyksiä aihepiiriä mukaillen. Teemahaastattelu sijoittuu strukturoidun ja avoimen haastattelun välimaastoon.

(Hirsjärvi ym. 2009, 208–210.) Valitsin haastattelulajikseni teemahaastattelun, koska koin sen vastaavan parhaiten tämän tutkielman tavoitteita. Liian strukturoitu haastattelu voisi jättää tärkeitä ja mielenkiintoisia huomioita pois, toisaalta avoin haastattelu saattaisi lähteä väärille raiteille. Kumpikaan näistä ei palvelisi tutkielman edistymistä ja tavoitteita.

Teemahaastattelua eli puolistrukturoitua haastattelua käytetään paljon kasvatus- ja yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa, koska se vastaa hyvin kvalitatiivisen tutkimuksen lähtökohtiin. Teemahaastattelulla pystytään tutkimaan erilaisia ilmiöitä ja hakemaan vastauksia erilaisiin ongelmiin. (Hirsjärvi ym. 2009, 208–209.) Ihmisten tulkinnat asioista ja asioille antamat merkitykset korostuvat teemahaastattelussa. Teemahaastattelussa on olennaista haastattelun eteneminen etukäteen valittujen keskeisten teemojen kautta yksityiskohtaisten kysymysten sijaan. Teemahaastattelu etenee teemoja tukevien avointen kysymysten sekä mahdollisten tarkentavien lisäkysymysten pohjalta. Johdattelevia kysymyksiä tulee välttää. Tämä antaa mahdollisuuden siihen, että haastattelutilanne tuntuu tavalliselta ja luontevalta keskustelutilanteelta. (Hirsjärvi & Hurme 2008, 47–48.) Valitsemani teemat haastatteluiden pohjalle olivat Lapin sodan aika evakossa ja sodan jälkeinen jälleenrakennusaika lapsen näkökulmasta ja kokemusmaailmasta. Pyrin pitämään haastattelutilanteen keskustelunomaisena, koska jännittäminen voi estää luovuuden päästämistä valloilleen ja siten rajoittaa muistojen tulvimista pintaan.

4.5 Aineiston tuottaminen ja tutkittavien taustat

Toteutin kasvokkain tehdyt teemahaastattelut keväällä 2019. Haastatteluita edelsi hyvä esivalmistelu tutkimuksen teemoja kartoittamalla sekä tutkimusaiheeseen ja lähdekirjallisuuteen perehtyen. Haastatteluiden painopiste oli haastateltavien omissa kokemuksissa, oletuksena ei ollut heillä olevan tieteellistä pohjaa. Kaikki haastattelut nauhoitettiin ja myöhemmin litteroitiin sanatarkasti. Äänimateriaalia kertyi yhteensä 3,25 tuntia ja litteroidut haastattelut ovat yhteismitaltaan 77 arkkia. Jokainen haastattelutilanne oli ainutlaatuinen. Huomasin, että jokaista tutkittavaa aluksi hieman jännitti, tilanne kun oli jokaiselle uusi ja erilainen. Erityisesti nauhoittaminen tuntui jännittävän monia. Pyrin luomaan lämpimän ja tavallisen keskustelunomaisen ilmapiirin, ja siten lieventämään jännitystä. Keskustelunomaisen ilmapiirin takaamiseksi teimme sinunkaupat ennen haastattelun aloittamista, jottei kysymysten esittäminen tuntuisi turhan korrektilta. Aloitin

haastattelun helpoilla kysymyksillä kartoittamalla tutkittavien taustoja: nimeä, ikää, lapsuuden perhettä ja synnyinkodin sijaintia. Tämä orientoi tutkittavia haastattelutilanteeseen. Vältin johdattelevia kysymyksiä ja annoin reilusti aikaa muistelulle ja puheelle. Rohkaisin kertomaan lisää ja esitin tarkentavia kysymyksiä tarpeen vaatiessa (Ukkonen 2006, 183–184). Keskustelun edetessä tutkittavat unohtivat nauhoittamisen, rentoutuivat ja innostuivat kertomaan arvokkaita tarinoita.

Haastatteluihin osallistui yhteensä viisi tutkittavaa: kolme naista ja kaksi miestä. Tutkimustuloksia tarkastellessani annan jokaiselle tutkittavalle peitenimen tietosuojaan takaamiseksi: Asta, Marjatta, Liisa, Kalervo ja Johannes. Kaikki haastatteluun osallistuneet ovat olleet lapsia Lapin sodan aikaan ja joutuneet pakenemaan sodan alta kodeistansa. Neljä tutkittavaa kertoivat lähteneensä evakkoon Pohjois-Ruotsiin, yksi Suomen Pohjanmaalle. Kaikki tutkittavat ovat alun perin kotoisin eri puolilta Lappia pienistä kylistä nykyisen Sodankylän, Rovaniemen ja Ranuan kunnan alueilta. Nuorin tutkittava oli evakkoon lähtiessä taaperoiäkäinen, vanhin teini-ikäinen. Mitä vanhempi tutkittava, sitä enemmän itse evakkoajoista oli jäänyt muistoja. Myös nuorin kertoi muistavansa joitain tunnelmia evakkoajoistaan, ei luonnollisesti yhtä paljon kuin vanhemmat tutkittavat. Nuorimpien tutkittavien tuottaman aineiston tärkeys ja arvokkuus korostuu erityisesti tarkasteltaessa sodan jälkeistä aikaa ja heidän ollessaan hieman vanhempia lapsia.

4.6 Tutkimusaineiston analyysimenetelmät

Tutkimusaineiston analyysimenetelmänä käytän pääosin kerronnallista analyysia, joskin hieman hyödyntäen kertomisen analyysia. Polkinghorne (1995, 6–8) määrittelee kerronnallisuuden kahdella eri tavalla: kertomisen analyysi (engl. *analysis of narratives*) ja kerronnallinen analyysi (engl. *narrative analysis*). Kertomisen analyysissa ollaan kiinnostuneita kertomisen ulkoisista piirteistä ja siitä, miten kerrotaan. Kerronnallisessa analyysissa ollaan puolestaan kiinnostuneita kerronnan sisällöstä eli siitä, mitä kerrotaan. Siinä keskitytään uuden kertomuksen tuottamiseen aineiston kertomusten perusteella. Kerronnallinen analyysi pyrkii nostamaan esiin aineiston kannalta keskeisiä teemoja ja muodostaa sen pohjalta uuden kertomuksen. (Polkinghorne 1995, 6–8, 15.) Kerronnallisen analyysin avulla pystyn etsimään tekstimassasta yhtäläisyyksiä ja eroavaisuuksia. Lopulta pyrin luomaan todenperäisen ja tyypillisen kokonaiskuvan siitä, millaista tähän tutkielmaan

osallistuneiden henkilöiden lapsuus oli Pohjois-Suomessa Lapin sodan aikaan ja jälleenrakentamisen parissa. Täytyy huomioida, että tämä kokonaiskuva on lopulta ainoastaan tiivistelmä tähän tutkimukseen osallistuneiden henkilöiden kokemuksista, eikä sillä voida yleistää koko Pohjois-Suomen lasten kokemuksia, koska evakkoon lähtijöitä oli yli 100 000 (Ursin 1980, 31).

Hyvärinen (2019, 90) määrittelee, ettei kerronnallisella analyysillä ole yhtä vakiintunutta metodologiaa, joka etenisi ennalta sovittujen vaiheiden kautta alusta loppuun aineiston luennasta johdonmukaiseen ja systemaattiseen analyysiin sekä aineiston tulkintaan. Tutkimusongelman ja tutkimuskysymysten asettelu sekä tutkijan valitsema näkökulma muovaavat aineiston lähestymistavan. Tutkija voi soveltuvien osin käyttää erilaisia analyyttisiä työkaluja aineistoonsa. (Hyvärinen 2019, 90.) Aineiston analyysi alkoi todellisuudessa jo aineiston tuottamisen aikana haastattelutilanteessa kuunnellessani haastateltavien kerrontaa. Haastattelutilanteen jälkeen hyödynsin aineiston analyysissä pääosin Kanasen (2017, 131) yleistä laadullisen aineiston aineistolähtöistä sisällönanalyysia. Kanasen analyysiprosessi koostuu seuraavista vaiheista aineiston tuottamisen jälkeen: aineiston yhteismitallistaminen, aineiston koodaaminen, aineiston luokittelu sekä mahdollisesti uusi aineiston tuottaminen. (Kananen 2017, 131–133.) Laadullisessa analyysissä aineisto ja tutkimusongelma ovat tiiviissä vuoropuhelussa keskenään. Vain harvoin aineisto tarjoaa suoria vastauksia määriteltyyn tutkimusongelmaan. Tämän vuoksi tarvitaan analyyttisiä kysymyksiä, jotka muotoutuvat ja tarkentuvat aineistoon tutustuttaessa. Tutkijan lukemisen tapa, tulkinta ja valinnat ohjaavat sekä jäsentävät aineiston käsittelyä. (Ruusuvaori, Nikander ja Hyvärinen 2019, 13.)

Aineiston yhteismitallistaminen tarkoittaa tuotetun aineiston saattamista yhteen samanlaiseen muotoon. Tämän tutkielman aineisto tuotettiin yhteistyössä tutkittavien kanssa teemahaastatteluita nauhoittamalla, joten yhteismitallistaminen tarkoittaa tässä tapauksessa litterointia eli äänitallenteiden purkamista tekstimuotoon. Litterointi helpottaa aineiston analyysia myöhemmässä vaiheessa. Toteutin litteroinnin sanatarkasti, joka on litteroinnin korkein taso. Sanatarkka taso huomioi puheen lisäksi eleet ja äänenpainot taukoineen. Jopa jokainen äännähdys on tärkeää kirjata ylös. Tällä pyritään mahdollisimman autenttiseen kuvaukseen. (Kananen 2017, 132–134.) Vaikka litterointi oli aikaa vievää, sujui se suhteellisen helposti. Välissä haastateltavat saattoivat uppoutua omiin ajatuksiin, mikä muutti puheen hieman epäselväksi ja asetti haasteita litteroinnille. Siitä huolimatta en koe, että

epäselvät puhekohdat vaikuttaisivat negatiivisesti aineiston käsittelyyn ja analyysiin, koska ne ovat arvokkaita itsessään kertoen tilanteen luonteesta.

Aineiston yhteismitallistamista seuraa aineiston koodaaminen. Koodaamisella tarkoitetaan sitä, että tekstimassaa tarkastellaan tutkimusongelmien ja tutkimuskysymysten näkökulmasta. Aineistolle esitetään tutkimuskysymyksiä. Tutkimuskysymysten pohjalta etsitään ne tekstikokonaisuudet, jotka liittyvät tutkittavaan ilmiöön. Tekstikokonaisuudet tiivistetään niin, että tekstikokonaisuudelle tai sen osalle annetaan sisältöä kuvaava ilmaisu eli koodi. Koodi puolestaan kertoo asiasisällön. Koodauksella aineistoa tiivistetään ja yksinkertaistetaan. Aineistosta pitää kaivaa esille oleellinen, sillä monimuotoiset ja runsaat tekstit voivat kätkeä sisälleen salaisuuden, joka tutkijan täytyy paljastaa. (Kananen 2017, 132, 136–137.)

Ennen koodausta tutkijan tulee päättää strategia, jolla hän toteuttaa koodauksen eli mihin hän perustaa etsimänsä. Strategioita voivat olla joko aineistolähtöinen strategia tai teorialähtöinen strategia. Aineistolähtöisessä tarkastelussa aineisto määrää tärkeitä esiin nostettavat tulkinnot, kun taas teorialähtöisessä strategiassa pyritään etsimään vastauksia ennalta määrättyjen teorioiden pohjalta. (Kananen 2017, 136–137.) Koska tarkastelen aineistoa aineistolähtöisesti, lähdin aluksi miettimään haastateltavien alkuperäisiä ilmauksia. Sen jälkeen pohdin, mitä ilmaus pitää sisällään ja mihin haastateltava pyrkii sanomallaan. Tämän jälkeen oli helppo koodata ilmauksia eri koodeihin. Pyrin käyttämään sellaisia koodeja, jotka on mahdollista linkittää kaikkiin viiteen eri haastatteluun. Aineistossa useimmin esiintyvät koodit olivat lapsen arki, ihmissuhteet ja sodan käsitteleminen. Alla olevasta taulukosta 1 voi nähdä, miten toteutin koodauksen käytännössä.

Taulukko 1. Ilmausten koodaus.

Alkuperäinen ilmaus	Ilmauksen sisältö	Tekstin koodaus
No minä nyt en ollu mikhän kouluikänen vielä, mut sielä tuota kuitenkin isommat lapset sai käyä ihan koulua ja normaalia elämää ellää sitte.	Tutkittava kertoo tavallisesta arjesta evakkoaikana, kun kouluikäiset sisarukset kävivät koulua.	Lapsen arki
Kertakaikkiaan. Se sano mulle lähtiisä: ”Ko mulla olis ollu nuorempi poika vielä, nii et sie lähtis! Mutta ko ei ole semmosta poikaa” (<i>Nauraa.</i>)	Tutkittavalla oli niin hyvät suhteet ruotsalaisiin, että hänen perheen ruotsalainen huoltomies olisi halunnut tutkittavan jäävän hänen Ruotsissa asuvaan perheeseensä avioliiton myötä.	Ihmissuhteet
Ei kukhan siitä puhunu koskaan. Ja nuo ukokki, jokka oli rintamalla ollu, ja vaikka olivat kuinka humalasaki joskus, niin ne ei humalassa puhunu niistä sotareissuista. Ei sitä kerskuttu millään uroteoilla eikä millään.	Tutkittava viittaa, ettei sodasta puhuttu mitään sen ollessa ohi. Sodasta vaiettiin täysin.	Sodan käsitteleminen

Koodauksen jälkeen siirrytään aineiston luokitteluvaiheeseen eli kategorisointiin. Tässä vaiheessa katsotaan, mitkä koodit eli ilmaisut muodostavat oman luokkansa. Samaa tarkoittavat asiat tai käsitteet yhdistetään saman luokan alle. Luokka nimetään ja samalla koodaus nostaa abstraktitasoaan. Luokitteluvaiheessa on tärkeää pitää mielessä tutkimusongelma ja tutkimuskysymykset. (Kananen 2017, 132, 146.) Minulle oli alusta alkaen selvää, että tulisin luokittelemaan aineiston kahteen pääluokkaan: sodan aika ja sodan jälkeen (ks. taulukko 2). Tällä tavalla saan käytännöllisen ja kronologisesti etenevän analyysiaineiston, jota on helppo lähteä työstämään eteenpäin.

Taulukko 2. Aineiston luokittelu.

Sodan aika	Sodan jälkeen
<ul style="list-style-type: none"> • Arkielämä <ul style="list-style-type: none"> ○ Evakkomatka ja -paikka ○ Työnteko ja leikki ○ Sodan näkyvyys/näkymättömyys ○ Tunteet • Ihmissuhteet <ul style="list-style-type: none"> ○ Oma perhe ja vanhemmat ○ Suhteet ruotsalaisiin ○ Tunteet 	<ul style="list-style-type: none"> • Paluu kotiin <ul style="list-style-type: none"> ○ Kotipaikka ○ Tunteet • Arkielämä <ul style="list-style-type: none"> ○ Jälleenrakentaminen ○ Työnteko ja leikki ○ Pula-aika • Ihmissuhteet <ul style="list-style-type: none"> ○ Oma perhe ja vanhemmat ○ Tunteet • Sodan käsitteleminen <ul style="list-style-type: none"> ○ Tunteet • Oman lapsuuden tarkastelu <ul style="list-style-type: none"> ○ Tunteet ja muut ajatukset

Kanasen (2017) mukaan viimeinen eli viides vaihe on uusi aineiston tuottaminen. Analyysivaihetta seuraa lähes aina uusi aineistontuottamisvaihe, jolla täydennetään analyysiä tai etsitään vastauksia esiin nousseisiin uusiin kysymyksiin. Tiedontuottamiskierroksia voi olla useita. Käytännössä tämä voi tarkoittaa sitä, että etsitään uusi tiedonlähde tai jatketaan saman tietolähteen syventämistä. Saman tietolähteen syventäminen tarkoittaa sitä, että vanhaa tutkittavaa voidaan haastatella vielä uusilla jatkokysymyksillä, jotka ovat nousseet esiin aineistosta. (Kananen 2017, 133.) Tämän tutkielman kohdalla viidettä vaihetta ei tapahtunut, koska alkuperäiset haastattelut olivat pitkiä ja ne avasivat sisältönsä syväluotaavasti. Lisäksi ajattelin jo tutkielman alkuvaiheilla, että koska tutkittavat ovat vanhoja ihmisiä, on haastattelut syytä saada kerralla nauhoitettua, eikä vaivata heitä useaan otteeseen. Toki he osaksi pitivät muistelemisesta, mutta se vaati hieman vaivaa sekä hetken aikaa, että he pääsivät ajatukseen kiinni ja muistelun makuun.

5 Tutkimustulokset

5.1 Sodan aika

Tutkimuskysymystäni *”Mitä Lapin sodan kokeneet kertovat lapsuudestaan sodan ja jälleenrakentamisen aikana?”* mukaillen tarkastelen kasvatusta ja lapsuutta yhteiskuntatieteellisen lapsuudentutkimuksen mukaan tuon ajan lapsikäsitteen kautta, koska lapsuus on yhteiskunnallinen konstruktio, joka on ilmiönä aika- ja paikkasidonnainen (Lehtinen 2000, 15). Lisäksi tarkastelen lasten toimijuutta eri tilanteissa tutkimusta tukevan alakysymyksen *”Millaisena lasten toimijuus näyttäytyy Lapin sodan kokeneiden lapsuusmuistoissa?”* viitoittamana, mikäli sitä on havaittavissa. Lasten toimijuuden tarkastelu antaa mahdollisuuden tarkastella lasten sosiaalisia maailmoja sekä heidän suhteitaan niin lasten keskinäisiin suhteisiin kuin lasten ja aikuisten välisiin suhteisiin (Prout & James 1997, 7–9).

Lapin sodan aikaan yli 100 000 Pohjois-Suomen asukasta evakuoitiin Ruotsiin ja Pohjanmaalle (Ursin 1980, 31). Haastatteluun osallistuneet olivat tuohon aikaan lapsia ja joutuivat jättämään kotinsa sodan alta. Evakko-aika ei ollut kenelläkään tutkimukseen osallistuneella lyhyt: jokainen kertoi olleensa evakossa syksystä 1944 kevääseen tai kesään 1945. Tämä merkitsee sitä, että jokainen tutkittava on asunut kriittisillä alueilla (Ursin 1980, 151–155), eikä heillä ole ollut mahdollisuutta palata aiemmin kotiin. Yksi haastatteluun osallistuneista päätyi Pohjanmaalle evakkoon, loput Ruotsin puolelle Norrbottenin ja Västerbottenin lääneihin. Mukaan evakkotaipaleelle lähti suuret, noin kymmenhenkiset perheet, ja lisäksi karjaa. Kaikkien tutkittavien isät ja osalla myös vanhimmat veljet lähtivät rintamalla puolustamaan kotimaata. (Paksuniemi 2014b, 30–31.) Evakkopaikkaan matkustettiin usein junilla ja linja-autoilla, mutta joissain tapauksissa hyvävoimaiset naiset saattoivat taluttaa lehmät kävellen, mikäli karjaa ei ollut mahdollista lastata juniin (Erkkilä & Iivari 2015, 66–67).

Vanhin tutkimukseen osallistunut, tuolloin teini-ikässä ollut Asta, kertoi olleensa yksi niistä naisista, joka talutti lehmät kävellen kotoa evakkopaikkaan yhdessä vanhemman siskonsa kanssa. Hän muisteli matkan kestäneen alle viikon Rovaniemen kunnan alueelta Haaparannalle. Nykyreittejä, hyväkuntoisia autoteitä pitkin, matka Rovaniemeltä

Haaparannalle on 124 kilometriä, joten matkaa riitti. Yleensä lehmien talutusmatkat taittuivat turvallisesti (Erkkilä & Iivari 2015, 66–67), niin myös Astan matka. Ainoa matkalla tapahtunut kummallus tapahtui, kun yksi lehmistä poiki kesken matkan. Tapauksesta välittyy Astan toimijuus ja hänen oma päätöksentekonsa: ei ollut muuta vaihtoehtoa kuin jättää vasikka taakseen.

Asta: Sehän poiki lehemäki siihen. (Naurahtaa.) Se piti se vasikka jättää sinne ja lähtiä kävelemmään vaa. Oi, kyllä se oli saikkaamista.

Tutkija: Pelottiko sua ikinä se talutusmatka?

Asta: Ei! (Voimakkaasti.) Mikä siinä ois pelottanu? Ko jakso vain kävellä. Ko se oli mentävä, nii se menthi.

Asta jatkoi samaan hengenvetoon kertoen kokemuksestaan täisaunasta, kun hän saapui karjoineen Haaparannalle. Rautio (2004, 81) kirjoittaa, että saniteettikäsittely koettiin usein epämiellyttävänä, koska saunottajina olivat pääasiassa ruotsalaiset sotilaat, kun taas suomalaiset evakot olivat etupäässä naisia ja nuoria tyttöjä. Myös Asta oli kokenut saunottamisen kiusallisena ruotsalaisten sotilaiden takia. Alla olevassa lainauksessa Asta muistelee, kuinka Ruotsiin saapuneet suomalaistytöt pitivät ruotsalaisia sotilaita komeina. Tilanne muuttui vaivaannuttavaksi, kun he huomasivat sotilaiden toimivan saunottajina. Kärkäs Asta hieman moitti tilannetta ääneen, koska miehet olivat johtamassa naisten saunotusta, eikä valinnan mahdollisuutta omassa toimijuudessa ollut (Giddens 1979, 96–97). Hän ei ollut aluksi kiinnittänyt huomiota siihen, että ruotsalaiset sotilaat ymmärtävät suomea, koska hän tuli länsirajaa kauempaa. Tämä pieni huomio ruotsalaisten sotilaiden suomen kielen taidosta viestii rajakaupunkien yhteisöllisyydestä ja lähes päivittäisestä kanssakäymisestä (Rautio 2004, 158–161).

Asta: Siittä Torniosta menthin Haaparannan puolele. (Tauko, miettii.) Täisaunaan. No kato se piti kuule kaikki vaatheet pessä. – – Kaikki ne joutu käymhän ainaki meän sakki niissä täisaunoisa. Ja sitte naurethin siinä, ko ne halus niitä miehiä, ja ruotsalaiset miehet sitte olivat vielä pesemäsä. (Nauraa.) Ko niitä ruotsalaisia, enhän mie arvannu, että ne ossaa suomia! (Nauraa.) Tietenki vähän niinkö sanelin siinä. Nii sitte mie hoksin, että voi pahus.

Vastaanottokeskuksen toimien jälkeen evakot jatkoivat matkaa junissa kohti uusia kotipitäjiään. Kaikki tutkittavat kertoivat päässeensä asumaan leiriparakkien sijaan yksityisomisteisiin taloihin. (Ursin 1980, 30–31; Paksuniemi 2014b, 31.) Kaikkia taloja isännöi talon omistava huoltomies ja tämän perhe. Jokaisella tutkittavalla oli myönteisiä muistikuvia evakkoajan kotipaikasta ja perheelle osoitetuista huoltomiehistä, vaikka evakko aika itsessään saattoi herättää monenlaisia tunteita. Tutkittavat kuvailivat kerronnassaan evakkopaikassa saadusta hyvästä huolenpidosta ja vieraanvaraisuudesta. Kukaan ei kertonut negatiivisia tunteita paikallisia kohtaan. Useat tutkittavat korostivat evakkojen ja auttajien keskinäisiä vuorovaikutussuhteita. Kiintymyksen tunteet olivat vastavuoroisia. Tämä kielii evakkojen raskaan kokemuksen ymmärtämistä ja jakamista. Taakka oli yhteinen ja sitä pyrittiin keventämään. Rautio (2004, 158–161) kirjoittaa, että ystävällisyys ja empatia oli monelle suomalaisevakolle yllätys. Erityisesti Pohjois-Ruotsissa ymmärrettiin suomalaisten avuntarve. Tätä Rautio perustelee suomalaisten ja ruotsalaisten läheisillä suhteilla, jotka yltävät pitkälle historian taakse. (Rautio 2004, 158–161.) Asta kertoi kokemuksistaan erityisen lämpimistä suhteista paikallisiin, mikä ilmenee alla olevassa lainauksessa.

Asta: Mutta meille sattui semmonen huoltomies, että silloli vaimo ollu tuota nii suomalainen. Nii se osas suomia. Se oli siittä hyvä. – – Mutta oli se kyllä ihana se pappi. Kertakaikkiaan. Se sano lähtiisä: ”Ko mulla olis ollu vielä nuorempi poika, nii et sie lähtis.” (Naurahtaa.) ”Mutta ko ei ole semmosta poikaa.” (Nauraa.)

Myös Kalervo kertoi, että paikallinen pariskunta olisi halunnut hänen jäävän Ruotsiin. Pariskunta oli tahtomattaan lapseton. He ihastuivat pellavapäiseen suomalaispoikaan ja olisivat halunneet adoptoida tämän omakseen.

Kalervo: Ja sitten tuota niin siellä oli semmonen pikkunen emäntä ja isäntä ja niillä ei ollu yhtään lasta. Ja ne houkutteli minua sinne jäämään. Mm. Miehen kävinki siinä niiden talossa. (Hiljentyä.) Muistan, semmonen harmaa muistikuvaa on, että se oli punanen talo ja iso maalaistalo. Mm. Ja tuota niin. Ei siinä, emminä kumminkaan oo jäänyt sinne. Mutta niin, äiti jälistäpäin on monesti, ku se suuttu, nii se sano, että: ”Ois pitänyt jättää sinut sinne Ruotsiin!” (Nauraa.)

Lapsen toimijuus näyttäytyy Kalervon kerronnassa passiivisena, koska hänellä ei ollut mahdollisuutta valita tai vaikuttaa tilanteeseen (Sirkko ym. 2019, 286). Lapselta ei kysytty, haluaako tämä jäädä Ruotsiin uuteen perheeseen vai lähteä oman perheen mukana takaisin Suomeen. Äiti on tehnyt päätökset tutustua mahdolliseen uuteen kotiin ja toisaalta Suomeen paluusta lapsen puolesta, ja siten Kalervon toimijuuden toteutuminen on ollut riippuvainen lähimmästä aikuisesta eli äidistänsä (Abebe 2019,12). Myös lainauksen lopputunnelma välittää viestiä tuon ajan ajoittaisesta ronskista kasvatuksesta (Näre & Kirves 2010, 19), kun äiti on vitsaillut Ruotsiin jättämisestä. Palaan evakon jälkeisiin tunnelmiin ja kasvatukseen myöhemmin luvussa 5.2.1 *Kasvatus ja tutkittavien suhteet omiin vanhempiin*. Johannes puolestaan kertoi paikallisten hyvästä kohtelusta, mutta silti hänen evakkoajansa sävyttää negatiivisuuden kokemus ja ikävä. Hän on itkenyt lähes koko evakkoreissun. Johannes kertoi, ettei oikein ollut ymmärtänyt, mistä evakossa on kyse, mutta vaistonnut äitinsä hädän ja epätavallisen tilanteen. Johannes itki niin paljon, että hän sai muiden lasten keskuudessa lisänimen: Märy-Johannes. Nimittely jatkui läpi lapsuuden vielä kotiin palatessakin. Jopa aikuisena Märy-Johanneksesta on saatettu vitsailla lapsuudenystävien taholta. Johanneksen kerronnasta sävyttyi evakkoajan raskaus ja sen haavoittama persoona. Ymmärsin, ettei hän ollut edes aikuisena halunnut vitsailla lisänimestään.

Johannes: Ku on ollu niin paha mieli koko evakkoreissun. Ja niin kova ikävä kotia vissiin. Ihan vain itkeny... (Hiljenee, uppoaa ajatuksiin.) Lisänimenki siitä sitte, että isonaki poikana sanothin Märy-Johannekseksi, ko mithän muuta ku itkin. Halkolaatikoonki pantu välissä aina, ku vain olin niin itkeny.

Näre ja Kirves (2010, 28–29) esittävät artikkelissaan, että sodasta vaikeneminen tuotti lapsille epätietoisuutta ja huolta siitä, että asiat eivät ole kunnossa. Lapsi aisti herkästi oman vanhempansa pahan olon tunteet, aivan kuten Johannes teki. Lapsia ei autettu sanoittamaan ja käsittelemään tunteita, koska lasten ajateltiin sopeutuvan melkein mihin vain. Tunteista, peloista ja ahdistuksesta ei rohkaistu puhumaan. (Näre & Kirves 2010, 28–29.) Kuten Abeben (2019, 12–13) artikkelissa käsitellään lapsen toimijuutta ja päätöksentekoa omien resurssien pohjalta omien etujen mukaisesti, ei Johanneksella ollut taitoa toimia yhteiskunnan asettamassa pakkotilanteessa omia resurssejaan hyödyntäen. Lapset ovat samaan aikaan sekä itsenäisiä että aikuisista riippuvaisia (Abebe 2019, 12), jolloin Johanneksen toimijuus muovautui lähimmän aikuisen eli äitinsä mukaan. Johannes ei ollut nuorin perheensä

evakkoon lähtijöistä, eikä kaiken taakan alla äidin hellyys ja huoma riittänyt kaikille sitä tarvitseville (Näre & Kirves 2010, 16).

Muut tutkittavat eivät tuoneet ilmi yhtä negatiivisia tuntemuksia evakkoajan arjesta kuin Johannes edellä. Asta korosti muuten evakkoajan huolettomuutta, mutta hänen mieleensä on painunut näky Tornion palamisesta Tornion maihinnousun yhteydessä (Ursin 1980, 24–26). Hänen evakkopitäjänsä sijaitsi hieman alle 100 kilometrin päässä Tornionista. Astan mukaan sota ja sen kauheudet unohtuivat melko helposti teini-ikäisellä tytöllä evakossa ollessa, Ruotsissa kun oli turvallista ja kaikki hyvin. Evakossa ollessa ei ollut huolta elintarvikkeista tai yleisestä turvallisuudesta (Rautio 2004, 117–118). Ruotsin evakossa Asta pääsi omien sanojensa mukaan eräänlaiseen kuplaan, mutta Tornion liekkien myötä tämä kupla rikkoutui hetkeksi ja paljasti karun totuuden, joka muistutti kotimaan todellisuudesta.

Asta: Muuten, sepä näky, ku saksalaiset poltti Torniossa. Itseasiassa ko siinä ei ollu ko sata kilometriä. Nii se näky ja se oli vähän niinku korkiala siinä nii... Kyllä se paha mieli tuli.

Sota-ajan niukkuuden ja evakkomatkan heikentämät lapset altistuivat helposti kulkutaudeille, kuten esimerkiksi kurkkumädälle ja tuberkuloosille (Näre & Kirves 2010, 25). Aineistosta nousi muistoja taudeista joko omasta takaa tai lähipiiristä. Kalervo kertoi sairastaneensa tuberkuloosin evakkoaikana. Muisteleminen nosti Kalervon tunteet pintaan. Eleistä ja ilmeistä päätellen tuberkuloositapaus on ollut jokseenkin merkittävä tekijä tutkittavan elämässä, mitä hän ei osannut lapsena käsitellä itse, koska aikuinen ei auttanut sanoittamaan hänen tunteitaan ja kokemustaan (Näre & Kirves 2010, 28). Pienen lapsen kokema eristäminen vieraassa maassa on raskas (Rautio 2004, 9). Käsittelemättä jättäminen juontuu tuon ajan isiltä opittuun tiukkaan miehuuden muottiin, joka ei sallinut poikien tunteiden tai heikkouden osoittamista (Kivimäki 2010, 201). Äidin sanaton toiminta viestii äidin rakkaudesta ja huolesta tuon ajan kasvatuksen ankaruudesta huolimatta (Näre & Kirves 2010, 19).

Kalervo: Kyllä mie muistan vähän. Mie olin siellä sairaalasa. Olikohan se semmonen ku tuberkuloosi... Sitten tuota, ei äitikään päässy sisälle. Ikkunan läpi katto. Ei sinne päästetty kettään sen kummemmin.

Tutkija: Oliko se hengenvaarallinen sulle?

Kalervo: Totta se... Totta ne sitte katto sen homman semmoseksi ja... (Hiljenee, uppoutuu ajatuksiin.)

Asta puolestaan kertoi samassa evakkotalossa asuneesta perheestä, johon hän oli tutustunut evakkoaikana. Ystäväperheeseen kuului äiti, kaksi tytärtä ja isoäiti. Perheen isä oli rintamalla. Ystäväperhettä kohtasi suuri suru, kun perheen äiti ja toinen tytär kuolivat tuberkuloosiin. Isoäiti ja Saima-tytär selvisivät. Vaikka kuolemaa kohdattiin sotarintamalla, myös evakossa saattoi perhettä kohdata suuri tragedia (Näre & Kirves 2010, 25). Astan kerronnassa ystäväperheen lasten toimijuus ei toteudu. Ensin lapset menevät sairaalaan yhteiskunnan asettamien raamien mukaan hoidattamaan tuberkuloosia äitinsä mukana. Vasta, kun äidille ja toiselle lapselle on käynyt kohtalokkaasti, isoäiti tekee päätöksen Saima-tyttären puolesta hakea tämän pois sairaalahoidosta. Toimijuuden toteutumattomuudesta huolimatta on otettava huomioon, että lapset tuskin osaisivat itse päättää, miten on parasta toimia vakavan sairauden kohdalla, ja siten toimittava vastuullisesti huoltajan ja asiantuntijoiden päätöksen mukaisesti (ks. esim. Wade, Melamed & Goldhagen 2015). Siitä huolimatta tapaus välittää tietoa siitä, kuinka lapset ovat riippuvaisia ympärillä olevista aikuisistaan ja heidän tekemistä päätöksistään (Abebe 2019, 12–13). Asta kertoi myöhemmin olleensa ystävä Saiman kanssa läpi elämän. Saima on edelleen elossa, mutta yhteydessä he eivät ole olleet enää vähään aikaan vanhuuden tuomien haasteiden vuoksi.

Asta: Nuohan oli Niemisen, tuota niin, mummu, evakossa kans ja... Silläähä oli Saima ja Irma, tuon Sylvi-vainajan lapset, matkasa. Nii nehä joutu tuoho sairaalhaan. Sehän Sylvi... Sylvihän (äiti) kuoli siellä. Ja sitte Irma (toinen tyttäristä). Niin sitte Saima ko... Se oli mummu päättäny, että sitä lasta ette kyllä tapa! Ja menny sairaalhaan ja hakenu pois sen. Ja hoiti sen ja... Misähä lie se Saimaki nykyään on.

5.2 Sodan jälkeen

Huhtikuun lopussa 1945 viimeisetkin saksalaisjoukot vetäytyivät Kilpisjärven kautta Norjaan. Taistelut oli taisteltu ja Suomi jäi suomalaisten haltuun. (Kulju 2013, 340–341.) Ensimmäisten asukkaiden palautus evakosta koteihinsa oli alkanut jo syksyllä 1944 turvallisiksi katsotuille alueille, mistä saksalaiset olivat jo vetäytyneet (Ursin 1980, 120).

Tähän tutkielmaan osallistuneet tutkittavat pääsivät palaamaan koteihinsa vasta keväällä tai kesällä 1945, koska heidän kotinsa sijaitsivat kriittisillä alueilla (Ursin 1980, 151–155). Tutkittavat kertoivat tiedon kotiin paluusta olleen iloinen asia, vaikka siihen yhtyi myös monia muita tuntemuksia. Usein rinnalle hiipi epävarmuus ja pelko menetetyistä kodista. Liisa kertoi kauniin tarinan siitä, kun sodan ryvettämä isä tuli hakemaan perhettään Pohjanmaalta evakosta. Jälleennäkeminen oli riemukas. Vaikka kaikki kertoivat olleensa iloisia saadessaan palata takaisin kotiin, jäi osalla myös ikävä evakkopaikkaa ja huoltoperhettä kohtaan. Lähes vuosi evakossa on pitkä aika, joten on oletettavaa, että evakossa olleet osaksi kiintyivät etenkin sen alueen ihmisiin. On ristiriitaista yhtäältä saada iloinen tieto kotiin paluusta, toisaalta pelätä kotinsa menettämisen puolesta ja olla epävarma tulevasta, kolmantena vielä mahdollinen haikeus evakkopaikan jättämisestä taakseen.

Kotiin palatessa osaa tutkittavista kohtasi suru, osaa ilo. Astan, Marjatan ja Kalervon kodit oli poltettu joko täysin tai osittain. Ensin kotiin sai palata työkykyiset ja jälleenrakennukseen kykenevät henkilöt (Ursin 1980, 123), eikä Astaa ja Marjattaa laskettu työkykyisiksi ikänsä puolesta, joten he eivät nähneet kotejaan niiden kurjimmissa muodoissaan. Muita tutkittavia onnekkaampia olivat Liisa ja Johannes, jotka kertoivat kotiensa ja kyliensä säästyneen.

Asta: Kaikkihan ne oli poltettu. Mutta miehän... Mehän tulthin paljon myöhemmin... Nii että se oli niinkö laitettu jo jotaki. Nii mikä asu kellarisa ja mikä asu misäki. Korssussa.

Toisin oli Kalervon kohdalla, joka palasi kotiin ensimmäisten joukossa. Kalervo kertoi kaiken paitsi pirttirakennuksen palaneen. Löydettyistä palolangoista Kalervon perhe pystyi pääättelemään, että saksalaiset olivat tarkoituksellisesti yrittäneet polttaa kaiken, mutta kiireessä epäonnistuneet. Tämä oli Kalervon perheen onni, vaikka koko tapaus on muuten surullinen. Lisäksi Kalervo kertoi, kuinka sota vaikutti arkeen vielä puoli vuotta sodan päättymisen jälkeen, kun isä osui haravoimatta jääneeseen miinaan. Miinat aiheuttivat pahaa tuhoa vielä pitkään sotatilan päättymisen jälkeen (Ursin 1980, 71). Kalervo olisi halunnut lähteä isänsä mukaan ohran puintiin, mutta isä ei ollut juuri sillä kertaa huolinut häntä mukaan.

Kalervo: (Haukottelee.) Nii ja sitte vielä siinä, oli syksy ja sitten tuota, isä lähti sinne Peltolaan, isän kotipaikkaan. Lähti sinne ohoran puintiin. Ja sitten tuota

niin. Me oltiin Olavin kans lähösä matkaan, mutta se ei ottanu meitä. No ohan se jumalauta kumma, ettei me päässä sinne ja ei mittään. No ei me, itkemään jäätiin. No sitte, ei menny kovin kauaa, semmonen kymmenen viistoista minuuttia. Kuulu kauhia pamahus. Ku se isä hevosela ajo siittä tietä ja kärryissä vielä. Se lenti sinne suolle siittä sitten. Ja tuota niin. Sitten tuo Kiviniemen Maurihan se oli kuullu sen siittä, naapurin isäntä. Ja se oli menny sinne, nii se oli tuonu isän sieltä jängältä poies. Hevonen kuoli ja tuota niin. Kärryt oli sokin sokin kuule. – – Sielloli laitettu joku miina siihen tielle. Se tuli iso semmonen kuoppa siihen tien toiseen laitaan. Siittä se lenti sinne jängälle sieltä. Joo. (Pieni tauko.) Aivan helisi kotonaki ikkunat ja muuta, kato siittä on semmonen toista, oisko vähän... Ei se kahta kilometriä oo se välimatka. Niin että. (Vetää henkeä, hiljenee.)

Lapsen toimijuus näyttäytyy Kalervon kerronnassa osin aktiivisena, koska he yrittivät veljensä kanssa muokata sosiaalista tilannetta siten (Prout & James 1997, 8), että isä olisi ottanut pojat mukaansa, vaikkei sitä lopulta tehnyt. Hevosen menetys oli raskas sekä lapsen ystävänä että maatalon työntekijänä (ks. esim. Leinonen 2013). Uusi tarvittiin mahdollisimman pian. Isä jäi henkiin, vaikka joitain vammoja hänelle tapauksesta tuli. Isä eli Kalervon mukaan vanhaksi asti vielä monta kymmentä vuotta, hautajaiset pidettiin iän myötä vasta 2000-luvulla. Kalervo kertoi tapahtunutta melko matalalla ja hiljaisella äänellä. Tilanteesta oli havaittavissa, kuinka hän palasi muistoissaan vuosikymmenten taakse ja eli tapahtuneen uudelleen. On arvokasta, että tutkittava rohkeni kertomaan häntä järkyttäneen tapahtuman omasta aloitteestaan, jota en itse olisi osannut kysyä.

5.2.1 Kasvatus ja tutkittavien suhteet omiin vanhempiin

Yhteiskuntatieteelliselle lapsuudentutkimukselle tyypilliseen tapaan tarkastelen muisteltua lapsuutta tutkimustuloksissani kontekstisidonnaisesti sota-ajan lapsikäsitteiden ja kasvatuksen kautta (Lehtinen 2000, 15). Sota-ajan kasvatus oli tiukkaa, paikoin jopa ankaraa. Lasten odotettiin pärjäävän omaehtoisesti, eikä vanhempien ja lasten suhteeseen kuulunut hellyyden tai rakkauden osoitusten näyttäminen. Tottelemattomuudesta usein rangaistiin fyysisesti kurittamalla. Tuon ajan kasvatustieteen taustalla vaikutti ajatus lasten suojelemisesta ja

siitä, että lapset oppisivat selviytymään elämän asettamilta pettymyksiltä. (Näre & Kirves 2010, 15–17, 19–20.)

Tiukka kasvatus korostui tutkittavien kerronnassa. Heidän mukaansa vanhemmat olivat usein etäisiä, eikä heillä ollut aikaa lapsilleen. Isompien sisarusten rooli kasvattajina ja oppien antajina oli tärkeä tutkittavien lapsuudessa. Lapset ovat aktiivisia toimijoita ja voivat omalla toiminnallaan vaikuttaa esimerkiksi lasten ja aikuisten välisiin suhteisiin (Prout & James 1997, 8). Lasten toimijuus näyttäytyi kasvatuksen teeman alla välttelevänä. Sirkko ja kumppanit (2019, 286) määrittelevät, että lapsen toimijuuteen sisältyy esimerkiksi kyseenalaistamista, vastustamista ja toiminnan muuttamista. Tätä teoriaa mukaillen tutkittavat kertoivat osanneensa vältellä omalla toiminnallaan negatiivisiin tilanteisiin joutumista.

Liisa: Siihen aikhan ei ollu tapana niin, että lapsia kauhiasti huomattiin, että ne vain pyöri sielä jaloisa. Sitä tavallaan oppi niinku tietämään, että mitä saa tehdä ja mitä ei saa tehdä, ja sitä vältti niitä mitä ei saanu tehdä. Mutta ankarampaahan se kasvatus kaiken kaikkihan oli. Niinku että kyllä lasten piti tulla keskenään, se mukavuus löytää niinku siitä omasta porukasta ja se lapsen ilo ja semmonen. Ei niillä ollu aikaa.

Jälleenrakennus ja muut maatilan askareet veivät kaiken ajan, eivätkä isät ehtineet leikkiä lastensa kanssa, saati osoittaa hellyyttä lapsilleen. Isien etäisyys vaikutti erityisesti poikiin, joille isä oli läheisin roolimalli, josta otettiin mallia mieheksi kasvussa. (Kujala 2003, 200.) Isät näyttäytyivät tutkittavien kerronnassa etäisinä ja osin ankarina. Kalervo ei halunnut mennä isä-aiheessa pintaa syvemmälle. Polkinghornea (1995, 6–8) mukaillen tämä niukka kertomisen tapa, jopa kertomatta jättäminen, välittää itsessään tietoa Kalervon etäisestä suhteesta omaan isäänsä.

Kalervo: Eei ollu aivan lempeä. (Naurahtaa.)

Tutkija: Oliko se (isä) ankara?

Kalervo: Eei. Se oli semmonen keskiverto. (Naurahtaa.) Että piti vähän kuria.

Pakkohan se oli pittää. (Naurahtaa.)

Johannes puolestaan rohkeni kertomaan isästään ja suhteestaan tähän. Tämä on arvostettavaa, koska jaetut muistot olivat paikoin kipeitä. Erityisesti seuraava suora lainaus Johanneksen

kerronnasta on paljonpuhuva. Siinä lapsen toimijuus näyttäytyy aktiivisena muuttamalla omaa toimintaansa (Sirkko ym. 2019, 286), ettei joudu fyysisen kurituksen kohteeksi. Jälkikäteen Johannes lisäsi, että hänen oman isänsä ankaruus on vaikuttanut Johanneksen omaan isyyteen myöhemmin elämässä, mikä on yhtäpitävä aiemman tutkimustiedon kanssa (Kujala 2003, 200). Oman kerronnan mukaan Johannes saattoi joskus olla turhan äkkipikainen ja ankara omien lastensa kanssa.

Johannes: Isä oli kyllä aika ankara samalla, että. Mamma sano kerran, että ei se ollu isä tuommonen, ko se sothan lähti. (Vetää henkeä, sanoo hiljaisemmin.) Niin... Et se oli niinku paljon ymmärtäväisempi ja lempeämpi, mutta... Kyllä sen kans pärjäs, ko ei tehny pahhaa yhthän, mutta jos pikkusenki teki jotaki väärää, nii sillon tuli selekäsauna. Ja tuli niin rajua keppiä, että oli selkä poimuilla ja... (Hiljenee.) – Ei äiti kurittanu meilä koskaan, mutta se isä. Meilä oli semmonen kieli kans, että ko se alako äijälä mennee pinna tiukale meän poikien kans, nii joku aina huomaa ja sitte varotethin toista. Penttiki kerran sano mulle, että: ”Johannes varo, isä kattoo!” Että se piti katseesta ymmärtää.

Kivimäen (2010, 199–200) mukaan myös poikkeuksia löytyi tuon ajan miehistä ja isistä. Kaikki eivät olleet yhtä ankaria ja etäisiä. Liisa raportoi muista poiketen täysin ainutlaatuisesta suhteesta isäänsä. Tutkittava kertoi, että sodassa aiheutuneen fyysisen vammautumisen myötä isä joutui ikään kuin vetämään toista jalkaa perässään lopun elämäänsä. Siitä huolimatta sota ei ollut muuttanut lujamielistä isää henkisesti, vaikka se näkyi hänessä fyysisenä ominaisuutena. Alla olevasta katkelmasta ilmenee lapsen toimijuus sosiaalisena vahvistajana ja kertoo lapsen ja aikuisen välisestä suhteesta (Prout & James 1997, 8; Kumpulainen ym. 2013, 2–3). Liisa ilmoittaa ylpeänä, kenen lapsi hän on, ja tämä toiminta edelleen vahvistaa yhteenkuuluvuuden tunnetta isän ja tyttären välillä.

Liisa: Meillä saatto olla sillälaila, ko kyllähän sitä nyt äitin kans tuli niitä riitoja varsinki tytöillä, niin isä saatto kattoo sieltä jostaki sängystä pirtin nurkasta. Se anto sen kehittyä johonki tilanteeseen, sitte se sano että: ”No totteleppa nyt äitiä.” Ja sen tiesi, ko isä kattoo, että se oli sitte toteltava. Meillei ollu ruumiillista kuritusta. – – Mutta tuota niin, minulla oli ihan erityinen säkä siinä niin, että minulla on ollu ihan ainutlaatuinen isäsuhde. Se oli niin ehdoton

se minun ja isän side. Olin aina kulkenut isän perässä ja kyläläiset kysyivät, tavalhan kiusas minua: "No kenenkä tyttö se tämä on?" No minä siinä aina nakannu hiuksia että: "Isän peeni Liisakka!" (Nauraa.) Joo. Ja se kesti kyllä niinku ihan isän hamaan kuolemaan saakka. Että tuota jotenki se vain, en tiää mistä semmonen voi johtua ja tulla. Mutta se oli minun onneni se. Mutta varmaan muille sisaruksille oli ihan normaali isä, että piti hyvän huolen ja...

Rintamalta kotiin palatessa miesten alkoholin käyttö lisääntyi ja sitä pidettiin tavanomaisena. Alkoholin kulutusta pyrittiin ymmärtämään eräänlaisena tunteidenkäsittelyn sallittuna tapana (Kivimäki 2010, 193) ja siten vaimot jaksoivat ymmärtää miestensä alkoholin käyttöä (Nevala & Hytönen 2016, 152). Haastatteluissa yhdeksi muistelluksi aiheeksi nousi omien isien alkoholinkäyttö. Tutkittavat ilmaisivat ymmärryksensä siitä, että alkoholiin tuudittautuminen oli eräänlaista sodan traumojen käsittelyä. Kerronnasta kävi ilmi, että alkoholin käyttö on ollut melko mittavaa ja siksi jäänyt lapsen muistoihin, eikä ainakaan myönteisessä valossa. Kukaan ei suoraan sanonut, että olisi pelännyt miehiä ja alkoholista johtuvaa käyttäytymistä. Eniten esiin nousi huoli vaimoista ja äideistä, jotka joutuivat kestäämään miestensä holtittomuudet. Tämä kertoo lapsen kyvystä kantaa huolta omasta vanhemmastaan ja ymmärryksestä ympäristössä vallitsevaa ilmapiiriä kohtaan (Näre & Kirves 2010, 28).

Johannes: Jonku verranhan sieltä tuli sitä viinaresua... Remuamista sieltä soasta niitten matkassa, että sitäki ne joutu ne vaimorievut sitte kärsimhän. Että alkoholia miehet käytti liikaa. Ja vaimot kärsi siitä ja. Ne tappeli keskenhän ne ukot ja repivät toisilta paitoja ja. Juhannuksena se oli se pajan repiminen.

Äidit olivat työteliäitä ja huolehtivat kodeista, lapsista ja isistä. Äidit olivat turvallisia vastuunkantajia, joskin silti etäisiä. (Kivimäki 2010, 199–200.) Aikaisempaa tutkittua tietoa mukaillen myös tähän tutkielmaan osallistuneiden kerronnasta kuvastui työteliäs ja vaatimaton äiti. Monille tutkimukseen osallistuneille oli jäänyt mieleen äidin näppäryys ja kädentaidot. Myös Näre ja Kirveen (2010, 23) artikkelissa sota-ajan äitejä kuvaillaan kekseliäiksi ja käsistään taitaviksi, jotka tekivät muun muassa omista vanhoista vaatteistaan lapsille uutta päälle pantavaa. Kukaan tähän tutkielmaan osallistuneista ei raportoinut erityisen lämpimästä äitisuhteesta. Perustarpeista kyllä huolehdittiin, mutta rakkautta ja hellyyttä oli turha odottaa äidin ajanpuutteesta johtuen (Näre & Kirves 2010, 16; Kivimäki 2010, 199). Suhde äitiin jäi tutkittavilla etäiseksi.

Kalervo: Ei kai se... Suuttuhan se joskus. (Naurahtaa.) Se vissiin kuuluu asiaan. Mutta niin. Kyllä sen kanssa pärjäsi aivan. Ei siinä.

Johannes: Kyllä se, ku se siitä tissistä erkani se vauva, nii kyllä se sai selvetä sitte omilhan sitte. Ko se oli jo toinen tulosa sille tissille melekein perrään, nii... (Naurahtaa.) – – No äiti oli kyllä semmonen lepsu, ja kyllä se lapsista huolen piti ja noin... Ruoka riitti kyllä pöyäsä joku päivä ja silleen. Mutta että eihän sitä ihan oikiaa rakkautta osotettu silläläilla.

Aiemmin erityisen lämpimästä isäsuhteestaan kertonut Liisa ilmaisi äitisuhteen jääneen etäiseksi. Äiti huolehti perustarpeista, mutta äidin osoittama rakkaus jäi vähäiseksi. Kiviniemen (2010, 199) mukaan sodan jälkeen uskonnon asema naisten voimanlähteenä kasvoi. Liisan kertomus äidistänsä on yhtäpitävä. Hän kertoi, että äiti oli ankara ja uskovainen, mutta oikeudenmukainen. Marjatta puolestaan kertoi, että hänen isänsä kuoli pian sodasta palattuaan. Äiti jäi yksin kodin, isovanhempien, lasten ja eläinten kanssa. Oli erityisen mielenkiintoista kuulla Marjatan muistoja perheen rooliasta ja osallisuudesta, missä lasten toimijuudella oli korkea merkitys. Vanhin veli otti talon isännän roolin ja osasi ohjeistaa nuorempiaan.

Marjatta: Isän kuollessa se oli pakko mennä etteenkäsin.

Tutkija: Joo. Pyörittikö äiti sitä taloutta yksin vai hommasko se ikinä uutta siippaa?

Marjatta: Ei, ei ole kuule hommannu. Mm. Ja sittehän siinoli vielä kuule sen jälestä, ku isä kuoli, niin äiji ja mummo. Että äiti huolehti niistäki sitte. (Pitempi tauko, uppoutuu ajatuksiin.) – – Äitikö? No, ei meillollu koskaan mittään erimielisyyttä isommasti. Niin. Pojat ne minua piti enämpi kurissa. Vanhin, Aapo, komenti aina. Niin. Ja kyllä ne pojakki tuota, Veikko ja Urhoki, aivan samallailla. Huusivat, että haeppa sitä, teeppä tuota. Mm. Mutta kyllä meillä oli selvää, että mitä kukaki teki.

5.2.2 Vaiettu sota ja käsittelemättä jäänyt kokemus

Näreen ja Kirveen (2010, 13) mukaan sodasta usein vaiettiin, eikä lapsille puhuttu sodasta. Ajateltiin, että lapset olivat liian pieniä käsitelläkseen sodan suurta kokonaiskuva. Todellisuudessa lapset kärsivät sodasta ja sen käsittely yhdessä aikuisen kanssa olisi voinut ehkäistä pysyvien jälkien jättämistä elämään. (Näre & Kirves 2010, 13.) Tämä oli mielenkiintoinen näkökulma tutkimuskirjallisuuteen perehtyessäni ja otin aiheen esiin tutkittavien kanssa. Kysyin, miten sotaa käsiteltiin heidän perheessään ja puhuttiinko siitä ikinä vanhempien tai edes sisarusten kesken? Kaikki totesivat, että sotaa ja sen tapahtumia ei käsitelty, aiheesta vaiettiin täysin. Sodan ollessa ohi elämää jatkettiin tavalliseen tapaan siitä, mihin oli jääty ennen sotaa. Marjatta kertoi, että ainoa ihminen, kenen tiesi käsittelevän sotaa yhtään mitenkään, oli hänen vanhempi veljensä Aapo, joka kirjoitti päiväkirjaa sotarintamalla ollessaan ja sen jälkeen jälleenrakennuksen aikana. Nuo päiväkirjamerkinnät koostettiin myöhemmin kahdeksi teokseksi Aapon vaimon ja tyttären toimesta. Johannes tarkensi omassa haastattelussaan, että rintamalla olleet miehet eivät edes ikinä humalassa kerskuneet uroteoillaan.

Johannes: Ei kukhan siitä puhunu koskaan. Ja nuo ukokki, jotka oli rintamalla ollu, ja vaikka olivat kuinka humalasaki joskus, niin ne ei humalassa puhunu niistä sotareissuista. Ei sitä kerskuttu millään uroteoilla eikä millään. Kumma ko meitäkän pentuja kiinnostanu isännältäkän kysellä sotahommista tai. Ei kertakaikkihan, niin ei äiti kyselly isältä, ainakkaan nuin julkisesti. Mitä lie sitte makuuhuoneesa keskenhän puhunnee. Mutta ei lasten kuullen ainakkan turissu niistä sotareissuista. Ei. (Jatkaa erittäin hiljaa, lähes mumisten.) Onhan se ollu hirviää aikaa... (Hiljenee, uppoutuu ajatuksiin.)

Vaikka sodasta vaiettiin ainakin lasten kuullen, pitivät tutkittavat sitä hyvänä asiana loppujen lopuksi omien sanojensa mukaan. Negatiiviset kokemukset oli parempi jättää taakse, elämä jatkui omalla painollaan eteenpäin. Tämä viestii siitä, ettei historiaa tule tuomita, vaan tulkita nykytietämyksen ja osaamisen valossa (ks. esim. Ylikangas 2015). Vaikka nykyään ajatellaan, että traumaattisten käsittely on tarpeen ja se voi auttaa eteenpäin pääsemisessä, ei tuon ajan ihmiset kokeneet asiaa siten, koska heillä ei ollut tietoa tehdä toisin. Toki sanoittamatta jääneet tunteet ja kokemukset ovat muovanneet sodan kokeneita lapsia yksilöinä ja siten vaikuttaneet yli sukupolvien yhä omiin lapsiin ja lastensa kautta jopa lapsenlapsiin. (Näre

2010, 7–8; Näre & Kirves 2010, 13, 29–30.) Siitä huolimatta jokainen tutkittava on elänyt hyvän elämän, eikä heille ole jäänyt elämää häiritseviä traumoja.

5.2.3 Lapsen arki: ensin työ, sitten huvi

Työntekoa pidettiin suuressa arvossa ja jokainen osallistui työntekoon oman taitotasonsa mukaan (Tepora 2010, 47). Kasvatuksen yksi keskeisimmistä tehtävistä oli työhön kasvattaminen. Päämääränä oli kasvattaa lapsista pärjääviä vanhempiansa työn jatkajia. (Näre & Kirves 2010, 20–21.) Työnteko nousi jokaisen tutkittavan kerronnasta esiin yhtenä vahvimmista aiheista. Tutkittavien mukaan lasten työpanos oli tärkeää, jotta maaseudun arjesta ja jälleenrakentamisesta selvittiin. He kertoivat, että jokainen lapsi osallistui töihin pienestä pitäen omien kykyjensä mukaan. Tutkittavat kertoivat, että työt jaettiin usein sukupuolen mukaan naisten ja miesten tehtäviin. Miespuoliset tutkittavat kertoivat olleensa enimmäkseen metsätöissä, kun taas naiset kertoivat askareidensa olleen pääosin siivoamista, tiskaamista ja käsitöiden tekoa. Tutkittavat kertoivat, ettei vapaa-aikaa osannut edes kaivata saati vaatia, koska silloin ei tiedetty muusta. Vaativissa olosuhteissa kasvaneet lapset kaipaivat elämäänsä ainoastaan turvaa ja rauhaa.

Asta: Työntekkkoon. (Naurahtaa.) Kyllä se oli työntekoa. Ei sitä. Sitä oli jo tottunu kaikhen, et ei sitä kaivannu ennää mithän muuta ku olis vain rauha.

Kalervo: Joo, on. Sitä on pitäny kuule tehdä. (Naurahtaa.) Joo ettei, kyllä se tuota niin, meleko raskasta se on ollu. Ei sitä osannu kaivata. (Tarkoittaa vapaa-aikaa.)

Aineistosta tuli ilmi, että arki-illat ja kansakoulun lomapäivät kuluivat pääosin työnteossa. Näre ja Kirveen (2010, 21) mukaan koulunkäyntiä pidettiin usein turhana erityisesti maaseudulla, koska lasten ajateltiin olevan paremmin hyödyksi työtehtävissä kotona. Tutkimukseen osallistuneiden kerronnasta välittyi työnteon tärkeys, mutta erityisesti se ilmeni Kalervon kerronnassa, jossa työtä pidettiin paljon koulua tärkeämpänä.

Kalervo: Tuota ne oli isä ja Olavi tuolla Naavakairassa kuule. Ja Järvisen Ahto, serkkupoika. Ja se Olavi sai kuumeen siellä ja minun piti sitte lähtiä sinne

justeerin päähän tukin tekkoon. Oli se hommaa. Viieltä lähin kotua hiihtään Siikajärvelle ja siitä seittämän kilometriä sinne Naavakaira. Ja sitten minä kaakkaon keitin sillon aamulla kotona lähtiisä, seki oli kylmä ku menin mettään. Ja siellä olin päivän tukin tevossa ja illala kotia tietenki ja. No enhän minä ollu läksyjä teheny. Ku minä tulin kotia, niin minä nousin kiukaalle nukkumaan ja aamulla lähin kouluun. Ja sitten, ku meni kouluun, ja ei ollu läksyjä tehty, piti siellä jäähä vielä jäläki-istuntoon. Nurkkaan seisomaan. (Naurahtaa.) Siellä on... Siittä on selvitty. Mutta se oli niinkö semmonen kova paikka. Isä ku ei siittä tykänny, ois tarvinnu minua kotona töihin. Läksytti eka minua ja sitte opettajaa, että tuollailailla minua pittää.

Myöhemmin Kalervo tarkensi, että jälki-istunnosta palatessaan isä oli suorastaan raivoissaan, kun poika ei ollut tullut ajoissa kotiin tekemään töitä. Kerronnasta välittyi lapsen pelon tunne isäänsä kohtaan. Tulkitsin rivien välistä, että Kalervo oli joutunut fyysisen kurituksen kohteeksi tuolloin, kun saapui myöhässä kotiin. Täysin suoraan tutkittava ei halunnut avata asiaa ja käsitellä sitä. Kun Kalervo sai kerrottua isälleen oikean laidan, oli isä painellut samalta seisomalta opettajan luo. Isä oli läksyttänyt opettajan niin, ettei opettaja ollut enää ikinä laittanut Kalervoa jälki-istuntoon, vaikka kotitehtävät eivät aina olleet tehtynä metsätöiden takia. Kalervon isästä huokuu ankaruus ja auktoriteetti historian takaa, mikä heijastuu isänsä pojan kerronnasta.

Pidän tapausta sinänsä erikoisena, koska tuon ajan opettajia pidettiin suuressa arvossa, olivat niin sanottuja kansakylätiloita (ks. esim. Arola, Kauranne, Merimaa & Rantala 2012), ja silti isä uskalsi läksyttää opettajaa. Tosin tämä tapaus itsessään välittää suoran viestin työnteon tärkeydestä maaseudulla tuon ajan Pohjois-Suomessa (Näre & Kirves 2010, 21). Lapsen toimijuus näyttäytyy edellä olleessa lainauksessa alkuun passiivisena, koska Kalervolle ei annettu toiminnan mahdollisuutta (Giddens 1979, 96–97). Töihin oli mentävä isän käskystä, jälki-istuntoon puolestaan jäätävä opettajan käskystä. Lainauksen jälkimainingeissa Kalervo hyödynsi resurssejaan (Lehtinen 2000, 8; Gordon 2005, 115–119) ja muokkasi tilannetta olemalla vuorovaikutuksessa isänsä kanssa (Giddens 1979, 96–97), eikä Kalervo enää jatkossa joutunut kahden auktoriteetin väliin.

Yhtä ankaraa ei ollut kaikilla tutkittavilla. Esimerkiksi Liisa kertoi, että hänen vanhempansa jopa kannustivat koulunkäyntiin ja pitivät sitä tärkeänä. Liisaa ei hätyytetty kodin askareisiin,

vaan hänelle suotiin iltaisin rauhaa opiskella omissa oloissaan. Liisa hyödynsi omia resurssejaan valiten opiskelun leikkimisen sijaan, ja siten vaikutti omalla toiminnallaan jokapäiväiseen elämäänsä (Sirkko ym. 2019, 286; ks. esim. James & James 2012).

Liisa: Muistan, ko mie olin kuitenkin aika ahkera koululainen ja hyväki koulussa, niin tuota eihän siinä (pirtissä) voi lukea läksyjä ja kokkeishin. Varsinki ettäkö kymmenen on pirtissä ja kaikki mesuaa, niin mie ruukasin navethan uunin alla aina pikkujakkaralla istua siinä... Ja tuota lehmät oli tuota niinku tässä, ja pata oli niinku tässä, ja pikkujakkara tossa. Ja siinä mie sitte yritin nähä, että mitä siinä lukkee.

Vaikka työnteke ja koulunkäynti määrittivät lapsen arkea, myös leikille jäi aikaa (Paksuniemi 2014a, 82). Kallialan (2002, 188) mukaan leikki on tärkeää lapselle, koska leikkiessä lapsi kehittää monipuolisesti elämässä tarvittavia taitoja, kuten esimerkiksi vuorovaikutustaitoja ja tunteiden säätelyä. Sota-ajan lapsuudessa leikit suuntautuivat ulos. Lelut valmistettiin itse luonnonmateriaaleista, muita leluja ei ollut. (Tepora 2010, 33–34.) Tutkittavat kertoivat, ettei leluja juuri ollut, ellei itse valmistanut jotain. Leikkiminen oli lähinnä ulkona olemista ja urheilua, pienemmät seurasivat isompiaan. Tutkittavat muistelivat lapsuutensa mäenlaskua osana mukavia muistoja, kun koko kylän lapset olivat yhdessä laskemassa mäkeä. Lasten toimijuus korostui leikkejä muistellessa, koska leikkiessä lapset ovat aktiivisia toimijoita (Kalliala 2002, 188). Toimijuus korostuu päätöksentekotilanteissa (Gordon 2005, 119), kun lapset ovat esimerkiksi päättäneet järjestää leikkimielisiä mäenlaskukisoja ja kukin lapsi omalta osaltaan päättänyt osallistua niihin.

Johannes: Joo kyllä meilä oli pojila kans leikkiä, että ei tullu aika pitkäksi kyllä. Viikoloppusin... Kyllä se oli niin hurjaa leikkiä, voin sanoa. Kaikkia temppuja. Sitä saatettiin olla mettäsä laskemasa mäkiä koko päivä aamusta ilthan. Ja siinä oli silleen niitä urheilutemppuja, että kuka laskee kappeimman puun välistä jyrkäsä mäesä ja.

5.2.4 Pula-aika lapsen silmin

Näre ja Kirves (2010, 14) tuovat artikkelissaan esiin, että pula-aika ja elintarvikkeiden säännöstely vaivasi läpi 1940-luvun. Tästä poiketen tutkittavat eivät kokeneet, että pula-aika olisi varjostanut heidän lapsuuttaan juuri lainkaan. Pula-ajan merkitys jäänee siksi vähäiseksi, koska kaikki tutkittavat asuivat maaseudulla ja perheet olivat pitkälti omavaraisia. Näre ja Kirves (2010, 23) kirjoittavat, että kaupungeissa asuville pula-aika näyttäytyi rajumpana. Selviytymistä kaupungissa edesauttoi heidän mukaansa se, mikäli perheellä oli esimerkiksi sukulaisia maaseudulla, joilta oli mahdollista saada ruokavaraston täydennystä. Mikäli tutkittavien joukossa olisi ollut kaupungissa asuvia lapsia, olisi pula-aika voinut näyttäytyä eri tavalla. Tutkittavat paljastivat, etteivät edes olleet ajatelleet pula-aikaa sen kummemmin, eikä se ollut merkityksellistä heidän muistoissaan.

Ravintopuolella luonnon antimet olivat suuressa roolissa tutkittavien lapsuudessa. Jokainen raportoi kotinsa olleen melko omavarainen ja ruoka oli hyvin puhdasta. Pojat kävivät kalassa ja isän kanssa lintumetsällä, tytöt sienestivät ja keräsivät marjoja. Liisan isä oli poromies, porotalouden kautta he saivat herkullista poronlihaa. Muiden talouksissa oli porojen sijaan sikoja. Lisäksi jokaisella tutkittavalla oli lehmä, kanoja ja lampaita. Lehmiltä saatiin maitoa ja siitä kirnuttiin myös voita. Kanat tuottivat kananmunia, mitkä olivat suurta herkkua tutkittavien mukaan omassa lapsuudessaan. Lampailta saatiin villaa vaatteisiin. Myös eläinten liha hyödynnettiin. Lasten toimijuudella on ollut merkittävä rooli ruoan keräämisessä ja valmistuksessa. Kalervo kertoi lähteneensä mieluusti aina iltaisin kalastamaan veljiensä kanssa, jos hänellä oli mahdollisuus. Kalastaminen oli Kalervon omien sanojen mukaan mukavaa ajanvietettä. Lapsen valinnalla (Sirkko ym. 2019, 286) lähteä kalastamaan on ollut suuri merkitys, kun ruoan hankkiminen oli suurilta osin ihmisten oman toiminnan varassa. Alla olevassa lainauksessa Marjatta muistelee lapsuutensa ravintopuolta, missä lasten toimijuus näyttäytyy aktiivisena muun muassa metsästämisessä ja marjojen keräämisessä myötä.

Marjatta: No emmie tiiä, ei sitä koskaan nälissään ainakkaa meillä tarvinnu mennä nukkumaan. Kyllä ne aina sen ruan keksi. Ja eikö siitä sovan jälestä, nehä oli niitä lappuja millä sai kaupasta aina tuota, mitä sieltä millonki sai. Kato eihän sillon ollu kaupasa ko tuota... No jauhot sielä oli ja sokeritoppia. No, voinhan sai itte, ko oli lehemä sentään. Nii. Ja leivät tehtiin kotona ja rieskat ja tämmöset ja pullat. Ja pojathan paljon mettästäivät sillälaila, että sitä

riistaa sai. Ja pottuja omasta maasta. Ja kyllä siellä oli niitä vihanneksiaki sitte porkkanaa sun muuta, mitä se äiti kasvatti, nii. – – No sielä pikkupirtissä oli semmonen maakellari. Ja esimerkiksi puolukat ko poimittiin, ne pantiin tuohon puutynnyrhiin ja survottiin sinne ja sieltä käythii aina puukola rappaamasa, että saatiin. Kato ne säily sielä hyvin. Ja pojathan paljon kalastivat, niin sitä oli talveksi sitte sitä suolakallaa tai jotaki aina.

Eläimiin liittyen Liisa kertoi muistosta, jossa äidillä oli yhtenä kesänä hanhia. Linnut olivat luonnonhanhia, jotka kesyyntyivät ja jäivät lopulta elämään perheen pihapiiriin kesän ajaksi. Lapset ystäväystyivät hanhien kanssa, niistä tuli tärkeitä lemmikkejä. Syksyn saapuessa hanhet oli tarkoitus syödä, mutta lapset kieltäytyivät ja valitsivat toimia toisin (Gordon 2005, 119). Omalla päättävällä valinnallaan lapset vaikuttivat koko perheen ravintoon.

Liisa: – – ja met sanoimma, että me emmä rupia kavereita syömhän! (Nauraa.)

Pula-aika vaikutti ravinnon lisäksi myös muihin arjen tarvikkeisiin (Näre & Kirves 2010, 23). Tutkittavat eivät huomanneet pula-ajan merkitystä ravinnon määrästä ja laadusta tuon ajan maaseudulla, mutta muun materian muodossa kyllä. Sekä Kalervo että Johannes kertoivat, että heidän perheessään olisi ollut taitoa rakentaa esimerkiksi isompia ja parempia pirttejä perheille, mutta varaa ei. Kun ei ollut varaa, ei perhe pystynyt sijoittamaan parempiin tarvikkeisiin. Kalervo kertoi, että he kaivoivat palaneen navetan raunioista naulaisia lankkuja, joista naulat hyödynnettiin jälleenrakentamiseen. Johanneksen kotiseutu oli säästynyt tuhopoltoilta, mutta Kalervon kerrontaa mukaillen Johannes muisteli, että hänen kotonaan oli tapana polttaa naulaisia puutavaroita nuotioissa. Lapset kaivoivat nuotioiden pohjia isänsä käskystä rakennusmateriaalin löytämisen toivossa. Mikäli nauvoja löytyi, olivat ne keskinkertaisia, koska kertaalleen palaneet naulat olivat pehmenneet ja kestivät siten huonosti vasaran lyöntiä (Erkkilä & Iivari 2015, 403).

Tutkittavien kerronnasta paljastui, että myös vaatteista oli jonkin verran pulaa (Näre & Kirves 2010, 23), erityisesti kengistä. Kesäisin vaatepula ei niinkään vaivannut, mutta esimerkiksi talvisin pienempien sisarusten oli odotettava sisällä, jotta saisivat kenkiä lainaan koulusta palaavilta isosisaruksilta. Tuon ajan äidit olivat taitavia käsistään ja vaatteet osattiin kierrättää loppuun saakka (Näre & Kirves 2010, 23).

Marjatta: Noo se vaatepuoli oli nii, että äiti teki vanhoista vaatteista mulle vaatteja ja... Nii. Että oli sitä aina sitä vaatettaki. Ko äitihä oli kova ompelemaan niinkö, että se aina. Niin. Ja sitte sitä itte kuottiin nuita sukkia ja kaikkia mahdollista villatakista lähtien ja.

5.2.5 Oman lapsuuden tarkastelu tänä päivänä

Kun tutkittavat alkoivat tulla päätökseen muistelmissaan, kysyin jokaiselta, mitä he ajattelevat nyt lapsuudestaan ja mikä on heidän näkökulmansa omiin kokemuksiinsa? Tutkittavat tiedostivat eläneensä lapsuutensa haastavana ajankohtana. Lapsen arki oli tuolloin melko raskasta (Näre & Kirves 2010, 19–25; Tepora 2010, 47–48). Tutkittavat olivat yhtä mieltä siitä, että lapsuus oli pääosin hyvää, vaikka sen joutuikin elämään haastavana ajankohtana. Aika oli melko köyhää (Näre & Kirves 2010, 23), mutta kun ei tiedetty paremmasta, ei muuta osannut vaatiakaan. Moni oli jopa iloinen, että oli saanut olla lapsi silloin, kun oli.

Liisa: No tuota nyt ajattelen niin, että se oli meille ihan semmonen luonnollinen olotila, että me emmä osannu kaivata mitään muuta, ko meillä kuitenkin oli joka ilta vatta täynnä ja ruokaa oli. – – Että minusta ei millään lailla katkeruutta ole siitä jääny.

Haastattelun loppupuolella tutkittavat pohtivat yhteiskunnan valtavaa harppausta omasta lapsuudesta nykypäivään. Lapsuudessa ei ollut nykypäivän koneita ja elektroniikkaa, eikä sitä luonnollisesti osattu edes kaivata, kun kehitys ei ollut vielä niin pitkällä. Astan ja Liisan mukaan esimerkiksi tuon ajan kylä pärjäsikin mainiosti yhdellä puhelimella. Moni koki myös nykypäivän kaupallisen maailman ja kulutusyhteiskunnan osittain raskaana.

Marjatta: Mutta monesti aattelee, että se oli kohta kivempaa aikaa se. Se on jotenki niin... Siinä oli, emmie tiiä... Se ei ollu niin kaupallista, eikä semmosta hössötystä ja tämmöstä kaikkia. Mm. Että jotenki tuntuu, että olispa entiset ajat.

Johannes: Kyllä se on totta, että jos joku muu sukupolvi kokkee tämmösen muutoksen tässä yhteiskunnassa, mitä meän ikäluokka on kokenu... Nii, että mistä

se on oikeesti lähteny, että karpiittilampusta ja sieltä, ettei ole ollu mithän. On se ollu aivan huikea tuo kehitys.

Jokaisen haastattelun päätteeksi kysyin, tuleeko tutkittavalla vielä mieleen jotain, mitä haluaisi kertoa tai esimerkiksi syventää aiemmin kertomaansa? Jokainen tuntui sanoneen sanottavansa, eikä kenelläkään ollut enää lisättävää. Harmikseni ymmärsin, että tutkittavat vähättelivät kokemuksiaan ja kertomaansa. Osa jopa pahoitteli, ettei voinut olla sen enempää avuksi. Tämä oli yllättävää, koska olin juuri saanut kuunnella monia kiehtovia tarinoita, joita pidän suuressa arvossa. Yllättävä reaktio pohjautunee tutkittavien saamaan kasvatukseen, jossa lapsilta odotettiin nöyryyttä ja huomaamattomuutta (Näre & Kirves 2010, 19–20, 30), heijastuen tutkittavien persoonaan yhä tähän päivään.

Asta: Soan jäläkhen on ainaki kaikki melekhen muistisa. Mutta niitei kerrota! (Naurahtaa, sen jälkeen hiljentyä miettimään.) Mutta on se kyllä, ko alakaa miettimhän, niin on sitä ihiminen jo vanha. (Naurahtaa.) Ko kaikki kaverikki on kohta kuollu! (Naurahtaa.) Mutta joo. Et sie minusta paljoa hyötyny. (Naurahtaa.)

Marjatta: Noo ei sitä nytten niin... Niin että kaikkia joutavia. (Naurahtaa.) Mm. Ne on ollu ja menny ne ajat. (Naurahtaa.) Mutta joskus aina sanothaan, että olis ko ennen vanhaan.

6 Pohdinta

6.1 Tutkimustulosten yhteenveto ja pohdinta

Haastattelut toteutettiin teemahaastattelun puitteissa. Teemahaastattelua ohjaa tutkijan etukäteen valitsemat teemat (Hirsjärvi & Hurme 2008, 48). Etukäteen valitsemani teemat olivat Lapin sodan aika ja sodan jälkeen lapsen näkökulmasta. Kerroin tutkittaville ainoastaan, että haluaisin kuulla heidän lapsuudestaan tuona aikana. Muita raameja en haastattelulle asettanut, vaan katsoin, mihin suuntaan he lähtevät kertomustaan kasvattamaan. Mikäli muistelu tuotti tutkittavalle haasteita, kysyin avoimia kysymyksiä heidän tavallisesta arjestaan. Kysymykset toimivat virikkeinä ja rohkaisuna, jotta tutkittavat ryhtyivät muistelemaan rohkeammin (Ukkonen 2006, 183–184).

Alkuolettamani oli tutkimuskirjallisuuteen pohjautuen, että sota-ajan lapsuus on ollut raskasta ja harmaata (Näre & Kirves 2010, 19–25; Tepora 2010, 47–48; Paksuniemi 2014a, 81–83; Kivimäki 2010, 199–201). Tutkittuun tietoon nojaten oli yllättävää, että haastatteluiden ja lapsuuden muistelun pääpaino oli myönteisissä muistoissa negatiivisten muistojen sijaan. Toki arat aiheet tulivat osaksi haastatteluita, eikä niitä suotta kaunisteltu. Osa tutkittavista kertoi aroista aiheista ainoastaan pintapuolisesti, osa taas rohkeni kertomaan perin yksityiskohtaisesti. Keskeiset kerronnasta nousevat aiheet olivat arki, työ, vapaa-aika, ihmissuhteet, sodan käsitteleminen, pula-aika ja lapsuuden tarkastelu nykypäivän aspektista. Kunnianarvoista on, että tutkimukseen osallistuneet muistivat asioita pääsääntöisesti tarkasti ja yksityiskohtaisesti. Luonnollisesti joitain asioita oli päässyt unohtumaan, mutta tämä on ymmärrettävää vuosikymmenten takaisia asioita muisteltaessa (Portelli 2002, 67–70).

Tulkitsin yhteistyössä tutkittavien kanssa tuotettua haastatteluaineistoa päätutkimuskysymykseni ohjaamana: *Mitä Lapin sodan kokeneet kertovat lapsuudestaan sodan ja jälleenrakennuksen aikana?* Lisäksi pidin päätutkimuskysymystä tukevan alatutkimuskysymyksen visusti mielessä: *Millaisena lasten toimijuus näyttäytyy Lapin sodan kokeneiden lapsuusmuistoissa?* Jokainen tutkittava oli evakossa lähes vuoden, syksystä 1944 kesän kynnykselle 1945. Lähes kaikki tutkittavat menivät evakkoon Ruotsiin, muista poiketen yksi päätyi Pohjanmaalle. Kaikkien isät ja joillain vanhimmat veljet lähtivät sotaan entistä aseveljeä vastaan. Tutkimusaineistoa tarkasteltaessa Ruotsin ja Pohjanmaan evakkoajat ovat

melko yhteneväiset, eikä niissä ole suuria eroja. Arki pyöri evakossa tavallisesti ja pääosin mukavissa tunnelmissa, välissä surun ja ikävän saattamana. Evakkoajoja tarkastellessa huomionarvoista on, että kaikki tähän tutkielmaan osallistuneet henkilöt pääsivät asettumaan yksityisomisteisiin taloihin leiriparakkien sijaan. Nimittäin enemmistö kaikista evakkoon lähteneistä sijoittui asumaan leiriparakkeihin (Ursin 1980, 31). Siitä huolimatta, että tutkittavat olivat kotoisin eri puolilta Lappia ja päätyivät suurimmassa eroavaisuudessaan evakkoon naapurimaahan kotimaan sijaan. Tutkittavien kerronnasta ilmeni, että he kokivat itsensä onnekkain päästessään kolkon parakin sijaan tavalliseen taloon, vaikka se olisikin tarkoittanut ainoastaan yhden kamarin jakamista perheensä kanssa.

Kaikki tutkittavat raportoivat hyvistä väleistään paikallisiin. Paikalliset olivat ystävällisiä ja ymmärsivät evakoiden avun tarpeen, mikä oli yhtäpitävä aiempien tutkimusten kanssa (Rautio 2004, 161). Nykyajan globalisoituvassa maailmassa on tärkeää muistaa Ruotsin rooli Lapin sodan aikana ja saadun avun merkitys hyvinvointivaltiomme rakennuksessa (Rautio 2004, 182–186). Hyvinvointivaltion tarjoamissa nykyisissä puitteissa meillä on resursseja auttaa tänne hädän alta saapuvia ihmisiä. Toki on huomioitava, että ruotsalaisten vastaanotto olisi saattanut olla erilainen, mikäli suomalaiset olisivat saapuneet maahan pysyvänä siirtoväkenä. Nyt ruotsalaiset tiesivät, että suomalaiset ovat heidän maassaan vain hetken aikaa ja palaavat mieluusti takaisin kotimaahansa heti, kun se on mahdollista (Rautio 2004, 156–158). Lisäksi samankaltainen kulttuuri helpottaa tulijan vastaanottamista ja sulautumista kantaväestön keskuuteen. Yhdessä nämä kaikki tekijät voivat vaikuttaa siihen, kuinka yhteisö vastaanottaa alueelle saapujat.

Lasten toimijuus näyttäytyi eri tavoin evakkoajana. Abeben (2019, 12–13) mukaan lapset ovat samaan aikaan sekä itsenäisiä että aikuisista riippuvaisia, joten heidän toimijuutensa muovautuu sen mukaan, missä he ovat, mitä he tekevät ja kenen kanssa he ovat. Evakkoon lähteminen ei ollut kenenkään päätös yksilötasolla, vaan se tuli ylemmän tahon sanelemana (Ursin 1980, 29–30). Evakkoon lähtemisessä ei ollut tilaa lapsen valinnalle. Itse evakkoajana lapsen toimijuus näyttäytyi aineistossa eri tavoin. Oli tilanteita, joissa tutkittavat pystyivät tekemään suhteellisen isoja päätöksiä omien resurssien pohjalta tilanteen mukaan. Tästä esimerkkinä Astan tilanne, kun hän päätti jättää matkalla syntyneen vasikan taakseen turvatakseen oman loppumatkansa. Usein toimijuus ei kuitenkaan päässyt toteutumaan evakkoajana, eikä lapselle annettu valinnan mahdollisuutta (Sirkko ym. 2019, 286). Tästä esimerkkinä nostan Kalervon tapauksen, kun lähin aikuinen eli äiti, ei kysynyt, haluaako

Kalervo ylipäättään mennä tutustumaan mahdolliseen adoptiokotiin. Lopulta päätös kieltäytyä adoptiosta Ruotsiin ja Suomeen takaisin palaaminen oli täysin äidin käsissä (Abebe 2019, 12–13). Lapsen toimijuuden kiistäminen evakkoaikana on sinänsä ymmärrettävää, koska tilanne oli evakkoon lähteneille aikuisillekin uusi ja tuntematon. On ilmeistä, että aikuiset pyrkivät toimimaan järkevästi ja sanelemaan arjen toimintaa oman tietoisuuden ja ymmärryksensä pohjalta, jossa lapsen toimijuudelle ei ollut tilaa.

Paksuniemeä (2014a, 81–83) mukaillen tämän tutkielman aineistoa tarkastellessani kotiinpaluu nosti monet eri tunteet pintaan tutkittaville. Yhtäältä oli iloinen uutinen päästä takaisin kotiin. Toisaalta mieleen hiipi pelko kodin ja perheenjäsenten menettämisestä. Epävarmuus varjosti tulevaa, eikä kukaan ollut täysin varma, mitä tuleman pitää. Tutkittavista osaa kohtasi epäonni ja he palasivat poltetuille kotiseuduilleen. Jälleenrakennus oli aloitettava tyhjästä. Tutkimukseen osallistuneiden joukkoon lukeutui myös niitä onnekkaita, jotka löysivät kotinsa säästyneenä ja arkea pystyttiin jatkamaan suhteellisen nopeasti henkisistä vahingoista huolimatta.

Haastatteluissa kotiinpaluu oli monelle herkkä aihe sen monien tunteita herättävän sisällön vuoksi. Erityisesti kotinsa menettäneet muuttuivat hieman vaisuiksi kodista puhuttaessa. Tuntui, kuin he olisivat palanneet ajassa taaksepäin siihen hetkeen ja tunteeseen, kun he näkivät silmiensä edessä tutun maiseman muuttuneen. Arvostan sitä, että he pystyivät silti jakamaan tämän kipeän muiston kanssani ja jatkamaan haastattelua. Olin varautunut siihen, että haastattelu voidaan keskeyttää hetkeksi tai lopettaa kokonaan. Tuominen (2016, 54) huomauttaa artikkelissaan, että kodin menetys symboloi kulttuurin ja oman henkilökohtaisen historian tuhoutumista. Se, että lapsi näkee jonkin pysyväksi ajatellun turvan tuhoutuneen, järjestyttää lapsen perusturvaa ja muovaa osaltaan lapsen kehittymistä tasapainoiseksi yhteiskunnan jäseneksi.

Kotiin palatessa sodasta vaiettiin (Kivimäki 2010, 188). Haastatteluun osallistuneet kertoivat, että sodasta ei puhuttu lainkaan, mikä on yhtenevä aiemmin tutkitun tiedon kanssa (Kivimäki 2010; Näre & Kirves 2010; Tuominen 2016; Tuominen 1994). Tutkittavat eivät puhuneet sodasta vanhempiensa tai sisarustensa kanssa. Tutkittavat eivät ikinä kuulleet vanhempien puhuvan sodasta edes keskenään. Sota oli niin vaiettu asia, että osa tutkittavista epäili, että rintamalla olleita miehiä oli ohjeistettu vaikenemaan ennen kotiuttamista. Katse suunnattiin tiukasti kohti tulevaa (Tuominen 1994, 224–226), eikä voivottelulle ollut aikaa. Oli jatkettava

siitä, mihin jäätiin. Huolimatta siitä, että tutkittavat ihmettelivät tiukkaa vaikenemista, totesi heistä jokainen lopuksi, että he ymmärtävät valinnan vaieta. Sota ja sen aiheuttamat seuraukset olivat olleet raskaita, eikä niitä haluttu enää käsitellä. On ymmärrettävää, että negatiiviset asiat halutaan haudata mahdollisimman syvälle menneisyyteen, etenkin ilman tietoa ja taitoa käsitellä niitä. Tosin pitemmällä tähtäimellä ajateltuna olisi ollut parempi, että lasten kokemia suruja ja pelkoja olisi käsitelty edes jollain tapaa. Aikuiset luultavasti osasivat käsitellä ja pohtia kokemaansa hiljaa syvällä sisimmissään. Lapsen kohdalla koetut epämääräiset tunteet jäivät sanoittamattomaksi palaksi kurkkuun, joka muovasi yksilön kasvua aikuiseksi, puolisoiksi ja vanhemmiksi. Tämä taas siirtyy sukupolvien ketjussa aina eteenpäin kasvatuksen kautta. (Näre & Kirves 2010, 29–30; Kujala 2003, 5, 200.)

Aikaisemman tutkimustiedon perusteella oletin tutkimusaineistosta käyvän ilmi, että kasvatusta oli paikoin ankaraa ja vain perustarpeista huolehdittiin, muuten lasten tuli selvitä keskenään (Näre & Kirves 2010, 19–21). Oletukseni oli oikea ja tämän tutkielman tulokset nojaavat aikaisempaan tutkittuun tietoon. Tämän tutkielman tutkimusaineistoa tarkastelemalla voi nähdä, että vanhemmat olivat etäisiä ja ankaria. Osa tutkittavista raportoi fyysisestä kurituksesta lapsuudessaan, mutta kaikki eivät. Vaikka osa koki fyysistä kuritusta, eivät he silti valittaneet siitä missään haastattelun vaiheessa. Fyysistä kuritusta saaneet käyttivät paljon ilmaisuja: ”kyllä sitä pärjäsi” ja ”ei siinä mittään”. Huomattavaa on, että fyysistä kuritusta saaneiden tutkittavien vähättelevät ilmaisut viestivät pärjäämisen kulttuuriin kasvamisesta ja siitä, ettei tunteiden näyttämiselle ole sijaa (Tepora 2010, 47–48).

Tutkimusaineistossa esiintyvä vallitseva muisto vanhemmista oli, ettei vanhemmilla ollut aikaa omille lapsilleen. Isommat sisarukset hoitivat kasvatuksen (Paksuniemi 2014a, 81), mikä on yhtäpitävä aiempien tutkimusten kanssa. Jokainen tutkimukseen osallistunut henkilö raportoi äitinsä olleen työteliäs ja etäinen (Kivimäki 2010, 199–200). Äidin lämpimyys oli vähäistä ja häneltä oli turha odottaa hellyyttä ja rakkautta. Isistä puolestaan ilmeni erilaisia tulkintoja. Tutkimusaineiston mukaan isät olivat pääosin tuon ajan tavallisia kuria pitäviä ja jälleenrakentamiseen orientoituneita miehiä, jotka eivät ehtineet leikkiä tai muuten viettää aikaa lastensa kanssa (Kujala 2003, 200).

Kujala (2009, 12) kirjoittaa, että sodasta palanneisiin miehiin kuului myös vähemmistö miehiä, jotka selvisivät sodasta traumaattisesti, jolloin lasten tunne-elämä pääsi kehittymään turvallisessa ilmapiirissä. Vallitsevasta etäisestä isäkäsituksesta poiketen tähän tutkielmaan

osallistunut Liisa raportoi ainutlaatuisesta suhteesta isäänsä. Tämä erityisen lämmin isäsuhde oli harvinainen etenkin tuohon yhteiskunnan aikaan, jolloin miesten tuli olla karskeja miehiä sen tiukkaan juurtuneessa muotissa (Kivimäki 2010, 201). Tämä tapaus korostaa mikrohistorian tutkimisen tärkeyttä. Tutkimalla yksittäisten ihmisten muistoja, voi historiasta paljastua tärkeitä yksityiskohtia, mitkä muuten ohitettaisiin esimerkiksi virallisissa dokumenteissa (Paul 2018, 64; Salmi-Nikander 2006, 199).

Pärjäämisen kulttuuri vallitsi kaikkien tutkittavien lapsuudessa. Lapset oppivat ahkeriksi, kilteiksi ja huomaamattomiksi (Näre & Kirves 2010, 30). Tutkittavien kodeissa vallitsi sukupuoliroolittunut työnjako: naiset tekivät kodin töitä, esimerkiksi laittoivat ruokaa, tiskasivat ja kutoivat. Miehet puolestaan ahkeroivat metsässä esimerkiksi puun hakkuussa tai metsästämisessä. Töitä oli tehtävä ja leikit leikittiin vain silloin, jos sille jäi aikaa. Tuon ajan leikit olivat pääosin ulkoleikkejä ja urheilemista. Leluja ei ollut, mikäli niitä ei itse tehnyt. (Tepora 2010, 33–34.) Tämän tutkielman tulokset ovat työnteon, koulun ja leikin osalta yhtäpitäviä aiempien tutkimusten kanssa. Sekä teoria että tämän tutkielman aineisto kertovat, että koulu oli toissijaista työhön nähden (Näre & Kirves 2010, 21). Tämä tuli erityisen selväksi etenkin Kalervon kertomuksesta, jossa isä läksytti opettajaa siitä, että tämä oli laittanut pojan jälki-istuntoon. Jälki-istunto oli isän mielestä turhinta, mitä hän tietää, kun poikaa olisi tarvittu kodin askareissa heti koulupäivän jälkeen. Tämä tarina kertoo rivien välistä myös lapsen kiireistä arkea siitä, ettei taukoja eri aktiviteettien välillä juuri ollut. Koulunpenkiltä oli lähdettävä vaikka oikopäätä tukkipöllejä metsään tekemään, jos käsky kävi. Lapsen oma toimijuus harvoin toteutui arkea pyörittävien päivittäisten rutiinien keskellä.

Teorian mukaan pula-aika vaivasi läpi 1940-luvun (Näre & Kirves 2010, 14). Tutkimuskirjallisuuteen perehtyneenä oletin, että pula-aika kuvastuisi vahvemmin tutkittavien muistelmista. Huomionarvoista on, että kaikki kertoivat perheidensä olleen suhteellisen omavaraisia ravinnon suhteen maaseudulla asuessaan, eikä kaupasta haettu kuin korkeintaan jauhoja ja sokeria. Metsät ja järvet tarjosivat antimiaan esimerkiksi marjojen, kalojen ja riistan muodossa. Myös perunaa ja muita juureksia oli saatavilla, mitä nyt kukanenkin sattui viljelemään. Tutkittavat kertoivat, että ruoka keksittiin aina jostain, eikä ikinä tarvinnut mennä nukkumaan nälkäisenä. Lasten osallisuus ja toimijuus oli tärkeässä roolissa ravinnon hankinnassa, jokaisen panos oli tärkeä. Esimerkiksi Kalervo kertoi, että kesäiltaisina hän mieluusti suuntasi kalastamaan omasta tahdostaan, mikäli vapaa-aikaa oli.

Eniten pula-aika heijastui materian muodossa. Pulaa oli esimerkiksi rakennustarvikkeista, vaatteista ja kengistä. Esimerkiksi talvisin ei päässyt ulos, ennen kuin vanhimmat sisarukset tulivat koulusta kotiin ja näiltä saatiin kenkiä lainaan. Toisaalta niukkuus materiasta opetti tuon ajan ihmiset konstikkaiksi kierrättäjiksi. Kaikki materia hyödynnettiin viimeiseen asti. (Näre & Kirves 2010, 23–24.) Rikki menneestä vaatteesta kädentaitoinen äiti saattoi näppärästi loihtia jotain uutta. Otaksun, että pula-aika olisi näyttäytynyt tutkimusaineistossani eri tavalla, mikäli tutkittavat olisivat asuneet maaseudun sijaan kaupungissa (Näre & Kirves 2010, 23). On hienoa, miten maaseudun väestö on osannut hyödyntää luonnon antimia ja pärjännyt niiden voimin. Pula-ajan tarkastelu tämän tutkimusaineiston pohjalta korostaa luonnon tärkeyttä ja sitä, kuinka lähellä luonto on ollut vielä tuon ajan ihmisiä. Moni nykypäivän kaupungissa kasvanut lapsi ei luultavasti tule sitä koskaan kokemaan. Nykypäivän kulutusyhteiskuntaa olisi tärkeää reflektoida menneisyyden oppien kautta. Onneksi kulutushysteriaan on pikkuhiljaa herätty ja kierrätys alkaa olla taas niin sanotusti muodissa.

Lapsen toimijuus näyttäytyi sodan jälkeistä arkea tarkasteltaessa suuremmassa roolissa kuin sodan aikana. Lapsilla oli enemmän valinnanvaraa ja päätäntävaltaa omassa toimijuudessaan. Toki arjen suuret kuviot pyörivät vanhempien ja yhteisön sanelemana, mutta niiden sisällä lapsi pystyi muokkaamaan esimerkiksi sosiaalisia tilanteita omalla toimijuudellaan (Kumpulainen ym. 2013, 2–3). Aineistosta nousi ilmi, että lapset saattoivat esimerkiksi kieltäytyä kokonaan tekemästä jotakin, jos he kokivat sen vääräksi. Tästä esimerkkinä nostan Liisan tapauksen ja hänen valintansa kieltäytyä syömästä hanhiystäviänsä.

Lapsen toimijuuteen vaikutti tuon ajan kasvatus nöyryyteen ja kiltteyteen (Näre & Kirves 2010, 30). Tutkittavat pyrkivät tottelemaan vanhempiaan parhaansa mukaan ja välttämään tilanteita, joihin olisi liittynyt esimerkiksi fyysistä kuritusta. Lapsen toimijuus näyttäytyy aktiivisena esimerkiksi tilanteissa, kun lapsi ymmärtää lopettaa jonkin toiminnan ja siirtyä tekemään muuta (Sirkko ym. 2019, 286) huomatessaan, että vanhemmat ovat pian puuttumassa tilanteeseen. Vähäinen vapaa-aika oli lasten oman toimijuuden varassa ja usein se käytettiin leikkimiseen ja urheilemiseen (Tepora 2010, 33–34). Leikkiessä lapset ovat aktiivisia toimijoita (Kalliala 2002, 188) ja toimijuus korostui esimerkiksi päätöksentekotilanteissa (Gordon 2005, 119), kun lapset päättivät pitää leikkimielisiä mäenlaskukisoja ja kukin lapsi puolestaan päätti omalta osaltaan osallistua niihin.

Nykypäivän aspektista tarkasteltuna kaikki tutkittavat pitivät lapsuuttaan pääosin hyvänä hetkittäisestä epävarmuudesta, niukkuudesta ja työntäyteisestä arjesta huolimatta. Kun ei tiennyt paremmasta, ei sitä myöskään osannut vaatia. Moni oli jopa iloinen, että oli saanut viettää lapsuuden juuri tuona ajankohtana ilman elektroniikkaa ja kulutuskulttuuria. Työ elämän keskiössä ja siihen kasvu kasvatti tuon ajan lapsista toimeliaita ja ahkeria yhteiskunnan kansalaisia (Näre & Kirves 2010, 30). Moni huomautti haastatteluissaan, ettei osaa vielä tänäkään päivänä olla kauaa toimeettomana. Tekemistä on helppo keksiä mielenvirkistykseksi tutkittavien mukaan. Myös empatiaa ja yhteisöllisyyden merkitystä korostettiin tutkittavien tuottamassa aineistossa. Erityisesti tutkittavat naiset korostivat perheen tärkeyttä ja haluaan olla lämpimämpiä äitejä omille lapsilleen, mitä heidän äitinsä olivat olleet.

Lisäksi lapsuus haastavana ajankohtana opetti säästäväisyyteen ja nokkeluuteen (Näre & Kirves 2010, 23). Elämän asettamat sekä fyysiset että henkiset esteet oli tutkittavien mukaan helpompi ylittää lapsuudessa kerätyn sisäisen työkalupakin avulla. Tutkittavat oppivat arvostamaan ja olemaan kiitollisia jopa pienistä asioista, joita elämä on heille tarjonnut. Tutkittavien mukaan nykyajan ihmiset usein lannistuvat liian helposti ja heittäytyvät valittamaan pienistä asioista, kun on opittu liian hyvälle. Päätän tutkimustulosten tarkasteluni toteamukseen siitä, että lapsuus haastavana aikana sen hetkittäisistä haasteista huolimatta on toiminut voimavarana tutkimukseen osallistuneille henkilöille.

6.2 Lapsuus Lapin sodan kokeneiden muistoissa

Polkinghorne (1995, 15) määrittelee, että kerronnallisen analyysin tavoitteena on muodostaa uusi, mahdollisimman todenperäinen kokonaiskuva eri palasista. Tutkielman alkuvaiheilla yksi asettamistani tavoitteistani oli, että kokoan lopuksi yhteenvedon tutkielmaan osallistuneiden henkilöiden kertomusten pohjalta. Korostan, että tämän laadullisen tutkielman tekoon osallistui vain viisi henkilöä, kun taas Lapin maakunnasta evakuoitiin yli 100 000 asukasta (Ursin 1980, 31). Yksilöllisiä kokemuksia on yhtä monta kuin oli evakon kokijaa. Seuraava kuvaelma on ainoastaan tähän tutkielman tekoon osallistuneiden henkilöiden lapsuuden kokemusten yhteenveto.

Jo ennen Lapin sotaa lapsen arki oli murroksessa toisen maailmansodan myötä talvi- ja jatkosodan aikaan. Lapin sota toi kuitenkin mukanaan täysin uudet tuulet pohjoissuomalaiseen perheeseen, missä epävarmuus ja epätietoisuus sävyttivät elämää. Kukaan ei aluksi tiennyt, mitä tapahtuu ja milloin. Saksaa suurempana vihollisena pidettiin aluksi Neuvostoliittoa, jonka pelättiin miehittävän itsenäisen Suomen. Isät ja vanhimmat veljet lähtivät vielä kerran sotaan, tällä kertaa omaa aseveljeään vastaan. Äidit lapsineen lähtivät evakkoon naapurimaahan Ruotsiin tai Pohjanmaalle Suomeen.

Evakkomatka taittui maltillisesti junilla tai linja-autoilla. Vanhimmat tytöt saattoivat taluttaa lehmät kotoa evakkopaikkaan. Vastaanottokeskuksen muodollisuuksien jälkeen päästiin jatkamaan kohti pysyviä evakkopitäjiä. Evakkoaikana asuttiin joko suuremmissa ryhmissä leirikeskuksissa tai pienemmissä piireissä paikallisten yksityisomisteisissa taloissa. Evakko aika oli pääosin huoletonta ja mukavaa. Yhteisöllisyys kukoisti sekä evakkojen että paikallisten kesken. Taakka oli yhteinen ja kurjuudesta selvitettiin yhteisöllisyyden voimin. Jokainen kantoi kortensa kekoon elääkseen mahdollisimman tavallista arkea ja toisia auttaakseen. Vaikka evakko aika oli pääosin mukavaa ja turvallista, silti suru hiipi aika ajoin mieleen ikävän ja epävarmuuden myötä. Lisäksi kulkutaudit, kuten esimerkiksi tuberkuloosi, saattoivat aiheuttaa tragedioita perheille evakkoaikana.

Kun muu Suomi oli jo suhteellisen sidottu tavalliseen arkeen, rankin osuus oli Pohjois-Suomella vielä edessä. Evakon päätyttyä Lapin evakot palasivat kotiensa tummuneille raunioille. Lapin infrastruktuuri oli tuhoutunut lähes kokonaan saksalaisjoukkojen toimesta. Jälleenrakennus oli aloitettava ilman kunnollisia välineitä ja materiaaleja. Myös lasten panosta tarvittiin jälleenrakentamiseen. Lapin kansan uskomattomalla sisukkuudella tuhkasta nousi vähitellen uusi Lappi. Arki palautui hiljalleen normaaliksi ja maakunta kehittyi asteittain nykyiseen loistoonsa.

Lapsen arki oli sodan jälkeen lähinnä koulua ja työntekoa. Usein työtä arvostettiin enemmän kuin koulua, etenkin maaseudulla. Maaseudun kodit olivat pääosin omavaraisia. Ruoan hankintaan osallistuivat kaikki lapsia myöten

esimerkiksi kalastamalla ja marjastamalla. Kotityöt jaettiin usein naisten ja miesten töihin. Vaikka arki kului työnteossa, myös leikille jäi aikaa. Leikit leikittiin perinteisesti ulkona: kesäisin uitiin ja oltiin piilosilla, talvisin laskettiin mäkeä ja hiihdettiin. Kasvatuksessa vanhempien sisarusten panos oli tärkeä, vanhemmilla ei ollut aikaa lapsilleen. Lapset oppivat olemaan kilttejä ja ahkeria. Usein fyysinen kuritus kuului kasvatukseen. Isät olivat sodasta ja jälleenrakentamisesta uupuneita. Monet isät lääkitsivät itseään viinalla. Äidit olivat uutteria ja kantoivat omaa taakkaansa, mikä usein heijastui äidin etäisyytenä lapsiinsa. Lapset eivät lisänneet vanhempiensa taakkaa kyselemällä sodasta tai puhumalla omista, sisään kätkeytyistä tunteistaan. Sodasta vaiettiin ja katse suunnattiin kohti tulevaa.

Sisään kätkeytyt tunteet jäivät usein sanoittamatta, eikä lapsi osannut käsitellä niitä itse ilman aikuisen apua. Tämä heijastui lasten myöhempään elämään, kun he olivat itse aikuisia, puolisoita ja vanhempia. Ainoana mallinaan heillä oli ollut omat vanhempansa, joiden antaman esimerkin mukaan toimittiin. Sota-ajan lapset olivat vielä itse vanhempina usein etäisiä ja työorientoituneita, vaikka tiedon lisääntyessä ja yhteiskunnan muuttuessa he osasivat olla jo hieman lämpimämpiä vanhempia omille lapsilleen. Vielä sotasukupolven lapsenlapsiin voi heijastua sota-ajan ankuruus ja tunteiden viileys. Nykytiedon ja -taidon valossa on helppo kehittää omaa vanhemmuuttaan, minkä avulla tämä yli sukupolvien jatkunut ketju on katkaistavissa.

6.3 Tutkielman luotettavuus ja eettisyys

Tämän kerronnallisen tutkielman lähtökohtana oli tutkia Lapin sotaa ja sitä seurannutta jälleenrakennusaikaa lapsen näkökulmasta. Lapin sota jää usein talvi- ja jatkosodan jalkoihin (Ahto 1980, 7; Tuominen 2016, 40). Mielestäni on tärkeää paneutua myös vähemmälle huomiolle jääneeseen sotaan entistä aseveljeä vastaan ja sen aiheuttamiin vaikutuksiin mikrotasolla. Kasvatustieteen pääaineopiskelijana oli luonnollista valita näkökulmaksi lapsen kokemus. Olin onnekaassa asemassa, kun minulla oli mahdollisuus saada ensikäden tietoa haastatteleamalla henkilöitä, jotka ovat olleet lapsia kyseisenä ajankohtana. Tutkimusaineistonani toimivat Lapin sodan evakkolasten omat muistelmat ja ajatukset

evakkoon joutumisesta, evakkoajasta, kotiin paluusta ja arjesta sodan jälkeen. Tavoitteena oli tarkastella tutkittavien kerronnasta nousevia yhtäläisyyksiä ja eroavaisuuksia sekä lasten toimijuutta. Kvalitatiivisen tutkimuksen luotettavuutta tarkasteltaessa täytyy muistaa kriittisyys koko tutkimuksen ajan. Tutkija ei saa ohjata tutkimusta haluamaansa suuntaan siten, että hän löytää aineistosta vain sen, mitä olettaa löytävänsä. Tutkijan tulee suhtautua kriittisesti omaan työskentelyyn ja työn jälkeensä. Tutkijan täytyy pystyä arvioimaan kriittisesti käyttämiään tutkimusmenetelmiään, käyttämänsä lähdekirjallisuutta sekä tutkimustuloksia. Myös tutkimustuloksia tulee kohdella kriittisesti ja arvioiden. Luotettavuutta lisäävät myös tutkimuksen eettisyys ja tutkimusprosessin läpinäkyvyys. (Tuomi & Sarajärvi 2018, 158–165.)

Tutkielma onnistui mielestäni hyvin sen haasteellisuudesta huolimatta. Haasteita aiheuttivat esimerkiksi tutkittavien löytäminen: ketkä ovat valmiita kertomaan lapsuudestaan haastavana ajankohtana? Aihe voi olla monelle herkkä, eikä moni saata haluta avata herkkiä kohtiaan ja jakaa niitä tutkijalle. Löysin tutkittavat melko helposti ja jokainen oli halukas jakamaan kokemuksiaan edes pienissä määrin. Haastattelutilanteessa pidin huolta, että haastateltavat olivat vapaaehtoisesti läsnä ja tiesivät, mitä varten haastattelu tehdään. Mikäli haastateltava olisi halunnut jättää haastattelun kesken, olisi hän saanut sen tehdä antamatta sen tarkempaa syytä.

Tutkijana minun oli oltava erityisen hienovarainen iäkkäitä ihmisiä haastateltaessa, koska henkilökohtainen aihe voi nostaa tunteita pintaan. Huomioitavaa on, että kyseessä on sota-ajan muistelu, mikä voi osoittautua henkisesti raskaaksi. Läpi haastatteluiden pidin huolen siitä, että haastateltavilla oli hyvä ja turvallinen olla. Mikäli he eivät halunneet puhua jostain aiheesta, en painostanut heitä kertomaan vasten tahtoaan. Kertomatta jättäminen kipeästä aiheesta voi viestiä jopa enemmän kuin sanoitettu tarina. Tuotettuamme haastatteluaineiston tutkittavien kanssa kiinnitin huomiota siihen, miten säilytän aineistot. Huolehdin, etteivät ulkopuoliset ihmiset pääse käsiksi äänitteisiin tai litteroituihin haastatteluihin, joita säilytin omalla tietokoneellani salasanasuojatussa kansiossa. Samoin analyysivaiheessa aineistoa tuli käsitellä kunnioittavasti ja asiaan kuuluvalla tavalla eettisesti ja luotettavasti.

Tutkimuksen laadukkuutta ja luotettavuutta puoltavat huolellinen perehtyminen tutkimuskirjallisuuteen etukäteen sekä haastattelukysymysten huolellinen koonti valittujen teemojen pohjalta. Avoimet kysymykset mahdollistivat sen, että tutkittavien oma ääni ja

kerronta pääsevät kuuluviin. Lisäksi ne poissulkivat tutkittavien vastausten ohjailun tutkijan toimesta haluttuun suuntaan. Kuten tässä tutkielmassa, Hirsjärven ja Hurmeen (2008, 184–189) mukaan kerronnallisen tutkimuksen pääpiirteisiin kuuluu suorien lainausten käyttö tutkittavien vastauksista, joiden tarkoituksena on elävöittää tekstiä. Sen lisäksi suorat lainaukset kertovat tutkimuksen luotettavuudesta. Suorien lainausten avulla tutkija voi näyttää todeksi tutkimusaineiston aitouden, eikä muokkaa aineistoa edistääkseen omia päämääriään. (Hirsjärvi & Hurme 2008, 184–189.)

Tutkimuskirjallisuutta oli suhteellisen hankala löytää, koska Lapin sotaa käsitteleviä artikkeleita ja teoksia on olemassa verrattain vähän esimerkiksi talvi- ja jatkosotaa tarkasteltaessa. Erityisesti lapsen näkökulma tuotti haasteita, koska lapsen näkökulmaa Lapin sodasta ja jälleenrakennuksen ajasta löytyi vähän. Siispä hyödynsin yleisiä teoksia, jotka kertoivat lapsen arjesta Suomen maaseudulla toisen maailman sodan aikaan, mistä sain hyviä poimintoja esimerkiksi lapsen arkeen liittyen. Ja mikäli lähdekirjallisuutta löytyi, haasteita asetti tutkitun tiedon hyödyntäminen. Kirjallisuus oli valittava huolella tätä tutkielmaa varten, koska tutkitun tiedon lisäksi on julkaistu useita maallikkojen muistelmateoksia, millä ei ole sen suurempaa tieteellistä pohjaa. En vähättele tällaisia teoksia, mutta tämän kaltaista tutkielmaa tehdessä täytyy olla korkea lähdekriittisyys.

Kaikkiin muihin käyttämiini lähteisiin olen tyytyväinen, mutta yksi päälähteistäni tuotti hieman päänvaivaa. Seuraavaksi avaan, miksi näin, ja miksi sitä kuitenkin käytin tässä tutkielmassani. Hyödynsin kattavasti Kortenien ja Vuopion (2004) toimittamaa teosta *Pohjoiset pakolaiset: Tietoa ja tarinoita Lapin sodasta ja lappilaisten evakkotaipaleelta*, jonka alkuperäiskäsikirjoituksen on kirjoittanut filosofian maisteri Erkki Rautio (1995). Todellisuudessa Raution alkuperäiskäsikirjoitus on Oulun yliopiston historian laitokselle tehty opinnäytetyö, josta Kortenien ja Vuopio toimittivat teoksen. Toimitetussa teoksessa tutkimus on heidän omien sanojensa mukaan saanut niin sanotusti lihaa luidensa ympärille. Tiedostan, ettei pro gradu -tutkielmassa ole suositeltavaa käyttää muiden opinnäytetöitä lähteinä, mutta kuten Kortenien ja Vuopio toteavat toimittamassaan teoksessaan, Raution opinnäyte *Pohjoiset pakolaiset* (1995) on tähän mennessä paras tieteellinen tutkimus Lapin väestön evakkoajasta Ruotsissa 1944–1945. Kauan pohdittuani ja asioihin perehtyneenä yhdyin tähän toteamukseen. Rautio on käyttänyt kattavasti uskottavia lähteitä opinnäytteessään. Lisäksi ennen toimitetun teoksen tuottamista Rautio oli jatkamassa opinnäytteestään väitöskirjaan, kunnes hän yllättäen siirtyi ajasta eteenpäin. (Kortenien &

Vuopio 2004, 8.) Syy, miksi lopulta päädyin käyttämään Korteniemen ja Vuopion toimittamaa teosta, on se, ettei Oulun yliopiston tiedekirjasto Pegasuksesta ollut kotiin saatavilla Raution alkuperäistä käsikirjoitusta digitoinnin vuoksi.

Heti tutkielman ideointivaiheesta asti tiesin, että tulen käyttämään kerronnallista tutkimusotetta, koska tutkimusaineistona ovat arvokkaat kertomukset evakolasten kokemuksista pitkän ajan takaa. Kerronnallinen tutkimusote ohjasi minut toteuttamaan haastattelut teemahaastattelun muodossa, jotta haastateltavat saisivat kertoa kokemansa omin sanoin annettujen teemojen puitteissa. Kuuntelin, mihin suuntaan haastateltava halusi kertomuksensa kuljettaa ja pyrin pitämään haastatteluhetket miltei keskustelunomaisena tiukasti strukturoidun haastattelun sijaan. Haastatteluiden jälkeen analysoin tuotetun aineiston tutkimuskysymys tiukasti mielessäni ja poimin haastatteluaineistosta ne oleelliset asiat, jotka vastaavat ennalta asetettuihin tutkimuksen tavoitteisiin ja tutkimuskysymyksiin. Toki tutkimuskysymykset elivät ja muuttuivat tutkielman edetessä niiden lopulliseen muotoonsa kvalitatiiviselle tutkimukselle ominaiseen tapaan (Kiviniemi 2018, 74–75).

Koska kyseessä on muistitietotutkimus, se kohtaa kiistatta luotettavuuden pulmia (Rossi 2012, 59–61). Toteutetut haastattelut ja niissä esiintyvät kokemukset ovat luonnollisesti subjektiivisia, eivätkä heijasta absoluuttista totuutta koko pohjoisen alueen lasten kokemuksista. Huomioitava seikka on myös se, että Lapin sodan päättymisestä on kulunut jo 75 vuotta aikaa, joten tuon ajan evakolapset ovat tätä nykyä jo iäkkäitä ihmisiä. Vuosikymmenten takaisten tapahtumien muistelu voi osoittautua haastavaksi ja esimerkiksi yksilölliset muistikuvat saattavat sekoittaa kollektiivisiin muistoihin, mikä voi vaarantaa tuotetun tiedon todenperäisyyden (Portelli 2002, 67–70). Tutkijana pidin objektiivisen aseman läpi tutkimuksen. Lähestyin tutkimusaineistoa lähes ennakkoluulottomasti, toki joitain alkuoletuksia minulla oli tutkimuskirjallisuuteen pohjautuen. Koska kyseessä on kerronnallinen mikrotason tutkielma, oli minun tutkijana rakennettava uusia käsityksiä ja korjattava esiyymmärrystäni sen mukaan, mitä tutkittavat kertoivat.

Tutkimusetiikalla tarkoitetaan eettisesti vastuullisten ja oikeiden toimintatapojen noudattamista ja edistämistä. Eettisesti laadukas tutkimus on toteutettu hyvän tieteellisen käytännön edellyttämällä tavalla. Tutkimuksen uskottavuus ja tutkijan eettiset ratkaisut kietoutuvat tiiviisti yhteen. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan mukaan hyvään tieteelliseen käytäntöön kuuluu muun muassa rehellisyys, huolellisuus ja tarkkuus tutkimustyössä,

tutkimuksen avoimuus, toisten tutkijoiden ja tutkimusten kunnioitus sekä tietosuoja koskevat kysymykset. Tutkija itse vastaa hyvän tieteellisen käytännön noudattamisesta. (Tutkimuseettinen neuvottelukunta 2013, 6–8.) Tämä tutkielma on toteutettu eettisyyttä silmällä pitäen aina tutkimuksen alkuvaiheilta lähtien. Eettisyyttä tukevia seikkoja ovat tutkimusprosessin selkeä vaiheittainen prosessin esittäminen sekä tutkimuksen kriittinen tarkastelu. Eettisyyttä noudattaen mitään tutkittavien henkilötietoja ei tuoda tässä tutkielmassa esiin, jotta tutkittavien tietosuoja toteutuu. Annoin jokaiselle tutkittavalle peitenimet, lisäksi kaikki tutkittavien kerronnassa esiintyvät erisnimet on muutettu.

Tutkittavien tietosuojan ja oikeuksien takaaminen ovat ehdottomia eettisyyttä tarkasteltaessa, johon kuuluvat esimerkiksi vapaaehtoinen osallistuminen tutkimukseen, tietoisuus tutkimuksen tarkoituksesta ja sen tavoitteista, tutkimustietojen luottamuksellisuus sekä tutkimukseen osallistuvien nimettömyys. (Tuomi & Sarajärvi 2018, 155–156.) Ennen haastattelua kerroin tutkimukseen osallistumisen vapaaehtoisuudesta ja pyysin jokaiselta tutkittavalta tutkimusluvan suullisesti ääninauhurille tallentaen. Korostin, että heillä on oikeus keskeyttää haastattelu milloin vain, mikäli he niin haluavat. Näin ei kuitenkaan käynyt, vaan jokainen haastattelu saatiin kerralla nauhoitettua. Lisäksi tutkittavat ovat tietoisia tietosuojastaan ja siitä, että heidän tietojaan käytetään ja säilytetään luottamuksellisesti hyvän tieteellisen käytännön mukaisesti (TENK 2013, 6–8).

6.4 Jatkotutkimusehdotus ja loppusanat

Aineistoa käsitellessäni havainnoin, että tähän tutkielmaan osallistuneet miehet raportoivat paikoin ankarammasta lapsuudesta kuin naiset, mutta se ei ollut oleellisessa asemassa tässä tutkielmassa. Siksi olisi mielenkiintoista selvittää jatkotutkimuksissa, onko Lapin sodan kokeneiden pohjoissuomalaisen lapsuusmuistoissa sukupuolten välisiä eroja? Lisäksi olisi mielenkiintoista selvittää laajemmin sodan traumojen ylisukupolvisuutta: kuinka pitkälle ne heijastuvat sukupolvien saatossa? Tämä kaikki olisi kuitenkin selvitettävä mahdollisimman pian, koska Lapin sodan kokeneet lapset alkavat olla jo iäkkäitä.

Kokonaisuudessaan tämän pro gradu -tutkielman teko oli pitkä ja mielenkiintoinen prosessi. Tämän tutkielman myötä ymmärsin muistojen sekä mikrotason tutkimusten tieteellisen merkityksen. Kaiken kaikkiaan olen kiitollinen jokaiselle haastatteluun osallistuneelle

henkilölle. Tutkittavien kerronnasta nousee suunnaton elämäkokemus ja viisaus. Arvostukseni iäkkäitä kohtaan on sanoin kuvaamaton. Heidän rohkeutensa kertoa arkojakin asioita viitoittaa tulevien sukupolvien tietä kohti kiitollisempaa ja yhteisöllisempää elämäntyyliä.

Lähteet

Kuvat

SA-kuva-arkisto (2020). *Kuvat 1 ja 3–7*. Haettu 5.2.2020 osoitteesta <http://sa-kuva.fi>. Vantaa: Puolustusvoimien kuva-arkisto.

Sotamuseo (2020). *Kuva 2*. Saatu 5.2.2020 sähköpostin liitetiedostona. Vantaa: Puolustusvoimien kuva-arkisto.

Tutkimuskirjallisuus

Abebe, T. (2019). Reconceptualising Children's Agency as Continuum and Interdependence. *Social Sciences*, 8 (3), 81. Haettu 10.04.2020 osoitteesta: <https://doi.org/10.3390/socsci8030081>

Ahto, S. (1980). *Aseveljet vastakkain: Lapin sota 1944–1945*. Helsinki: Kirjayhtymä.

Ahto, S. & Sinerma, M. (1998). *Suomi sodassa: Talvi- ja jatkosota viikosta viikkoon* (4. uud. p.). Helsinki: Valitut palat.

Alanen, L. (2009). Johdatus lapsuudentutkimukseen. Teoksessa: Alanen, L. & Karila, K. (toim.) *Lapsuus, lapsuuden instituutiot ja lasten toiminta*, 9–30. Tampere: Vastapaino.

Arola, P., Kauranne, J., Merimaa, E. & Rantala, J. (2012). *Opettaja yhteiskunnallisena ja kulttuurivaikuttajana: Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historian seuran vuosikirja 2012*. Helsinki: Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historian seura.

Bardy, M. (1996). *Lapsuus ja aikuisuus – kohtauspäikkana Émile*. Helsinki: Stakes.

- Creswell, J. W. (2007). *Research design: Qualitative & quantitative approaches*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Edwards, D. & Potter, J. (1992). *Discursive Psychology*. London: Sage.
- Erkkilä, V. & Iivari, P. (2015). *Jätetyt kodit, tuhotut sillat: Lapin sodan monta historiaa*. Helsinki: Otava.
- Esser, F., Baader, M. S., Betz, T. & Hungerland, B. (2016). *Reconceptualising Agency and Childhood: New Perspectives in Childhood Studies*. London: Routledge.
- Fingerroos, O. & Haanpää, R. (2006). Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä. Teoksessa: Fingerroos, O., Haanpää, R., Heimo, A. & Peltonen, U-M. (toim.) *Muistitietotutkimus: Metodologisia kysymyksiä*, 25–48. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Fingerroos, O. & Peltonen, U-M. (2006). Muistitieto ja tutkimus. Teoksessa: Fingerroos, O., Haanpää, R., Heimo, A. & Peltonen, U-M. (toim.) *Muistitietotutkimus: Metodologisia kysymyksiä*, 7–24. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Giddens, A. (1979). *Central Problems in Social Theory: Action, Structure and Contradiction in Social Analysis*. London: Macmillan.
- Gordon, T. (2005). Toimijuuden käsitteen dilemmoja. Teoksessa: Meurman-Solin, A. & Pyysiäinen, I. (toim.) *Ihmistieteet tänään*, 114–130. Helsinki: Gaudeamus.
- Heikkinen, H. (2018). Kerronnallinen tutkimus. Teoksessa: Valli, R. (toim.) *Ikkunoita tutkimusmetodeihin 2: Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin* (5. uud. p.), 170–187. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Hirsjärvi, S. & Hurme, H. (2008). *Tutkimushaastattelu: Teemahaastattelun teoria ja käytäntö*. Helsinki: Gaudeamus Helsinki University Press.
- Hirsjärvi, S., Remes, P. & Sajavaara, P. (2009). *Tutki ja kirjoita* (15. uud. p.). Helsinki: Tammi.

- Hyvärinen, M. (2019). Haastattelukertomuksen analyysi. Teoksessa: Ruusuvuori, J., Nikander, P. & Hyvärinen, M. (toim.) *Haastattelun analyysi*, 90–118. Tampere: Vastapaino.
- James, A. (2009). Agency. Teoksessa: Qvortrup, J., Corsaro, W. A. & Honig M-S. (toim.) *The Palgrave Handbook of Childhood studies*, 34–46. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- James, J. & James, A. (2012). *Key concepts in childhood studies*. London: Sage Publications.
- Kalakoski, V. (2014). Miksi muisti pettää? Muistin rajoitukset kognitiivisen psykologian näkökulmasta. Teoksessa: Hakkarainen, J., Hartimo, M., & Virta, J. (toim.) *Muisti*, 15–29. Tampere: Tampere University Press.
- Kalliala, M. (2002). Korvaamaton leikki. Teoksessa: Sinkkonen, J. (toim.) *Pesästä lentoon: kirja lapsen kehityksestä kasvattajalle*, 184–209. Helsinki: WSOY.
- Kananen, J. (2017). *Laadullinen tutkimus pro graduna ja opinnäytetyönä*. Jyväskylä: Jyväskylän ammattikorkeakoulu.
- Karlsson, L. (2012). Lapsinäkökulmaisen tutkimuksen ja toiminnan poluilla. Teoksessa: Karlsson, L. & Karimäki, R. (toim.) *Sukelluksia lapsinäkökulmaiseen tutkimukseen ja toimintaan*, 17–63. Jyväskylä: Suomen kasvatustieteellinen seura.
- Kivimäki, V. (2010). Sodan rampauttama vanhemmuus. Teoksessa: Näre, S., Kirves, J. & Siltala, J. (toim.) *Sodan kasvattamat*, 197–209. Helsinki: WSOY.
- Kivimäki, V. (2012). Between Defeat and Victory: Finnish memory culture of the Second World War. *Scandinavian Journal of History*, 37 (4), 482–504. Haettu 17.4.2020 osoitteesta: <https://doi.org/10.1080/03468755.2012.680178>
- Kiviniemi, K. (2018). Laadullinen tutkimus prosessina. Teoksessa: Valli, R. (toim.) *Ikkunoita tutkimusmetodeihin 2: Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin* (5. uud. p.), 73–87. Jyväskylä: PS-kustannus.

- Korkiakangas, P. (1996). *Muistoista rakentuva lapsuus: Agraarinen perintö lapsuuden työnteon ja leikkien muistelussa*. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Korteniemi, T. & Vuopio, M. (2004). Saatteeksi. Teoksessa: Korteniemi, T. & Vuopio, M. (toim.) *Pohjoiset pakolaiset: Tietoa ja tarinoita Lapin sodasta ja lappilaisten evakkotaipaleelta*, 8. Pello: Pohjan väylä.
- Kujala, E. (2003). *Sodan pojat: Sodanaikaisten pikkupoikien lapsuuskokemuksia isyyden näkökulmasta*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Kujala, E. (2009). *Sodan pitkä varjo: Sota-ajan lasten elämä*. Helsinki: Kirjapaja.
- Kulju, M. (2013). *Lapin sota 1944–1945*. Helsinki: Gummerus.
- Kumpulainen, K., Lipponen, L., Hilppö, J. & Mikkola, A. (2013). Building on the Positive in Children's Lives: A Co-participatory Study on the Social Construction of Children's Sense of Agency. *Early Child Development and Care*, 184 (2), 211–229. Haettu 09.04.2020 osoitteesta: <http://dx.doi.org/10.1080/03004430.2013.778253>
- Lehtinen, A-R. (2000). *Lasten kesken: Lapset toimijoina päiväkodissa*. Jyväskylä: Kopijyvä Kustannus Oy.
- Leinonen, R. (2013). *Palvelijasta terapeutiksi: Ihmisen ja hevosen suhteen muuttuvat kulttuuriset mallit Suomessa*. Oulu: Oulun yliopisto.
- Nevala, S-L. & Hytönen, K-M. (2016). Toimet, työt ja taakat: Perhe-elämä maaseudulla sodan jälkeen. Teoksessa: Kivimäki, V. & Hytönen, K-M. (toim.) *Rauhaton rauha: Suomalaiset ja sodan päättymisen 1944–1950* (2. uud. p.), 151–172. Tampere: Vastapaino.
- Niiniluoto, I. (2014). Muisti-kollokvion avaussanat. Teoksessa: Hakkarainen, J., Hartimo, M., & Virta, J. (toim.) *Muisti*, 11–14. Tampere: Tampere University Press.

- Näre, S. (2010). Sota lasten ja nuorten kasvattajana. Teoksessa: Näre, S., Kirves, J. & Siltala, J. (toim.) *Sodan kasvattamat*, 7–9. Helsinki: WSOY.
- Näre, S. & Kirves, J. (2010). Lapsuus sodan keskellä. Teoksessa: Näre, S., Kirves, J. & Siltala, J. (toim.) *Sodan kasvattamat*, 13–30. Helsinki: WSOY.
- Oksanen, A. (2010). Evakkolasten kadotettu koti. Teoksessa: Näre, S., Kirves, J. & Siltala, J. (toim.) *Sodan kasvattamat*, 63–85. Helsinki: WSOY.
- Paksuniemi, M. (2014a). *Vahvoiksi kasvaneet: Lapin lapset sodan jaloissa*. Turku: Siirtolaisinstituutti.
- Paksuniemi, M. (2014b). Finnish Refugee Children's Experiences of Swedish Refugee Camps during the Second World War. *Migration Letters*, 11 (2), 28–37. Haettu 20.4.2020 osoitteesta: <https://doi:10.33182/ml.v12i1.254>
- Paul, J. (2018). What is Microhistory? *Social Evolution & History*, 17 (2), 64–82. Haettu 17.4.2020 osoitteesta: <https://doi.org/10.30884/seh/2018.02.04>
- Portelli, A. (2002). What Makes Oral History Different? Teoksessa: Perks, R. & Thomson, A. (toim.) *The Oral History Reader*, 63–74. London: Routledge.
- Polkinghorne, D. (1995). Narrative configuration in qualitative analysis. Teoksessa: Hatch, J.A. & Wisniewski, R. (toim.) *Life history and narrative*, 5–23. London: Falmer.
- Prout, A. & James, J. (1997). A New Paradigm for the Sociology of Childhood? Provenance, Promise and Problems. Teoksessa: James, A. & Prout, A. (toim.) *Constructing and Reconstructing Childhood. Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood* (2. uud. p.), 7–33. London: Falmer Press.
- Rautio, E. (2004). Pohjoiset pakolaiset. Teoksessa: Korteniemä, T. & Vuopio, M. (toim.) *Pohjoiset pakolaiset: Tietoa ja tarinoita Lapin sodasta ja lappilaisten evakkotaipaleelta*. Pello: Pohjan väylä.

- Rossi, L. (2012). Muisti, muistot ja muistitietohistoria. Teoksessa: Nivala, A. & Mähkä, R. (toim.) *Tulkinnan polkuja: Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*, 49–81. Turku: Turun yliopisto.
- Ruusuvuori, J., Nikander, P. & Hyvärinen, M. (2019). Haastattelun analyysin vaiheet. Teoksessa: Ruusuvuori, J., Nikander, P. & Hyvärinen, M. (toim.) *Haastattelun analyysi*, 9–36. Tampere: Vastapaino.
- Salmi-Nikander, K. (2006). Tapahtuma, kokemus ja kerronta. Teoksessa: Fingerroos, O., Haanpää, R., Heimo, A. & Peltonen, U-M. (toim.) *Muistitietotutkimus: Metodologisia kysymyksiä*, 199–220. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Sirkko, R., Kyrönlampi, T. & Puroila, A-M. (2019). Children's Agency: Opportunities and Constraints. *International Journal of Early Childhood*, 51, 283–300. Haettu 17.4.2020 osoitteesta: <https://doi.org/10.1007/s13158-019-00252-5>
- Tepora, T. (2010). Sota-ajan leikit ja koulu. Teoksessa: Näre, S., Kirves, J. & Siltala, J. (toim.) *Sodan kasvattamat*, 33–60. Helsinki: WSOY.
- Thomas, S. & Koskinen-Koivisto E. (2016). "Ghosts in the Background" and "The Price of the War": Representations of the Lapland War in Finnish Museums. *Nordisk Museologi*, 2, 60–77. Haettu 20.4.2020 osoitteesta: <https://doi.org/10.5617/nm.4411>
- Tutkimuseettinen neuvottelukunta (2013). *Hyvä tieteellinen käytäntö ja loukkausepäilyjen käsitteleminen Suomessa*. Helsinki: TENK.
- Tuomi, J. & Sarajärvi, A. (2018). *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi* (uud. l.). Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.
- Tuominen, M. (1994). Isät katsovat poikiaan. Teoksessa: Haataja, L. (toim.) *Ja kuitenkin me voitimme. Sodan muisto ja perintö*, 221–236. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Tuominen, M. (2005). "A Good World After All? Recovery After the Lapland War." Teoksessa: Lähteenmäki, M. & Pihlaja, P. M. (toim.) *The North Calotte. Perspectives on*

the Histories and Cultures of Northernmost Europe, 148–161. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Tuominen, M. (2016). Lapin ajanlasku. Menneisyys, tulevaisuus ja jälleenrakennus historian reunalla. Teoksessa: Kivimäki, V. & Hytönen K-M (toim.) *Rauhaton rauha: Suomalaiset ja sodan päätyminen 1944–1950* (2. uud. p.), 39–70. Tampere: Vastapaino.

Tuominen, M. & Löfgren, M. (2018). Taidetta ja kulttuuria Lapin rauhassa. Teoksessa: Tuominen, M. & Löfgren, M. (toim.) *Lappi palaa sodasta: Mielen hiljainen jälleenrakennus*. Tampere: Vastapaino.

Väyrynen, K. & Pulkkinen, J. (2015). Johdanto. Teoksessa: Väyrynen, K. & Pulkkinen, J. (toim.) *Historianfilosofia: Klassiset ajattelijat antiikista nykyisyyteen*, 7–15. Tampere: Vastapaino.

Ukkonen, T. (2006). Yhteistyö, vuorovaikutus ja narratiivisuus muistitietotutkimuksessa. Teoksessa: Fingerroos, O., Haanpää, R., Heimo, A. & Peltonen, U-M. (toim.) *Muistitietotutkimus: Metodologisia kysymyksiä*, 199–220. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Ursin, M. (1980). *Pohjois-Suomen tuhot ja jälleenrakennus saksalaissodan 1944–1945 jälkeen*. Rovaniemi: Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys.

Wade, K., Melamed, I. & Goldhagen, J. (2016). Beyond Bioethics: A Child Rights-Based Approach to Complex Medical Decision-Making. *Perspectives in biology and medicine*, 58 (3), 332–340. Haettu 15.4.2020 osoitteesta: <https://doi.org/10.1353/pbm.2016.0009>

YK:n Lapsen oikeuksien sopimus (1989). *Yhdistyneiden Kansakuntien yleissopimus lapsen oikeuksista*. YK:n yleiskokouksessa 20.11.1989. Haettu 03.04.2020 osoitteesta: <https://www.unicef.fi/lapsen-oikeudet/sopimus-kokonaisuudessaan/>

Ylikangas, H. (2015). *Mitä on historia ja millaista sen tutkiminen*. Helsinki: Art House.